

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**ISSN 978-966-493-821-8
ISSN 2226-4388
DOI: 10.31651/2226-4388-2021-31**

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 31

**Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році**

ЧЕРКАСИ – 2021

**Засновник, редакція – Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького**

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації
КВ № 12092-963Р від 14.12.2006.

*Наказом МОН України № 420 від 15.04.2021 збірник наукових праць
«Мовознавчий вісник» Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького включений до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»).*

У збірнику наукових праць з'ясовано актуальні проблеми історії мови, етимології, термінології, граматики, теорії номінації, лінгвостилістики, дискурсології, перекладознавства, когнітивної лінгвістики.

Для викладачів, аспірантів і науково обдарованої молоді.

Випуск 31 збірника наукових праць «Мовознавчий вісник» рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 3 від 13 грудня 2021 року).

Журнал індексований Google Scholar, Index Copernicus (ICV 2020: 64.43).

Головний редактор: Л. В. Шитик, доктор філологічних наук, професор.

Заступник головного редактора: Г. І. Мартинова, доктор філологічних наук, професор.

Відповідальний секретар: Т. В. Щербина, кандидат філологічних наук, доцент.

Склад редакційної колегії:

М. І. Калько, доктор філологічних наук, професор; О. О. Селіванова, доктор філологічних наук, професор; П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор; А. Золтан, доктор філологічних наук, професор (Угорщина); О. Тімко-Дітко, доктор філологічних наук, професор (Хорватія); Б. Осовський, доктор наук (Польща); Х. Бак, доктор філологічних наук, професор (Туреччина); М. Вашичек, доктор філософії (Чеська Республіка); М. Янков'як, доктор гуманітарних наук (Чеська Республіка); В. Лебович, доктор філософії (Угорщина); Р. Бальсис, доктор гуманітарних наук, професор (Литва); С. Барань, доктор філософії, доцент; А. Ф. Берегсасі, доктор філософії, доцент; В. М. Мойсієнко, доктор філологічних наук, професор; О. Ю. Зелінська, доктор філологічних наук, доцент; В. В. Калько, доктор філологічних наук, професор; М. І. Личук, доктор філологічних наук, доцент; І. А. Мельник, доктор філологічних наук, доцент; І. В. Гороф'янюк, кандидат філологічних наук, доцент; В. В. Денисюк, кандидат філологічних наук, доцент; С. Є. Ігнат'єва, кандидат філологічних наук, доцент; Л. В. Корновенко, кандидат філологічних наук, доцент; А. А. Таран, кандидат філологічних наук, доцент.

За дотримання права інтелектуальної власності, достовірність матеріалів та обґрунтування висновків відповідають автори.

Адреса редакційної колегії:

18000, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 81,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
кафедра українського мовознавства і прикладної лінгвістики. Тел. (0472) 355396
web-сайт: <http://ling-ejournal.cdu.edu.ua>
e-mail: movoznavchy_visnyk_chnu@ukr.net

© Авторські тексти, 2021

ДИЧАТИ. Get wild, get ferocious. Дичаю (*ἀγριαίνω*). Влх. Гловарь, 11, XVII в. Дичаю а свирѣпствую. Алф.¹, 63 об. XVII в. (DRL, ed. 4, p. 247); **ДОМАЯТИСЯ.** 1. By exerting excessive effort to achieve result. А видите вы и сами, какво от царя литовскому послѣ бережение, чего онъ домаялся. Крым. д. II, 379. 1517 г.; 2. Enduring hardships, live to see a moment. Какъ до воды домаялись, весною на плотахъ поплыли. Ав. Ж., 181. 1673 г. (DRL, ed. 4, p. 308); **ЗАПОВѢТРИВАТИ.** Infect, plague (?). Гетманъ Брюховецкой... безо всякия причины невинное надъ Московскими служилыми людьми, которые въ Гадичѣ его жъ богоотступника оберегали, кроворазлитие учинилъ, и смертоносный свой ядъ всѣмъ явно излилъ, которымъ смрадомъ невинное заповѣтриваетъ въ малороссійскихъ городѣхъ христіанство. СГГД IV, 217. 1668 г. (DRL, ed. 5, p. 257); **ЗАПУСТѢВАТИ.** To bring to a state of decline, desolation, destruction. Орѹшащии храмы чюжини или запустѣвающе ограженни, яно да сблюдѹтъ своя или съзижѹтъ, рѹкы имъ отсѣчи (*ή ἀχρειοῦντες*). Кн. законные, 62. XV в. к XII-XIII вв. (DRL, ed. 5, p. 282); **ГНОИТИ, ГНОИТИСЯ.** 1. Rot (bring to rotting). Поставилъ тотъ Ларионъ дворъ себѣ... и съ своихъ хоромъ водной потокъ попустилъ на наши домовые Никольские дворишка и заплоты и хоромы ꙗ нашихъ дворовъ гноитъ. АХУ III, 64. 1628 г.; 2. Удобрять. Преж тамо насѣютъ вобѹ... после его заорѹют... и тѣмъ то добрѣ гноятъ землю. Назиратель, 302. XVI в. (DRL, ed. 4, p. 46); **ЗВѢРИТИСЯ.** Get angry. Толико есть смиреномѹдрне добро! толико есть прибытокъ не хапатися еже отъ инѣхъ ꙗкоризнами, ниже звѣритися противѹ искрѣняго досадамъ. ВМЧ, Сент. 14Δ24, 835. XVI в. (DRL, ed. 5, p. 351). The cognitive-onomasiological approach in the study of nominative processes of the denominative verbs in the East Slavic written monuments of the XIV–XVII centuries allowed to qualify motivation as «a through linguistic-psychomental operation of forming an onomasiological structure based on the choice of motivator from the motivational base of the structure of knowledge about the denoted in a complex system of connections of different cognitive functions of ethnic consciousness» [7, p. 160]. The modification of the word-forming processes of the denominative derivatives in the East Slavic written monuments of the XIV–XVII centuries is due to the connotation of onomasiological bases, which is based on the evaluative and emotional perception of native speakers of the sign of the motivator.

Conclusions and prospects. Thus, modal motivation determines the selection of the motivator on the basis of its evaluative perception by speakers as a sign. Modus-motivated denominative verbs in the written monuments of the XIV–XVII centuries form a small group, most of them also rely on certain fragments of the associative-terminal part of the concept, thus combined with the associative-terminal motivation, which helps to deepen the idea of the national-linguistic picture of the Ukrainian ethnic group and the specifics of nominative processes, which will be the prospect of further research.

Bibliography

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / пер. с фр. изд. Е. В. Вентцель, Т. В. Вентцель. Москва : Изд-во иностр. лит., 1955. 416 с.
2. Вейнрейх У. О семантической структуре языка. *Новое в лингвистике*. Москва : Прогресс, 1970. 275 с.
3. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове). Москва : Высшая школа, 1986. Изд. 3-е. 605 с.
4. Горский Д. П., Ивин А. А., Никифоров А. Л. Краткий словарь по логике. Москва : Просвещение, 1991. 157 с.
5. Матвеева Т. В. Парадоксальная внутренняя форма слова (на материале диалектных глаголов). *Актуальные проблемы лексикологии и словообразования*. Новосибирск : Изд-во Новосибирского ун-та, 1979. 270 с.

6. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология : монография. Київ : Фитосоциоцентр, 2000. 247 с.
7. Селиванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
8. Улуханов И. С. Мотивация и производность (о возможностях синхронно-диахронического описания языка). *Вопросы языкознания.* № 2. 1992. С. 5–19.
9. Яценецкая М. Н. Семантические вопросы теории словообразования. Томск : Изд-во Алтайского ун-та, 1979. 205 с.

Список використаних джерел

ГСБМ – Гістарычны Слоўнік беларускай мовы / АН Беларускай ССР ; Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. Мінск : «Навука і тэхніка», 1984.

СРЯ – Словарь русского языка XI–XVII вв. / АН СССР ; Институт русского языка. Москва : Наука, 1976–1978.

СУМ – Словник української мови XVI – пер. пол. XVII ст. / НАНУ ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2004. Вип. 1–12.

Тимченко – Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Упор. В. В. Німчук, Г. І. Лиса ; НАНУ ; Українська Вільна Академія Наук у США. Київ – Нью-Йорк, 2002. Кн. 1. 512 с.

References

1. Balli, Sh. (1955). *Obshchaia lingvistika i voprosy frantsuzskogo yazyka* [General Linguistics and Questions of the French Language]. Transl. from 3rd fr. ed. E. V. Wentzel, T. V. Wentzel. Moskva : Publishing house of foreign. lit., 416 (in Russ.).
2. Weinreich, U. (1970). *O semanticheskoy strukture yazyka* [On the Semantic Structure of Language]. In : *Novoye v lingvistike* [New in linguistics]. Moskva: Progress, 275 (in Russ.).
3. Vinogradov, V. V. (1986). *Russkiy yazyk (Grammaticheskoe ucheniye o slove)* [Russian Language (Grammar Doctrine of the Word)]. Izd-ye 3-ye. Moskva: Vysshaya shkola, 605 (in Russ.).
4. Gorskiy, D. P., Ivin, A. A., Nikiforov, A. L. (1991). *Kratkiy slovar' po logike* [A Brief Dictionary of Logic]. Moskva: Prosveshcheniye, 157 (in Russ.).
5. Matveyeva, T. V. (1979). *Paradoksnaya vnutrennyaya forma slova (na materiale dialektnykh glagolov)* [Paradoxical Inner Form of a Word (based on dialect verbs)]. In : *Aktual'nyye problemy leksikologii i slovoobrazovaniya* [Actual problems of lexicology and word formation]. Novosibirsk: Izd-vo Novosibirskogo un-ta, 270 (in Russ.).
6. Selivanova, E. A. (2000). *Kognitivnaia onomasilogiia : monografiya* [The Cognitive Onomasilogy : monograph]. Kiev: Phytosociocenter, 247 (in Russ.).
7. Selivanova, O. O. (2008). *Suchasna lnhvistyka: napryamy ta problem* [Modern Linguistics: Directions and Problems] : Pidruchnyk. Poltava: Dovkillya-K, 712 (in Ukr.).
8. Ulukhanov, I. S. (1992). *Motivatsiya i proizvodnost (o vozmozhnostyakh sinkhronno-diaxronicheskogo opisaniya yazyka)* [Motivation and Productivity (on the Possibilities of Synchronous-Diachronic Language Description)]. In : *Voprosy yazykoznavniya* [Questions of linguistics], 2, 5–19 (in Russ.).
9. Yantsenetskaya, M. N. (1979). *Semanticheskiye voprosy teorii slovoobrazovaniya* [Semantic Questions of the Theory of Word Formation]. Tomsk: Izd-vo Altayskogo un-ta, 205 (in Russ.).

Sources

1. *Histrychny Sloŭnik bielaruskaj movy* (1984). [Historical Dictionary of the Belarusian Language] / АН Біларускай ССР Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа. Мінск: Навука і тэхніка (in Bel.).
2. *Slovar russkogo yazyka XI–XVII vv.* (1976–1978). [Dictionary of the Russian language XI–XVII centuries] / АН СSSR Інститут русскаго yazyka. Москва: Из-во «Наука» (in Russ.).
3. *Slovyk ukrayinskoyi movy XVI – per. pol. XVII st.* (2004). [Dictionary of the Ukrainian language XVI – the first half of XVII century] / НАНУ Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Вип. 1–12. Lviv (in Ukr.).
4. *Tymchenko* (2002). *Materialy do Slovyka pysemnoyi ta knyzhnoyi ukrayinskoyi movy XV–XVIII st.* / Ye. Tymchenko [Upor. V. V. Nimchuk, H. I. Lysa]. NANU Ukrayins'ka Vilna Akademiya Nauk u SSNA. Kyuyiv – Nyu-York, Kn.1, 512 (in Ukr.).

Г. В. КОЧЕРГА. ДЕРИВАЦІЙНА ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДІМЕННИХ ДІЄСЛІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ПИСЕМНИХ ПАМ'ЯТКАХ XIV–XVII СТ.: КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Актуальність. Статтю присвячено дослідженню відіменних дієслівних дериватів у східнослов'янських писемних пам'ятках XIV–XVII ст. Вивчення ономазіологічних структур відіменних дієслів східнослов'янських писемних пам'яток XIV–XVII ст. у проєкції на психоментальні структури свідомості є перспективним та актуальним.

Мета статті – проаналізувати модусну мотивацію і схарактеризувати ономасіологічну структуру відіменних дієслів, мотивованих на підставі модусу.

Матеріали, методи та методика дослідження. Джерелом дослідження слугували «Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» Є. Тимченка [упор. В. В. Німчук, Г. І. Лиса]. НАНУ Українська Вільна Академія Наук у США (Київ–Нью-Йорк, 2003); Гістарычны Слоўнік беларускай мовы / АН Беларускай ССР ; Інстытут мовознаўства імя Якуба Коласа. Мінск : Навука і тэхніка, 1984; Словарь русского языка XI–XVII вв. / АН СССР ; Институт русского языка. Москва : Наука, 1976–1978; Словник української мови XVI – пер. пол. XVII ст. / НАНУ ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Вип. 1–12. Львів, 2004. Методологія дослідження окреслена комплексним використанням методів, застосовуваних у сучасній лінгвістиці, зокрема когнітивно-ономасіологічного, описового, компонентний, трансформаційний, дистрибутивний, зіставний, валентнісний, порівняльно-історичного – для дослідження семантичної структури дієслівних одиниць. Ця методика дала змогу змодельовати мотиваційну структуру значень слова на семному рівні.

Результати дослідження та їх обговорення. Стаття ґрунтована на науковій концепції О. О. Селіванової, відповідно до якої модусна мотивація зумовлена селекцією мотиватора на підставі його оцінного сприйняття носіями мови як знака. За концепцією Ш. Баллі, речення складається з двох частин: диктуму і модусу, що доповнює диктумну частину. Згідно з положеннями теорії Ш. Баллі, модус виражає різні відтінки почуттів або волі. Модус співвідносний із наявною в мові категорією модальності. На думку О. О. Селіванової, модальність у граматичному аспекті витлумачена як особлива категорія, що ґрунтована на відношенні висловлення до дійсності і встановленні цього відношення мовцем, а також виражає оцінку висловлюваної думки та способу її вираження.

У статті з'ясовано лінгвоментальний механізм вторинного позначення (відіменних дериватів), що відбувається на етапі внутрішнього програмування, де й можливе встановлення конекції первинного значення наявного в мові знака з його вторинним значенням. Концептуальне моделювання мотиваційних процесів модусних відіменних дієслів містить реляції мисленнєвої моделі, образів, психічних функцій та архетипів колективного позасвідомого, що яскраво демонструє національно-культурні особливості мовної системи східнослов'янських писемних пам'яток XIV–XVII ст. Виокремлено когнітивно-ономасіологічний механізм модусної мотивації відіменних дієслівних дериватів, що окреслює мотиваційний зв'язок ономасіологічної структури і семантики дієслівних номінацій зі структурами знань про об'єкт номінації та відображає етнопсихологічні особливості соціуму й формування його менталітету.

Висновки й перспективи. Відіменні дієслова в східнослов'янських писемних пам'ятках XIV–XVII ст. демонструють культуроакумулятивні особливості, у структурі яких простежено мотивований етноконцепт із чітко вираженою фреймовою моделлю, яка зорієнтована на концептуально-національно-мовну картину світу етносу, що є сегментом поняттєвого та модусного архетипу мовно-культурного коду. Модусна мотивація відіменних дієслів зумовлює селекцію мотиватора на підставі його оцінного сприйняття мовцями як знака в етнолінгвотрадиції. Модусно мотивовані відіменні дієслова в писемних пам'ятках XIV–XVII ст. становлять нечисельну групу, більшість із них конотують певні фрагменти асоціативно-термінальної частини концепту, поєднуючись з асоціативно-термінальною мотивацією, що сприяє поглибленню уявлення про національно-мовну картину світу етносів та про специфіку номінативних дериваційних процесів. Діахронне дослідження відіменного дієслівного словотвору в когнітивно-ономасіологічному аспекті дає змогу простежити творення дієслівної семантики в просторі і часі та інтерпретувати динаміку ресурсності в семантико-синтаксичній побудові, що й становитиме перспективу подальших наукових студій.

Ключові слова: відіменні дієслова, мотивація, когнітивно-ономасіологічний аналіз, семантична структура, модус, модусна мотивація, ономасіологічний базис, мотиватор, концепт.

Надійшла до редакції 16.06.21

Прийнято до друку 05.08.21

**ВИВЧЕННЯ КОЛЬОРОНІМІВ
У МЕЖАХ КУРСУ «УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ІНОЗЕМНА»
(ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)**

Е. А. Кисільова. кандидат філологічних наук, викладач кафедри філології та мовної комунікації Національного технічного університету «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)

e-mail: zhenja-yana@hotmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4634-9294>

*Стаття присвячена вивченню кольоронімів у межах курсу «Українська мова як іноземна». Окрім вибраних основних кольорів, розглянуто їхні відтінки, переклад яких в іноземній аудиторії часто викликає труднощі. Як показові приклади, досліджено етимологію таких основних кольоративів в українській мові, як **червоний** і **синій** та їхні периферійні кольороназви. Також порушено питання існування груп вторинних кольороназв, мотивованих як об'єктами живої природи, так й об'єктами неживої природи, що демонструє не лише лексичне багатство української мови та образне світосприймання українців, а й спонукає студентів до активного пошуку твірних слів для кольоронімів, що дає змогу паралельно із засвоєнням нової лексики наочно та в цікавій формі показати структуру українських слів та способи їх творення. Докладний аналіз походження наведених у статті кольоративів демонструє спорідненість української мови з іншими індоєвропейськими мовами, носіями або знавцями яких часто є й самі іноземні студенти, а це сприяє зацікавленості як українською мовою, так і культурою та історією України в цілому.*

***Ключові слова:** колір, кольоратив, кольоронім, кольоропозначення, кольороназва, відтінок, українська мова як іноземна, етимологія.*

Актуальність. Від 80 % до 90 % інформації людина сприймає через зір. Світ, що оточує нас, сповнений формами, величинами та кольорами, розрізняючи які ми пізнаємо навколишнє середовище, описуємо його. Саме тому під час вивчення іноземної мови одним із перших тематичних блоків стає блок кольоронімів, або кольоративів, тобто лексико-семантичної групи слів на позначення кольорів. У контексті вивчення цієї групи лексем необхідним стає ознайомлення іноземних студентів принаймні з базовими поняттями українського словотвору. З'являється потреба в пошуку твірних основ як для основних, так і для вторинних кольороназв в українській мові, а це спонукає до активного використання словників різних типів, провідними з яких у цьому разі будуть етимологічні та історико-етимологічні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські мовознавці охоче звертаються до різноаспектного аналізу та всебічного вивчення назв кольорів в українській мові. Дослідники різних поколінь (О. М. Дзівак, А. П. Критенко, Т. І. Панько, А. Є. Іншаков, Я. С. Вишницька, В. Й. Горобець, Г. І. Капніна, Л. М. Топчій та ін.) акцентують як на значенні й символіці кольорів у певній культурній традиції, їхньому психологічному впливі на людину, так і на засадах вивчення кольоронімів у мовознавстві. Більшість учених звертає увагу на досить обмежене коло основних кольорів. До них О. М. Дзівак у дисертації, присвяченій вивченню кольоронімів в українській мові, уналежнює сім кольороназв: *червоний, жовтий, зелений, синій, білий, чорний та сірий* [2], а А. Є. Іншаков у своїй науковій роботі додає до цього переліку ще *коричневий, фіолетовий, рожевий та помаранчевий*, збільшивши таким чином номенклатуру основних кольорів із семи до одинадцяти [6]. І якщо з основними кольорами, які О. М. Дзівак визначила як «ядро» [3], майже не виникає труднощів під час перекладу іншими мовами, то з

опосередкованими, або «периферією», що передають різноманітні відтінки кольорів, пошук іншомовних відповідників ускладнено.

Метою дослідження є спроба розгляду кольоративів української мови як яскравого зразка лексико-семантичної групи, формування якої тісно пов'язано з ментальними особливостями сприйняття українцями довкілля. Водночас саме на прикладі утворення українських кольоронімів іноземні студенти мають можливість у легкій та цікавій формі засвоїти принцип пошуку твірних основ для українських слів, що в подальшому дасть змогу легше відокремлювати корені цих слів, бачити їхню спорідненість та фіксувати наявність спільної семи.

Результати дослідження та їх обговорення. У викладанні української мови як іноземної необхідно враховувати чинник сприйняття слухачами тих чи тих понять, зокрема це стосується й назв кольорів. І це не дивно, бо мова відіграє важливу роль у сприйнятті кольору та його позначенні. Крім того, частина кольоросприйняття, на думку Гевана Еванса, зумовлена генетично¹ [11, с. 12], що пов'язано з особливостями культури, у якій ті чи ті кольори використовували протягом тривалого часу, закріпивши за ними символічний складник. Наприклад, кольором скорботи в християнстві вважають *чорний* (рідше – *темно-синій* або *фіолетовий*), що викликає асоціацію з ніччю, темрявою, безкінечністю Всесвіту, таємничістю, якою овіяна смерть, до того ж чорний колір здатний поглинати випромінювання, що також у свідомості підсилює уявлення про його належність до потойбічних темних та злих сил, протиставлених світлу й добру. У східних же культурах із трауром асоціюють білий колір. Зокрема, у Китаї з давніх-давен білий колір має суперечливу символіку. З одного боку, це колір чистоти й цноти, мужності, мудрості та життєвого досвіду. З іншого боку, *білий* – порожнеча, бо це не колір, а його відсутність. Із ним пов'язане уявлення про старість, осінь людського життя. Але чи не найважливішим у такому сакральному значенні *білого* кольору є його відповідність заходу², де щодня сонце спускається за обрій. Отже, світило у свідомості давніх людей було священним для всього живого, а на заході щодня воно помирало, тому білий колір асоціювали з невідомим, хаосом і, зрештою, зі смертю. Обговорення символічного складника кольорів цілком доречно під час вивчення української мови як іноземної. Студенти не лише отримують додаткові фонові знання, але й мають змогу побачити спільне і відмінне в їхніх національних традиціях та українських, що сприятиме посиленню інтересу до нашої культури.

Треба зауважити, що для основних кольоропозначень доволі легко знайти відповідники в мовах, якими володіють іноземці, що приїжджають навчатися в Україну, але з перекладом назв відтінків виникають деякі складнощі. І часто це пов'язано з відсутністю того чи того поняття в культурі та побуті країн, із яких походять студенти. Наприклад, у Китаї широко не представлені такі рослини, як вишня та малина, плоди яких лише нещодавно почали імпортувати з-за кордону, тому на позначення відтінку кольору, який в українській мові визначають як *вишневий* через його схожість із кольором ягід вишні, використовують прикметник *черешневий*, тобто такий, що має колір ягід черешні, яка досить популярна в китайських садівників (*櫻桃红 ying tao hong* – *черешневий*), не враховуючи при цьому того факту, що серед сортів черешні дуже багато ягід світло-рожевого й навіть жовтуватого відтінку, ставлячи на перше місце в сприйнятті цього плоду сорти темно-червоного й навіть бордового кольорів. А відтінок рожевого, який в українській мові позначають як *малиновий*, тобто такий, що має колір ягід малини, у китайській мові дослівно перекладають як «світло-червоний» (*赤红 chi hong* – *світло-червоний*). Отже, сприйняття кольорів дуже тісно пов'язано з когнітивною системою носія мови, сформованою під впливом певної культури з її неповторністю та особливостями

¹ Тут і далі переклад наш – Е. К.

² У китайській традиції кожній стороні світу відповідає свій колір: сходу відповідає зелений колір, заходу – білий, півдню – червоний, півночі – чорний, а центру – жовтий.

сприймання довкілля. І це, безумовно, необхідно враховувати під час вивчення зокрема й тематичного блоку «Кольори та їхні відтінки» в межах української як іноземної. Водночас саме процес пошуку адекватних відповідників кольоронімів у мовах, носіями яких є іноземні студенти, сприяє виникненню більш глибокого інтересу до українських побутових реалій, культури, історії, українського словотвору й навіть пошуку історико-етимологічної довідки про походження назв деяких кольорів. Яскравим прикладом останнього може слугувати пошук історичного коріння кольороніма *червоний*. У лексикографічних джерелах зазначено, що прикметник *червоний* походить від праслов'янського *čьrtnь*, що своєю чергою утворений від назви окремого виду черв'яка *čьrtnь* (варіативного до більш відомого *čьrvь*), із якого в давнину добували червоний барвник [10, с. 150], звідси й назва шостого місяця року – *червень* [4, т. 6, с. 299; 5, с. 482], бо саме в цей час відбувався збір червця, або кошенілі, із тіла самиць яких добували червону фарбу (кармін, червець) [9, т. 4, с. 334; 8, т. 4, с. 316].

Показовим прикладом також стає і сприйняття синього кольору в українській мові, для позначення світлого відтінку якого вживають окремі назви *блакитний* та *голубий*, що означають схожі, але не тотожні відтінки синього кольору. Зокрема, прикметник «голубий» походить від праслов'янського **golobь* і має значення кольору, схожого на полиск синього кольору пир'я на шиї голуба. Важливо зазначити, що відповідників поза слов'янськими мовами прикметник «голубий» не має [4, т. 1, с. 556]. Позначає він у спектрі забарвлення відтінки між зеленим та синім і нагадує колір ясного неба [8, т. 2, с. 118]. А от *блакитний*, що позначає небесно-голубий колір [8, т. 1, с. 196], має не до кінця з'ясоване походження. Здогадно утворений від франкського **blank* «блискучий», спорідненого з німецьким *blank* «світлий, блискучий, виблискуючий» та, можливо, з середньовісньонімецьким *blancheit* «біла, сталево блискуча фарба» [4, т. 1, с. 205]. Співзвучні й сучасне німецьке *blau* та англійське *blue* («синій, блакитний, голубий»). Спираючись на індоєвропейське **bhel-* «горіти; вогонь, полум'я» (букв. «той, що піднімається увись»), М. Маковський убачає пряму залежність назви кольору в англійській мові та уявлення про поділ полум'я на кольорові сегменти в язичників, які вирізняли його червону, жовту, білу та синю частини, уважаючи останню найвищою, яка символізувала Несвідоме, відрив духа від тіла. До того ж кореня М. Маковський уналежнює й англійське *bull* (бик), що в давній свідомості асоціювалося з синім кольором, адже бик був символом неба, яке завжди поєднувалося в уявленні з безкінечністю [7, с. 64–65].

Походження самого кольороніма *синій* пов'язують із праслов'янським *sinjь*, спорідненим із *sjati* «сяяти», *sivь* «сивий» та зіставляють з литовським *šyvas* «світлої масті», *šėvas* «попелястий, сіруватий, синій» і давньоіндійськими *śyāmāh* «чорний, темний» [4, т. 5, с. 236; 9, т. 3, с. 624] та навіть *śjata* – «синій, зелений» [1, с. 319].

Окрім *блакитного* та *голубого*, доволі популярними периферійними кольороназвами стосовно *синього* в українській мові також можна назвати, наприклад, яскраво-сині (*лазуровий, ультрамариновий, колір морської хвилі, волошковий / блаватний, сапфіровий*), ніжно-голубі (*бірюзовий, небесний*), темно-сині (*кобальтовий, індиговий*), синювато-блакитний (*джинсовий*) тощо. Така кількість відтінків лише одного з основних кольорів є не лише свідченням лексичного багатства, яскравості та образності української мови, а й глибини сприйняття світу кольорів в українській культурі, для передавання яких важливо врахувати найменшу зміну ступеня яскравості й щільності забарвлення.

Важливо також звернути увагу іноземних студентів на існування груп вторинних кольороназв, мотивованих як об'єктами живої природи, так й об'єктами неживої природи.

До першої групи можна зарахувати численні кольороніми, що вмотивовані:

а) рослинними об'єктами, утворені в результаті порівняння з кольором:

– ягід (*малиновий, чорничний, ожиновий, вишневий, полуничний* тощо);

– фруктів (*абрикосовий, персиковий, мандариновий, лимонний, лаймовий, помаранчевий, грушевий, сливовий* тощо);

– овочів та деяких плодів (*буряковий, морквяний, кукурудзяний, оливковий, баклажановий, гарбузовий* тощо);

– квітів (*бузковий, фіалковий, рожевий, ліловий, волошковий, блаватний, лавандовий, барвінковий, шафранний* тощо);

– рослин (*пшеничний, спаржевий, салатовий, індиговий, м'ятний, трав'яний, колір папороті, фуксія, лялий, колір зелений мох, колір гліцинія* тощо);

– дерев (*махагоновий, колір берези, колір сосни, колір вільхи, колір дуба, колір бука* тощо);

– твердих плодів (*каштановий, горіховий, фісташковий* тощо);

б) об'єктами фауни, утворені через порівняння з кольором:

– тварин, птахів, риб, комах, плазунів, молюсків (*мишачий, канарковий, вороний, лососевий, карміновий, аспідний, перламутровий* тощо).

До другої групи можна зарахувати кольороніми, що вмотивовані об'єктами неживої природи й утворені в результаті порівняння з кольором:

а) каміння та мінералів (*бірюзовий, смарагдовий, рубіновий, сапфіровий, аметистовий, аквамариновий, нефритовий, малахітовий, буритиновий, кораловий, пісочний, вохристий, теракотовий, землистий, цегляний, асфальтний* тощо);

б) металів (*золотий / золотистий, срібний / сріблястий, платиновий, мідний, бронзовий, кобальтовий, сталевий* тощо);

в) продуктів харчування та напоїв (*шоколадний, кремовий, гірчичний, винний, кавовий, молочний, колір зелений чай* тощо);

г) продуктів згоряння та окиснення (*димчастий, попелястий, іржавий* тощо);

д) тканин (*джинсовий, блаватний, кумачевий* тощо).

Висновки та перспективи. Отже, у процесі вивчення групи основних і вторинних кольороназв в українській мові паралельно відбувається процес інтенсивного збагачення лексичного запасу іноземних студентів та активного пошуку ними твірних слів для кольоронімів. Останнє дає змогу наочно і в цікавій формі продемонструвати структуру українських слів та способи їх творення. До того ж поділ кольоронімів на групи, відповідно до належності твірних лексем до певних семантичних полів, засвідчує безпосередній зв'язок наявих в українській мові кольороназв зі змістовими домінантами, що колись були обрані для передавання наявих у навколишньому середовищі кольорів та їхніх відтінків. Цікавим, хоча й цілком природним, є той факт, що серед кольороназв, умотивованих об'єктами природи, найбільш чисельними стали кольороназви, утворені в результаті порівняння з рослинними об'єктами, бо саме рослини були й залишаються запорукою існування людини на Землі.

Звернення до етимології конкретних кольоронімів, установлення факту їх потрапляння в українську мову через лексичні запозичення допомагає наочно продемонструвати спорідненість української мови з іншими індоевропейськими мовами, носіями або знавцями яких часто є й самі іноземні студенти. Також це неодмінно посилює інтерес до вивчення іноземцями української мови, цікавість до історії та культури України, що стає одним із ключових чинників для подальшого плідного навчання цих студентів у нашій країні та їхньої успішної інтеграції в сучасне освітнє середовище українських вишів. Перспективу подальших досліджень убачаємо в докладному етимологічному аналізі назв основних та більшості вторинних кольорів в українській мові, а також використанні отриманих результатів під час вивчення українських кольоративів у межах курсу «Українська мова як іноземна».

Список використаної літератури

1. Горяевъ Н. В. Сравнительный этимологический словарь русского языка. Тифлисъ : Типографія. Канц. главнонач. гр. ч. на Кавказѣ, 1896. [4], 451 с., [1], LXII с.
2. Дзівак О. М. Лексика на позначення кольорів у сучасній літературній мові : дис. ... канд. філол. наук / Київський держ. пед. ін-т. Київ, 1974. 175 с.
3. Дзівак О. М. Про систему назв кольорів у сучасній українській літературній мові. *Українське мовознавство : Міжвідомчий наук. зб.* Київ, 1975. Вип. 3. С. 25–31.
4. Етимологічний словник української мови. У 7 тт. / ред. кол.: О. С. Мельничук (голова) та ін. Київ : Наукова думка. Т. 1. 1982. 634 с.; Т. 5. 2006. 705 с.; Т. 6. 2012. 568 с.
5. Ларіон (Огієнко І.; митрополит) Етимологічно-семантичний словник української мови = Etymological and semantic dictionary of the Ukrainian language. У 4 т. / ред. і доп. М. Ласло-Куцюк. Волинь : Інститут дослідів Волині. Вінніпег, 1994. Т. 4. 1994. 536 с.
6. Іншаков А. Є. Історія кольоративів української мови : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01 / Дніпропетровський нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2013. 233 с.
7. Маковский М. М. Историко-этимологический словарь английского языка. Москва : Издательский дом «Диалог», 1999. 416 с.
8. Словник української мови. В 11 тт. / ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. 1970. 801 с.; Т. 2. 1971. 550 с.; Т. 4. 1973. 839 с.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 тт. / пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачёв ; ред. М. А. Оборина. 2-е изд. стер. Москва : Прогресс, 1986–1987. Т. 3. 1987. 832 с.; Т. 4. 1987. 864 с.
10. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / ред. кол. : О. Н. Трубачёв (глав. ред.) и др. Москва : Наука, 1974. Вып. 4. 235 с.
11. Gavin E. The Story of Colour: An Exploration of the Hidden Messages of the Spectrum. London : Michael O'Mara. 2017. 224 p.

References

1. Goryayev, N. V. (1896). *Sravnitelnyy etimologicheskij slovar' russkago yazyka* [Comparative Etymological Dictionary of the Russian Language]. Tiflis: Tipografiya. Kancz. glavnonach. gr. ch. na Kavkazye, 451 (in Russ.).
2. Dzivak, O. M. (1974). *Leksyka na poznachennia koloriv u suchasnij literaturnij movi* [Lexica on the Designation of Colors in the Modern Literary Language]. PhD dissertation (Ukrainian language). Kyiv, 175 (in Ukr.).
3. Dzivak, O. M. (1975). *Pro systemu nazv koloriv u suchasnij ukrainskij literaturnij movi* [About the System of Colors Names in the Modern Ukrainian Literary Language]. In : *Ukrainske movoznavstvo: Mizhvidomchyi nauk. zb.* [Ukrainian Linguistics: Interagency Scientific Collection]. Kyiv, 3, 25–31 (in Ukr.).
4. Melnychuk, O. S. (Ed.) *ta in. Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Ethymological Dictionary of the Ukrainian Language]. V 7 t. T. 1, 5, 6. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
5. Parion (Ohiienko I.; mytropolyt) (1994). *Etymologichno-semantychnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Etymological and Semantic Dictionary of the Ukrainian Language]. V 4 t. T. 4. Volyn: Instytut doslidiv Volyni. Vinnipeh, 536 (in Ukr.).
6. Inshakov, A. Ye. (2013). *Istoriia koloratyviv ukrainskoi movy* [History of Coloratives of the Ukrainian Language]. PhD dissertation (Ukrainian language). Dnipropetrovsk, 233 (in Ukr.).
7. Makovskij, M. M. (1999). *Istoriko-etimologicheskij slovar' anglijskogo yazyka.* [Historical-etymological Dictionary of English]. Moskva: Izdatel'skij dom «Dialog», 416 (in Russ.).
8. Bilodid, I. K. (Ed.) *ta in.* (1970–1980). *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian Language]. V 11 t. T. 1, 2, 4. Kyiv : Naukova dumka (in Ukr.).
9. Fasmer, M. (1986–1987). *Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka.* [Etymological Dictionary of the Russian Language]. V 4 tt. 2-e izd. ster. T. 3, 4. Moskva: Progress, 864 (in Russ.).
10. Trubachyov, O. N. (Ed.) *i dr.* (1974). *Etimologicheskij slovar' slavyanskih yazykov.* *Praslavyanskij leksicheskij fond* [Etymological Dictionary of Slavic Languages. Praslavyansky Lexical Fund]. Moskva: Nauka, 4, 235 (in Russ.).
11. Gavin E. (2017). *The Story of Colour: An Exploration of the Hidden Messages of the Spectrum.* London: Michael O'Mara. 224 (in Engl.).

E. A. KYSIL'OVA. STUDY OF COLOR NAMES WITHIN THE COURSE «UKRAINIAN AS A FOREIGN LANGUAGE» (etymological aspect)

Summary. Introduction. *A person perceives most information through sight. The world around us is full of shapes, sizes and colors, distinguishing them we learn the environment, describe it. That is why during the study of a foreign language one of the first thematic blocks is a block of color names, or*

coloratives, i. e. lexical-semantic group of words denoting colors. In the context of studying this group of words, it becomes necessary to acquaint foreign students with at least the basic concepts of the Ukrainian word formation. It is necessary to find creative bases for both primary and secondary color names in the Ukrainian language, and this encourages the active use of dictionaries of different types, in this case the leading dictionaries will be etymological and historical-etymological ones.

Purpose. The aim of the study is to try to consider the colors of the Ukrainian language as a striking example of a lexical-semantic group, the formation of which is closely related to the peculiarities of the Ukrainians' perception of the environment. At the same time, it is on the example of the formation of the Ukrainian color names there is a visual demonstration of the search for the creative bases for the Ukrainian words.

Results. The course «Ukrainian as a Foreign Language» focuses on the accuracy of translation and search for the most appropriate foreign language equivalents for the Ukrainian color names in the languages spoken by foreign students, and on the symbolic component of colors in different cultures. It is also noted that the absence of certain phenomena, concepts, objects in a particular culture and life of a country affects the formation of the lexical block associated with the naming of colors and shades, the presence of which in the Ukrainian language in this case requires additional comment from a teacher.

The etymology of such basic color names of the Ukrainian language as **червоний** and **синій** and their peripheral color names are studied as illustrative examples. Emphasis is placed on the existence of numerous names of shades in the Ukrainian language in relation to the mentioned primary colors, the presence of which indicates a very subtle perception of color in our culture, because the slightest change in color intensity or brightness becomes noticeable and requires a separate clarifying name. At the same time, the question of the existence of groups of secondary color names, motivated by objects of animate and inanimate nature, arises.

Scientific novelty of the research results. Within the course «Ukrainian as a foreign language» an attempt is made to consider the search for creative bases for the Ukrainian words through the etymological analysis of the main and peripheral color names in the Ukrainian language.

Conclusions. The analysis of the origin of the main and peripheral colorants in the Ukrainian language presented in the article not only demonstrates the richness of the Ukrainian vocabulary and figurative worldview of the Ukrainians, but also promotes the active search for creative words for color names by foreign students and the ways of their creation.

Key words: color, colorative, coloronym, color designation, color name, shade, Ukrainian as a foreign language, etymology.

Надійшла до редакції 16.08.21

Прийнято до друку 13.10.21

ТЕРМІНОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОРСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

*А. М. Варинська, кандидат філологічних наук, професор кафедри українознавства
Національного університету «Одеська морська академія»
(Одеса, Україна)*

e-mail: varinskay1@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8813-2643>

*Н. М. Корнодудова, старший викладач кафедри українознавства
Національного університету «Одеська морська академія»
(Одеса, Україна)*

e-mail: marina7@te.net.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9128-1324>

Статтю присвячено оглядові створення термінознаків української морської термінології на структурно-функціональну рівні. Процеси термінотворення різних галузей науки і техніки є завжди актуальними, тому викликають зацікавленість у мовознавців. Українська морська термінологія не становить винятку, бо з розвитком інформаційно-комп'ютерних технологій у морській галузі набувають поширення фахові знання, що призводить до змін у морській терміносистемі.

У статті звернено увагу на стан опрацювання проблем термінотворення як різних галузей науки і техніки, так й української морської термінології. Розглянуто узагальнені моделі вербальних та невербальних параметрів, за якими висвітлено процеси термінотворення в українській морській термінології, а саме: наведено приклади функціонування української морської термінології за сферою вживання; схарактеризовано її походження; розглянуто моделі за семантичним значенням; досліджено лексико-семантичний спосіб термінотворення, де проаналізовано семантичні перетворення – метафору і метонімію, а також наведено приклади процесів термінологізації, ретермінологізації та детермінологізації; зауважено на вагомості морфемного та структурного способів термінотворення в українській морській термінології.

Автори висновкують, що сучасні процеси створення морських термінознаків свідчать про високий рівень розвитку української морської термінології, про її рухливість і системність.

Ключові слова: термін, українська морська термінологія, вербальні та невербальні морські терміни, способи термінотворення.

Актуальність. Українська морська термінологія динамічно розвивається, доповнюючи морську терміносистему, і посідає вагоме місце в мовній картині світу. Незважаючи на те, що українська морська термінологія вже була предметом вивчення багатьох науковців, дослідження проблем її термінотворення на рівні огляду структурно-функціональної характеристики вербальних та невербальних вимірів і надалі залишаються актуальними й потребують подальшого вивчення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процеси термінотворення в різних галузях науки і техніки досліджено в працях багатьох мовознавців, серед яких: А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько [11], Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк [27], І. П. Ющук [35], М. П. Кочерган [20], Л. І. Мацько, Л. В. Кравець [22], Л. А. Васенко, В. В. Дубічинський, О. М. Кримець [6], М. С. Зарицький [13], В. О. Горпинич [10], О. Р. Микитюк [23], Л. О. Симоненко [29; 30]. Вагомий внесок у вивчення української морської термінології зробили О. Т. Горбач [9], В. Юрківський [34], Б. Л. Богородський [2], Т. Л. Жавжарова [12.], Н. В. Полупанова [28] та ін. На шпальтах сучасних наукових видань українську морську термінологію (далі – УМТ) досліджують О. Г. Зосенко, О. А. Даки, О. Г. Гребенюк, А. М. Варинська, Н. М. Корнодудова, Н. В. Полупанова, Е. В. Боєва, І. В. Єфименко, Н. М. Філіпова, В. В. Сушко [25, с. 285].

Про походження УМТ, особливості її складу та функціонування йшлося в наших попередніх дослідженнях [3–5; 14–19].

Мета статті – проаналізувати й узагальнити наукові праці українських термінологів, які працювали над проблемами термінотворення в різних галузях науки і техніки, а також досліджували УМТ.

Матеріали і методи дослідження. Джерельною базою вивчення термінотворення УМТ на структурно-функціональному рівні слугували підручники й посібники морської галузі, енциклопедії та словники української морської термінології, а також морські Державні стандарти України.

У процесі дослідження використано методи компонентного і словотвірного аналізу, застосовано також загальнонаукові методи: спостереження, узагальнення, класифікації.

Предметом дослідження став розгляд окремих процесів термінотворення в УМТ на рівні структурно-функціональної характеристики вербальних і невербальних вимірів.

Мета і предмет дослідження зумовили реалізацію конкретних завдань: 1) схарактеризувати УМТ за вербальними та невербальними ознаками; 2) висвітлити походження, способи термінотворення та семантичні значення УМТ й обґрунтувати прикладами за сферою вживання; 3) з'ясувати структурні особливості термінотворення в УМТ, семантичні перетворення на рівні метафор і метонімії, а також процеси термінологізації, ретермінологізації та детермінологізації.

Результати дослідження та їх обговорення. Дотримуємося думки, що в УМТ, так само як і в інших професійних термінологіях, функціонують 1) вербальні та 2) невербальні морські терміни [13].

1. Вербальні морські терміни за сферою вживання поділяємо на загальнонаукові, міжгалузеві та вузькогалузеві. Загальнонаукові терміни можуть позначати поняття в науці та в різних галузях знань (*система, час, простір, теорія, рух*), логіко-філософські та будь-які інші категорії (*метод, напрям, елемент, функція, програма, діапазон* тощо). Дослідники зауважують, що використання загальнонаукових термінів може створювати деякі незручності, оскільки в них найчастіше виникає полісемія. У цьому випадку термін зазнає конкретизації через поєднання з прикметником [23, с. 60]: *ерозія гірських порід* (мор.); *ерозія металевих виробів* (тех.); *ерозія епітеліального шару шкіри або слизових оболонок* (мед.); *ерозія моральних, духовних принципів* (перен.) [7, с. 166]. Міжгалузеві терміни виникають унаслідок інтеграційних процесів у розвитку науки й появи міждисциплінарних комплексів: *радіус, інтеграл* (матем., мор.); *зеніт, небесна сфера* (астрон., мор.); *циклон, буран* (метеорол., мор.); *індукція, рух* (фізика, мор.); *помилка* (мор., мовозн.); *кульмінація* (мор., літерат.); *гейміфікація* (мор., психол.); *надбудова* (філос., мор.); *регресія* (спец., мат., мор., мовозн., біол.). Вузькогалузеві терміни позначають специфічні для морської галузі поняття: *скруббер, ахтернік, дебаркадер, шпангоут, елонгація, альмукантарат, гірогоризонткомпас, дрейф, автономне судно, локсодромія* тощо.

За походженням українські морські терміни диференційовано на питомі і запозичені. Питомі морські терміни виникли на власномовному ґрунті. Найуживаніші відображені в словниках М. Левченка, Є. Тимченка, Б. Грінченка, С. Іваницького і Ф. Шумлянського, Б. Степаненка, В. Дубровського, Б. Юрківського, Я. Миколаєнка, О. Ізюмова, М. Уманця і А. Спілки [наприклад, назви суден: *байдак, байдара, дуб (дубас, думбас, дубок, дубище), липа, моноксила, сандал, фуркат, щебека (шебека), баркас* та ін.] [15]. Термінам українського походження надавали перевагу І. Франко, М. Драгоманов, І. Огієнко, останній, зокрема, твердив, що «народна мова ховає в собі силу найрізніших мовних перлин, часом навіть на означення тонких духовних переживань чи найрізніших термінів» [29, с. 58].

Власномовними вважають і терміни, що походять із діалектних джерел [13, с. 59], вони «мають локальний характер і накладаються на територіально-діалектні відмінності в лексиці» [33, с. 500], наприклад, назви човнів: *барка* – човен будь-якого розміру

(м. Вилкове, Кілійський р-н.); *глубинка* – шаланда з високими бортами (Овідіопольський р-н.); *каюк* – великий двопарусний човен для рибальства здебільшого в морі (м. Вилкове, Кілійський р-н.); *каючка* – невеликий човен з одним парусом (м. Вилкове, Кілійський р-н) [32]; *камка* (морська трава) – на узбережжі Чорного моря; *низовка* (вітер із моря); *верховка* (вітер із суші); *бабана* (піщаний острівцець на міліні) і т. ін. [35, с. 220–221].

Відомо, що терміни – динамічний шар лексики і що «90 % нових слів – це терміни» [20, с. 220]. Потужним джерелом терміноназв в українській мові (майже 40 %) є запозичення [13; 34]. Наведемо приклади запозичених морських термінів: із грец. – *абісаль, бенталь, перископ*; із лат. – *байдак, навігація*; із фр. – *абордаж, аванпорт, барк, екіпаж*; з ісп. – *галеон, абрего*; з араб. – *надир, адміралтейство*; із голланд. – *ахтерштевень, бізань, иторм*; із португ. – *каравела*; з англ. – *блокішив, кліпер*; з італ. – *лагуна, фелюга, фрегат*; з нім. – *брандер, вершляк* тощо.

За семантичним значенням розрізняємо власне терміни і терміноїди. Термін – це «слово чи словосполучення, що позначає поняття якоїсь галузі науки, техніки тощо» [33, с. 629], тоді як терміноїди – це поняття, використовувані у вузькій професійній діяльності. Вони називають конкретні явища або об'єкти, і сформовні з: 1) номенклатурних одиниць, до яких «належать назви різних видів обладнання, машин, типів конструкцій, марок виробів» [11]: *судно забезпечення БНС-11250, модель судна з невеликим трикутним корпусом «58 x 38», судновий бінокль Expert Warin, яхти «ЛейзерSB»*; 2) професіоналізмів, що є напівофіційними лексичними одиницями, уживаними у вузькому колі фахівців, «причому переважно в розмовній мові» [11], вони «ніби деталізують загальновідомі назви» [35, с. 222]. Наприклад, рибалки розрізняють різні види човнів: *дуб* – «великий човен, видовбаний із суцільного дерева; *шаланда* – «плоскодонний риболовецький вітрильник; *байдак* – «великий човен для плавання по морю» і т. ін. [там само, с. 222]; 3) професійного просторіччя, що виникло з різних причин: а) психологічних: *полундра* – «застережливий окрик за будь-якої небезпеки» [7, с. 1039], *салага* – «молода недосвідчена людина» [там само, 1285], *морзянка* (те саме, що азбука Морзе), *здрейфити* – злякатися; б) психолінгвістичних, результатом яких може бути процес метафоризації: слово *кішка* – «самка kota» і *кішка* – «невелика кітва – пристрій у вигляді невеликої кітви з 3-4 лапами для піднімання водних кабелів та затонувих предметів» [там само, с. 543]; в) суто мовних, що прагнуть до скорочення словосполучень: *старший помічник механіка* – *стармех*, *старший помічник капітана* – *старпом*.

Одним зі способів термінотворення є **лексико-семантичний**, завдяки якому «відбувається перетворення одного із значень загальноживаного слова в окреме слово із термінологічним значенням» [13, с. 63]. Цей процес відбувається за допомогою семантичних перетворень – метафори та метонімії, що «є ключем до розуміння багатьох проблем сучасної науки і, зокрема, проблеми репрезентації нового знання, становить перший етап формування значення деяких наукових понять» [21, с. 81–82]. У морських словниках і підручниках, енциклопедіях і посібниках, морських Державних стандартах України та в інших наукових працях метафори функціонують поруч з іншими термінами, допомагають краще засвоїти семантику нових знань, найскладніших явищ та пояснень [18]: *глибока депресія моря, гребінь хвилі, слухняне судно, щоглова кишеня, шпунтовий пояс, крок гвинта, крило вітрильника, корпус судна, перо стерна, вилиця судна, кіль судна, нога хвилі, око урагана, інтелектуальне судно, ніс судна*. Із підвищенням рівня автоматизації в морській галузі виокремлюємо інновації метафоричного типу: *стійкість резидентів, индекс серйозності, приголомшлива паралельність, компроміс системи* [3, с. 270] тощо. Як бачимо, «формування наукової метафори – складний процес, який вміщує порівняння й емоційні оцінки, аналогії і перенесення значень. Подібні метафоричні процеси засвідчують про активну розбудову її складу, що є виявом динаміки при створенні наукових понять у сучасній українській морській термінології» [18, с. 53].

Іншим способом термінотворення УМТ є метонімія, «у результаті якої з'являються нові значення слова на базі суміжності ознак» [13, с. 64]: *морський вовк* – «досвідчена, булава людина» [7, с. 196], *морські коридори* – «особливі умови проходження іноземних суден та військових кораблів у своїх територіальних водах» [там само, с. 69] і т. ін.

Окремим різновидом термінотворення в УМТ є терміни-епоніми, що являють собою «номінацію, слово або словосполучення, основою якого є власна назва. Терміни-епоніми походять від власних назв людей» [13, с. 62]. Наприклад, назви морів (*море Бофорта*, *море Росса*, *Берингове море*); бухт (*бухта Гаджієва*); заток (*затока Дрейка*, *Гудзонова затока*); проток (*Бассова протока*, *протока Нерса*); якорів (*якір Матросова*, *якір Грузона-Хейна*); гіроскопів (*гіроскоп Ейніштейна*, *гіроскоп Маріуса Герардуса ван де Боса*) тощо. У кожному терміні-епонімі відбито історичну, культурологічну, соціальну, наукову інформацію, наприклад: *рівнокутна циліндрична проекція Меркатора*, *меркаторська проекція*, *меркаторські карти* названі на честь Герарда Крамера (1512–1594), відомим під ім'ям Меркатор; *трубка Піто* – удосконалена конструкція предмета названа за ім'ям її винахідника (1732 р.) – французького вченого Анрі Піто [1].

Однією з особливостей термінотворення в УМТ є функціонування протерміна (новоствореного, лапкованого терміна). Лапкування вказує на внутрішню форму, тобто зберігає емоційно-експресивний відтінок [13, с. 64], наприклад, «моряки знають широти від 40 до 70 градусів південної широти як *«Буремні сорокові»* (відсутність гальмування повітряних мас над суходолом, вітри особливо потужні в південній частині Індійського океану (сучасний Південний океан); *«Шалені п'ятдесяті»* (пов'язано з течією Західних вітрів) і *«Визжачі шістдесяті»* через сильний вітер і великі хвилі, які утворюють вітри, що дмуть навколо всієї земної кулі без перешкод з боку будь-яких земельних мас» [8, с. 106].

У термінології морської галузі засвідчені процеси **термінологізації**, **ретермінологізації** і **детермінологізації**. Розглянемо кожен із них. Відомо, що процес термінологізації відбувається «шляхом зміни значень звичайних слів літературної мови» [6, с. 91], наприклад, слово *хвиля* означає «водяний вал, що утворюється від коливання водної поверхні»; фізичний термін *хвиля* – «коливальний рух у фізичному середовищі» [там само, с. 91]. Прикладом ретермінологізації в УМТ є перенесення відомого терміна з однієї галузі в іншу, наприклад, *корабель* – «велике морське судно» і *корабель* – «великий важкий літак» [7, с. 573]. Процес детермінологізації виникає, коли «за межами своєї терміносистеми термін втрачає свої дефінітивні та системні характеристики» [33, с. 629], наприклад, морське *кинути якір* – «пристрій для утримання на місці суден, плавучих маяків тощо у вигляді металевого стержня з лапами, які чіпляються за ґрунт» [7, с. 1647] і *кинути якір* – «зупинитися, пристати де-небудь» [20, с. 220].

Одним із головних джерел термінотворення УМТ є **морфологічний спосіб**, який найпоширеніший у цій терміносистемі [10; 16]. У його межах розглянемо способи:

1) суфіксальний: -ар(-яр-) (*вудка́р*, *весля́р*, *човня́р*), -ач- (*зніма́ч*, *рубáч*, *радіоприйма́ч*), -ищ(е) (*дніще́*), -ин- (*глибина́*), -ник- (*кабота́жник*, *сигна́льник*), -ик- (*шлюзові́к*), -ець (*мореплавець*), -тор- (*навіга́тор*), -ок- (*поплаво́к*), -ист-(-іст-) (*моторі́ст*, *аквалангі́ст*), - ант- (*курсант*); -ств-(-цтв-) (*морепла́вство*, *суднобудівни́цтво*), -изн- (*крути́зна*); -анн(я), -енн(я) (*ника́ння*, *дрейфува́ння*, *перевезення*); -н- (*конте́йнерний*, *місяцехідний*, *лісово́зний*, *хвилері́зний*); -альн-, -ильн- (*горизонта́льний*, *вітри́льний*); -ов- (*берегові́й*); -ува- (*керува́ти*, *вихо́вувати*); -ість- (*обті́чність*);

2) префіксальний: а- (*асиметрія́*), аван- (*аванпо́рт*), анти- (*антипаса́ти*), архі- (*архіпела́г*), пери- (*периско́п*), суб- (*субмарі́на*); над- (*надпото́ужний*), за- (*завели́кий*), без- (*безаварі́йний*), не- (*неванта́жний*);

3) префіксально-суфіксальний: па-...-ок (*па́водок*), під-...-ник (*підво́дник*), по-...-к (*по́хібка*); без-...нульовий суфікс (*безві́тря*).

Крім зазначених способів, УМТ властиві інші способи термінотворення:

1) словоскладання: *крюйс-пеленг*, *шлюп-балка*, *тайм-чартер*;

2) основоскладання: *лісовоз, контейнеровоз*;

3) основословоскладання: *судновласник, судноводій*;

4) аббревіація, зокрема, серед термінів-аббревіатур виокремлюємо: а) ініціальні, які диференційовані на ініціально-буквенні (*MIU – Морський інститут України, Міжнародний інститут океану – МІО*) та ініціально-звукові (*обапол, горбиль, гузек*); б) телескопічні: *рація = радіо+станція; сеймоскоп = сейсмічний телескоп*; в) комбіновані: *картографічний об'єкт = картооб'єкт; астрономічна навігація = астронавігація* [5].

За структурними особливостями всі термінологічні одиниці поділяємо на дві категорії – однокомпонентні терміни (*фарватер, лайнер, щогла*) та багатокомпонентні терміни (*остійність динамічна, кодекс торговельного мореплавання*). Серед багатокомпонентних морських термінів виокремлено: 1) власне мовні: *крутість хвилі*; 2) запозичені: *індикатор навігаційний*; 3) мішані: *амплітуда хвилі* [19].

За нашими дослідженнями, серед багатокомпонентних термінів, загальна кількість яких становить 1560 терміноодиниць, особливо активними є двокомпонентні: *A + N – адаптивний авторульовий, N + A – азимут астрономічний* (45,7 %) і трикомпонентні моделі: *N + A + N – градієнт навігаційного параметра, A + A + N – дистанційний магнітний компас* (26,7 %).

Функціонують також чотирикомпонентні: *A + A + A + N – електронна картографічна навігаційна система* (10,6 %), п'ятикомпонентні *A + N + A + A + N – каботажне перевезення внутрішніми водними шляхами* (6,9 %) та інші багатокомпонентні моделі термінів, які громіздкі за структурою, тому мовознавці пропонують паралельно з багатокомпонентними одиницями вживати їхні аббревіатури і символи: *прийо́моіндикатор РНС, система приймання зовнішніх звукових сигналів – САПСЗ, імпульсивно-фазова радіонавігаційна система – ІФРНС, European River Sea Transport Union – ERSTU* [3; 5; 19; 24; 26; 31].

2. Невербальні морські терміни відіграють допоміжне значення, їх витлумачують словесними способами [24; 26]. До цих одиниць належить комбінований структурний тип термінологічної номінації, у складі якої є: 1) символи (математичні: $-$, $+$, \neq , $\sqrt{\quad}$, \pm ; фізичні: t° , v , Q ; порожні: *α – кут дрейфу, с – швидкість звука у воді*; з літерними позначеннями: ω , α , S , $\omega_{ц}$, $\alpha_{ц}$, $S_{м}$; глибин, припливів, течій на морських і річкових картах: Δ – *судно*; Θ – *кут крену*); 2) формули, схеми і діаграми, де найчастіше фіксуємо поєднання несловесних знаків зі словесними, серед яких: *символослова – «сполучення слів з літерами та цифрами»* [6, с. 84]: *еліпс E, абсолютна похибка величини X і моделеслова*, де «форма першої літери відбиває форму об'єкта» [там само, с. 84]: *X-подібне розташування променів, WR – вимірювання* тощо.

Висновки і перспективи. Отже, у статті на структурно-функціональному рівні розглянуто деякі процеси створення термінознаків в УМТ і доведено, що розвиток української морської терміносистеми неможливий без розуміння процесів термінотворення, які є показниками соціально-економічного, культурного і наукового розвитку суспільства. У зв'язку з розвитком наукових, інформаційно-комп'ютерних технологій морська галузь в Україні постійно та динамічно розвивається, виникає велика кількість нових морських термінів, що свідчить про високий рівень її розвитку, про її динамізм і системність.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні лексико-семантичних процесів в УМТ.

Список використаної літератури

1. Басанець М. Г., Михальчук В. В. Основи судноводіння : навч. посібник. Одеса : ФЕНІКС, 2003. 316 с.
2. Богородский Б. Л. Термин мачта и его синонимы. *Ученые записки*. 1958. Вып. 144. С. 191–221.
3. Варинська А. М., Корнодудова Н. М. Інновації в сучасній українській морській термінології. *Термінологічний вісник*. 2019. Вып. 5. С. 268–273.

4. Varynska A. M., Kornodudova N. N. Maritime terminology in the format of international communication. *Association agreement: driving integrational changes*. Collective monograph. Chicago : Accent Graphics Communications, 2019. С. 547–566. URL : <https://papers.ssrn.com/sol3/>.
5. Варинська А. М., Корнодудова Н. М. Функціонування аббревіатур у морській термінології. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2013. Вип. 14. С. 31–37.
6. Васенко Л. А., Дубічинський В. В., Кринець О. М. Фахова українська мова : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. – голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
8. Вішнікіна Л. П., Федій, О. А. Фізична географія материків та океанів : навч.-метод. посіб. для студ. закл. вищ. освіти. Полтава, 2019. 200 с.
9. Горбач О. Українська морська й судноплавна термінологія. Мюнхен, 1958. 29 с.
10. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : Вища школа, 1999. 207 с.
11. Д'яков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення. Семантичні та соціолінгвістичні аспекти. Київ : KM Academia, 2000. 218 с.
12. Жавжарова Т. Л. Назви річково-морських суден запорозьких козаків. *Вісник Запорізьк. держ. ун-ту*. 1999. Вип. 1. С. 44–48.
13. Зарицький М. С. Актуальні проблеми українського термінознавства : підручник. Київ : Політехніка, 2004. 128 с.
14. Корнодудова Н. М. Багатозначність та синонімія у сучасній українській морській термінології. *Українська термінологія і сучасність*. 2009. Вип. VIII. С. 135–138.
15. Корнодудова Н. М. Відбиток української морської термінології у словниках 1873–1930 років. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. Вип. 18, 19. С. 32–36.
16. Корнодудова Н. М. Морфологічний спосіб творення морських термінів у сучасній українській літературній мові. *Мова і культура*. 2011. Вип. 14. Т. 1 (147). С. 216–221.
17. Корнодудова Н. М. Походження, склад та функціонування морської термінології в українській літературній мові. *Мовознавчий вісник : зб. наук. пр.* Черкаси : Вид. Чабаненко Ю. А., 2010. Вип. 10. С. 280–284.
18. Корнодудова Н. М., Баранова М. А. До питання функціонування метафор у сучасній українській морській термінології. *Проблеми розвитку науки та освіти: теорія і практика : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 29–30 квітня 2016 р.). Київ : ГО «ІОМП», 2016. С. 51–54.
19. Корнодудова Н. М., Баранова М. А. Структура багатокомпонентних термінів у морській термінології. *Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри : збірник наукових праць V Міжнародної наукової конференції* (Одеса, 24–25 квітня 2015 року). Одеса : ОНМУ. С. 25–29.
20. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підр. для студентів філологічних спеціальностей вищих закладів освіти. Київ : Видавничий центр «Академія», 1999. 288 с.
21. Кулиев Г. Г. Метафора и научное познание. Баку : ЭЛМ, 1987. 156 с.
22. Мацько Л. І., Кравець Л. В. Культура української фахової мови : навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
23. Микитюк О. Р. Сучасна українська мова: морфеміка і словотвір. Львів : Львівська політехніка, 2005. 28 с.
24. Морська навігація та навігаційне обладнання суден. Умовні позначення і скорочення. Київ : Держспоживстандарт України. 2006. 70 с.
25. Нікуліна Н. В. Транспортна термінологічна мегасистема: огляд публікацій і тематика наукових розвідок. *Термінологічний вісник*. 2019. Вип. 5. С. 283–290.
26. Обладнання навігаційне суднове. Терміни та визначення. Київ : Держспоживстандарт України. 2006. 29 с.
27. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 216 с.
28. Полупанова Н. В. Національна специфіка лексики морської справи. *Язык и культура*. 2002. Вип. 5. Т. 2. С. 73–78.
29. Симоненко Л. О. Склад і структура термінологічної лексики української мови. Київ : Наукова думка, 1984. 195 с.
30. Симоненко Л. О. Українська наукова термінологія: стан та перспективи розвитку. *Українська термінологія і сучасність*. 2001. Вип. 4. С. 3–8.
31. Словник морської термінології: (Рос.-укр. з англ. відповідниками). Близько 600 термінів та 15000 словосполучень / Торщина Л. М., Полупанова Н. В., Варинська А. М., Корнодудова Н. М. та ін. / Наук. ред. Неровня Н. М. Київ : Видавничий дім «KM Academia», 2000. 282 с.
32. Словник українських говорів Одещини / редкол.: О. І. Бондар (голов. ред.), Л. І. Хаценко (заст. голов. ред.) та ін. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2011. 222 с.
33. Українська мова. Енциклопедія / редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. Київ : Українська енциклопедія, 2000. 752 с.

34. Юрківський В. З рибальської термінології с. Дуфінки на Одещині. *Вісник Інституту Української Наукової Мови*. 1928. Вип. 1. С. 80–83.
35. Юшук І. П. Українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2008. 640 с.

References

1. Basanets, M. H., Mykhalchuk, V. V. (2003). *Osnovy sudnovodinnia: navch. posibnyk [Fundamentals of navigation: textbook manual]* Odesa: FENIKS, 316 (in Ukr.).
2. Bogorodskij, B. L. (1958). Termin machta i ego sinonimy [The term mast and its synonyms]. In: *Uchenye zapiski [Scientific notes]*. 144, 191–221 (in Russ.).
3. Varynska, A. M., Kornodudova N. M. (2019). Innovatsii v suchasni ukrainiskii morskii terminologii [Innovations in modern Ukrainian maritime terminology]. In: *Terminolohichniy visnyk [Terminological bulletin]*. 5, 268–273 (in Ukr.).
4. Varynska, A. M., Kornodudova, N. N. (2019). Maritime terminology in the format of international communication. In: *Association agreement: driving integrational changes*. Collective monograph. Chicago : Accent Graphics Communications. Retrieved from: <https://papers.ssrn.com/sol3/> (in Engl.).
5. Varynska, A. M., Kornodudova, N. M. (2013). Funktsionuvannia abreviatur u morskii terminologii [Functioning of abbreviations in maritime terminology]. In: *Doslidzhennia z leksykologii i hramatyky ukrainiskoi movy [Research in lexicology and grammar of the Ukrainian language]*. 14, 31–37 (in Ukr.).
6. Vasenko, L. A., Dubichynskiy, V. V., Krynets, O. M. (2008). *Fakhova ukrainska moва : navch. posibnyk [Professional Ukrainian language : textbook manual]*. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 272 (in Ukr.).
7. Busel, V. T. (Ed.) (2003). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]*. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 1440 (in Ukr.).
8. Vishnikina, L. P., Fedii, O. A. (2019). *Fizychna heohrafiia materykiv ta okeaniv: navch.-metod. posib. dlia stud. zakl. vyshch. osvity [Physical geography of continents and oceans: a textbook for students of higher education]*. Poltava, 200 (in Ukr.).
9. Horbach, O. (1958). *Ukrainska morskya y sudnoplavna terminolohiia [Ukrainian maritime and navigable terminology]*. Miunkhen, 29 (in Ukr.).
10. Horpynych, V. O. (1999). *Suchasna ukrainska literaturna moва. Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia [Modern Ukrainian literary language. Morphemics. Word formation. Morphology]*. Kyiv: Vyshcha shkola, 207 (in Ukr.).
11. Diakov, A. S., Kyiak, T. R., Kudelko, Z. B. (2000). *Osnovy terminotvorennia. Semantychni ta sotsiolingvistychni aspekty [Basics of term formation. Semantic and sociolinguistic aspects]*. Kyiv: KM Academia, 218 (in Ukr.).
12. Zhavzharova, T. L. (1999). *Nazvy richkovo-morskykh suden zaporozkykh kozakiv [Names of river and sea vessels of the Zaporozhian Cossacks]*. In: *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu [Bulletin of Zaporizhia State University]*. 1, 44–48 (in Ukr.).
13. Zarytskyi, M. S. (2004). *Aktualni problemy ukrainskoho terminoznavstva : pidruchnyk [Actual problems of Ukrainian terminology : textbook]*. Kyiv: Politekhnik, 128 (in Ukr.).
14. Kornodudova, N. M. (2009). Bahatoznachnist ta synonimiia u suchasni ukrainiskii morskii terminologii [Ambiguity and synonyms in modern Ukrainian maritime terminology]. In: *Ukrainska terminolohiia i suchasnist [Ukrainian terminology and modernity]*. VIII, 135–138 (in Ukr.).
15. Kornodudova, N. M. (2018). Vidbytok ukrainskoi morskoi terminologii u slovnykakh 1873–1930 rokiv [Imprint of Ukrainian maritime terminology in dictionaries of 1873-1930]. In: *Sotsialno-humanitarnyi visnyk [Socio-humanitarian bulletin]*. 18, 19, 32–36 (in Ukr.).
16. Kornodudova, N. M. (2011). Morfolohichni sposib tvorennia morskkykh terminiv u suchasni ukrainiskii literaturnii movi [Morphological method of creating marine terms in the modern Ukrainian literary language]. In: *Mova i kultura [Language and culture]*. 14 (147), 216–221 (in Ukr.).
17. Kornodudova, N. M. (2010). Pokhodzhennia, sklad ta funktsionuvannia morskoi terminologii v ukrainiskii literaturnii movi [Origin, composition and functioning of maritime terminology in the Ukrainian literary language]. In: *Movoznavchyy visnyk : collection of scientific works [Linguistic Bulletin : a collection of scientific papers]*. Cherkasy: publisher Chabanenko Yu. A. 10, 280–284 (in Ukr.).
18. Kornodudova, N. M., Baranova M. A. (2016). Do pytannia funktsionuvannia metafor u suchasni ukrainiskii morskii terminologii [On the question of the functioning of metaphors in modern Ukrainian maritime terminology]. In: *Problemy rozvytku nauky ta osvity: teoriia i praktyka [Problems of development of science and education: theory and practice]* (Kyiv, 29–30 kvitnia 2016), 51–54 (in Ukr.).
19. Kornodudova, N. M., Baranova, M. A. (2015). Struktura bahatokomponentnykh terminiv u morskii terminologii [The structure of multicomponent terms in maritime terminology]. In: *Pivden Ukrainy: etnohistorychni, movnyi, kulturnyi ta relihiinyi vymiry [South of Ukraine: ethnohistorical, linguistic, cultural and religious dimensions]* (Odesa, 24–25 kvitnia 2015), 25–29 (in Ukr.).
20. Kocherhan, M. P. (1999). *Zahalne movoznavstvo : pidr. dlia studentiv filolohichnykh spetsialnosti vyshchykh zakladiv osvity [General Linguistics : ed. for students of philological specialties of higher educational institutions]*. Kyiv: Vydavnychiy tsentr «Akademiia», 288 (in Ukr.).

21. Kuliev, G. G. (1987). *Metafora i nauchnoe poznanie* [Metaphor and scientific knowledge]. Baku: ЭЛМ, 156 (in Russ.).
22. Matsko, L. I., Kravets, L. V. (2007). *Kultura ukraïnskoi fakhovoi movy : navch. posibnyk* [Culture of the Ukrainian professional language: textbook manual]. Kyiv: VTs «Akademiia», 360 (in Ukr.).
23. Mykytiuk, O. R. (2005). *Suchasna ukraïnska mova: morfemika i slovotvir* [Modern Ukrainian language: morphemes and word formation]. Lviv: Lvivska politekhnika, 28. (in Ukr.).
24. *Morska navihatsiia ta navihatsiine obladnannia suden. Umovni poznachennia i skorochennia* (2006) [Marine navigation and ship navigation equipment. Symbols and abbreviations]. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 70 (in Ukr.).
25. Nikulina, N. V. (2019). *Transportna terminolohichna mehasystema: ohliad publikatsii i tematyka naukovykh rozvidok* [Transport terminology megasystem: a review of publications and topics of scientific research]. In: *Terminolohichniy visnyk* [Terminological bulletin], 5, 283–290 (in Ukr.).
26. *Obladnannia navihatsiine sudnove. Terminy ta vyznachennia* (2006) [Ship navigation equipment. Terms and definitions]. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 29 (in Ukr.).
27. Panko, T. I., Kochan, I. M., Matsiuk, H. P. (1994). *Ukraiïnske terminoznavstvo* [Ukrainian terminology]. Lviv: Svit, 216 (in Ukr.).
28. Polupanova, N. V. (2002). *Natsionalna spetsyfika lekhyky morskoi spravy* [National specifics of maritime vocabulary]. In: *Yazyk i kul'tura* [Language and culture]. 5 (2), 73–78 (in Ukr.).
29. Symonenko, L. O. (1984). *Sklad i struktura terminolohichnoi lekhyky ukraïnskoi movy* [Composition and structure of terminological vocabulary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka, 195 (in Ukr.).
30. Symonenko, L. O. (2001). *Ukraiïnska naukova terminolohiia: stan ta perspektyvy rozvytku* [Ukrainian scientific terminology: state and prospects of development]. In: *Ukraiïnska terminolohiia i suchasnist* [Ukrainian terminology and modernity]. 4, 3–8 (in Ukr.).
31. Nerovnia N. M. (Ed.) (2000). *Slovyk morskoi terminolohii (Ros.-ukr. z anh. vidpovidnykamy)* [Dictionary of maritime terminology: (Russian-Ukrainian with English equivalents)]. Blyzko 600 terminiv ta 15000 slovospoluchen. Kyiv: Vydavnychiy dim «KM Academia», 282 (in Ukr.).
32. Bondar O. I. (Ed.) (2011). *Slovyk ukraïnskykh hovoriv Odeshchyny* [Dictionary of Ukrainian dialects of Odessa region]. Odesa : ONU imeni I. I. Mechnykova, 222 (in Ukr.).
33. Rusanivskiy V. M., Taranenko O. O., Ziabliuk M. P. (Eds.) ta in. (2000). *Ukraiïnska mova. Entsyklopediia* [Ukrainian language. Encyclopedia]. Kyiv: Ukraiïnska entsyklopediia, 752 (in Ukr.).
34. Yurkivskiy, V. (1928). *Z rybalskoi terminolohii s. Dufinky na Odeshchyni* [From fishing terminology with village Dufinki in the Odessa region]. In: *Visnyk Instytutu Ukraiïnskoi Naukovoï Movy* [Bulletin of the Institute of Ukrainian Scientific Language]. 1, 80–83 (in Ukr.).
35. Yushchuk, I. P. (2008). *Ukraiïnska mova : pidruchnyk* [Ukrainian language: textbook]. Kyiv : Lybid, 640 (in Ukr.).

A. M. VARYNSKA, N. M. KORNODUDOVA. TERM FORMATION IN UKRAINIAN MARITIME TERMINOLOGY (STRUCTURAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS)

Summary. Introduction. *The formation of Ukraine as an independent state is associated with the sea and the maritime industry, and therefore the study of the maritime terminology system, its compliance with international terminological norms, acquires state significance. In this regard, the problem of a deep and comprehensive study of the term system of the maritime industry is not only an urgent and demanded scientific direction, but also a necessary condition for its development.*

Purpose. *Substantiate certain processes of terminology of verbal and non-verbal parameters in Ukrainian maritime terminology.*

Methods. *In order to comprehensively study the Ukrainian maritime terminology used: 1) the method of continuous sampling; 2) the method of component analysis, which is aimed at improving and refining vocabulary definitions of marine terms; 3) structural method, in combination with distributive analysis (used to define and describe the semantic structure of marine terms); 4) the method of word-formation analysis (used to establish the mechanism of word formation and its place in the vocabulary of the language); 5) structural-morphological approach (used to clarify the structure of derivative terms and to determine the basic models of term formation); 6) modeling method (used to determine the term formation of various structural models); 7) comparative method, which is based on the identification of common and distinctive features of verbal and nonverbal dimensions in the term formation of Ukrainian maritime terminology; 8) comparative-historical method, which is based on the history of the Ukrainian language and the development and formation of Ukrainian maritime terminology, determines the linguistic and cultural specifics of its formation; 9) general scientific methods are also used: observation, generalization, classification.*

Results. *The study analyzes the functioning of the Ukrainian maritime terminology in terms of origin and use; the semantic meaning of the terms is highlighted; the semantic method of terminology is*

considered, in particular, the semantic transformations of metaphor and metonymy, as well as the processes of terminology, reterminology and determinology; the importance of the morphemic way of forming the term is noted; highlighted the structural features of the formation of one-component and multicomponent terms; substantiates the meaning of abbreviated processes in the functioning of terms; the terminological components of verbal and non-verbal components in the Ukrainian maritime terminology are considered.

Originality. *The novelty of the study is that for the first time the processes of creation of Ukrainian maritime terms are characterized at the structural and functional level; their verbal and nonverbal dimensions are thoroughly considered.*

Conclusion. *Ukrainian maritime terminology is an integral part of the Ukrainian lexical system, and it is characterized by the same processes that occur in the literary language: some terms go out of use, new ones appear, some are radically changed, rethought.*

The maritime industry in Ukraine is constantly and dynamically developing, a large number of new maritime terms appear. Understanding the processes of formation of terms in Ukrainian maritime terminology is an indicator of the socio-economic, cultural and scientific development of society and indicates a high level of its development, its mobility and consistency.

Key words: *term, Ukrainian maritime terminology, verbal and nonverbal maritime terms, methods of term formation.*

Надійшла до редакції 30.07.21

Прийнято до друку 20.09.21

ВТОРИННІ КОНТЕКСТНО ЗУМОВЛЕНІ НОМІНАЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

А. А. Таран, кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)

e-mail: alla_taran@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8091-1477>

У статті на матеріалі неосемантизмів у сучасній українській мові розглянуто чинники формування та тенденції побутування неавтономних (міжслівних, контекстно залежних) вторинних номінацій, досліджено роль контексту у формуванні таких номінацій. З'ясовано, що передумовою появи нових значень слів стає новий контекст їхнього вживання, який своєю чергою виявляє нову їхню лексичну й синтаксичну сполучуваність і тип нового значення, спосіб його формування: для предметних імен – це передусім їхні нові означення, для імен ознакових – нові об'єкти означення. Досліджено сполучуваність слів, що є надзвичайно важливим для розуміння значення, оскільки аналіз контексту завжди реалізує індивідуальні семантичні особливості кожного слова. Обґрунтовано, що функціонування синтагматично зумовлених вторинних номінацій у сучасній українській мові зумовлено прагненням мовців до різноманіття й виразності висловлення думки.

***Ключові слова:** лексикон, контекст, вторинна номінація, інновація, неосемантизм, вторинна неавтономна номінація.*

Актуальність. В основі вторинної номінації лежить асоціативний характер людського мислення. У словах відображені процеси живого споглядання людиною оточення, відбувається семантичне переосмислення відомих назв і поступова кодифікація їх. Формування і створення нового поняття або нового сприйняття предмета можливе на ґрунті наявного мовного матеріалу. Вторинна номінація є результатом лінгвокреативного мислення, це своєрідна інтерпретація людиною навколишньої дійсності. У процесі вторинної номінації задіяні мова (мовний знак, номінація), людина (суб'єкт, який пізнає) і реальна дійсність (пізнаваний об'єкт) [8, с. 11]. Природа вторинних номінацій зумовлена «семантичною втомлюваністю» лексем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Процес появи і способи утворення номінацій, що є неодмінним результатом пізнавальної діяльності людей, здавна привертали і продовжують привертати увагу дослідників. Проблеми вторинної номінації досліджували В. Г. Гак, Є. А. Карпіловська, Н. Ф. Клименко, Г. В. Колшанський, О. С. Кубрякова, О. О. Тараненко, В. М. Телія, Г. А. Уфимцева та ін. Зокрема, О. С. Кубрякова, В. М. Телія в межах вторинної номінації виокремлюють непряму і посередню номінації [12, с. 7–98]. Непряму номінацію вони трактують як таку, що завжди «мотивовано-опосередкована попереднім значенням слова, ті чи ті ознаки якого відіграють роль внутрішньої форми, переходячи в новий смисловий зміст» [12, с. 129]. А для правильного співвіднесення посередньої назви з дійсністю, на їхню думку, необхідна опора на сигніфікат іншого найменування [12, с. 73]. Опозицію непрямої і посередньої номінації становлять терміни *автономна (внутрішньослівна, контекстно незалежна) і неавтономна (міжслівна, контекстно залежна) вторинні номінації*.

Натомість В. Г. Гак терміни *вторинна і посередня номінації* ототожнює і вважає, що вони позначають ситуацію, коли «та сама форма може пристосовуватися для позначення інших об'єктів, а не тільки того, для позначення якого вона була створена, тоді як, з іншого боку, цей об'єкт може отримати інше найменування» [3, с. 243].

Мета статті – комплексний аналіз неавтономних, синтагматично зумовлених вторинних номінацій у сучасній українській мові.

Результати дослідження та їх обговорення. Творення номінацій, на розвиток семантики яких впливає їхнє вживання в певному контексті, у лінгвістиці кваліфікують як *неавтономну вторинну номінацію*. Як зауважує В. М. Телія, вирізняльну ознаку таких лексем «становить використання комбінаторної техніки мови в процесі формування нової мовної одиниці. Остання завжди співвідноситься зі своїм позначуваним непрямо – за посередництва семантично опорного для цієї комбінації найменування». Наприклад, дієслово *дійти* в значенні «ідучи в певному напрямку, досягти якого-небудь місця» (*я дійшла додому*) – автономна номінація, а в значенні «досягти чогось» – неавтономна, оскільки реалізується тільки в сполученні зі словами *до думки, до висновку* [10, с. 260].

Семантика слова передбачає його сполучуваність. Незалежно від уживання, будь-яке слово реалізує у свідомості носія всі значення, потенційні й приховані, які за потреби репрезентовані в контексті. Проте сама диференціація значень залежить від сполучуваності з іншими словами, що є підтвердженням того, що будь-яке значення слова представлено в контексті. Тому вивчення сполучуваності слів є надзвичайно важливим для розуміння значення слів, оскільки аналіз контексту завжди реалізує індивідуальні семантичні особливості кожного слова. На думку В. В. Виноградова, «те чи те значення слова визначається контекстом його вживання. По суті, скільки контекстів уживання слова, стільки і його лексичних форм» [1, с. 27]. Тому надзвичайно важливо досліджувати сполучуваність слів для розуміння не лише прямого, а й переносного значень, оскільки аналіз контексту завжди репрезентує індивідуальні семантичні особливості кожного окремого слова.

Є. Курилович у широкому значенні трактує контекст не лише як словесне оточення, але і як елементи зовнішньої ситуації, що детермінують значення [7, с. 238–239]. С. Ульманн зауважував про значення поняття «контекст» для семантики: «Теорія контексту – ймовірно, єдиний найбільш впливовий чинник у розвитку семантики двадцятого століття. Усе більша кількість відкриттів і найбільш продуктивних методів сучасного дослідження можуть бути здійснені завдяки цьому джерелу» [11, с. 260]. Вивчення комунікативного процесу передбачає виявлення всіх контекстних зв'язків номінативних одиниць, що зумовило створення важливого розділу лінгвістики – контекстної семантики [5], центральним поняттям якої є «значення слова в контексті». Головним завданням цієї сфери досліджень є розв'язання лексичної неоднозначності й контекстуальної залежності слів.

Як елемент мовної системи слово багатозначне. У конкретній ситуації вживання семантичний потенціал реалізовано у вигляді конкретного «контекстуального значення». В аспекті контекстуалізації багатозначного слова основним засобом змістового розмежування первинної і вторинної номінації є їхня лексична та синтаксична сполучуваність. Для співвідношення значення слова і його контексту важливим є трактування лінгвістичного значення – це внутрішня властивість слова, що зумовлює можливість поєднання з іншими лексемами. Кожне значення слова заздалегідь орієнтоване на певне вживання. Кожне має властивий лише йому контекст, який передбачено значенням» [4, с. 45].

Аналіз вторинної неавтономної номінації в когнітивному аспекті дає змогу кваліфікувати її як особливий когнітивний процес, пов'язаний зі створенням нового знання про об'єкт дійсності на основі вже наявного досвіду взаємодії з іншими об'єктами і їх пізнаних ознак, «на рівні абстрактного мислення відбувається вторинна категоризація інформації» [6, с. 11]. Переосмислення значення вторинного найменування ґрунтоване на актуалізації конотативних ознак у вихідному значенні переосмисленого слова і в значенні опорної назви [10, с. 255].

Передумовою появи нових значень слів стає новий контекст їхнього вживання, що своєю чергою виявляє їхню нову лексичну і синтаксичну сполучуваність і тип нового значення, спосіб його формування: для предметних імен – це передусім їхні нові означення, для імен ознакових – нові об'єкти означення. Формуванню нових значень

прикметників сприяє зміна функції в сполуках із предметними іменами, наприклад, функції ідентифікувальної, або функції вказівки на відношення одного об'єкта до іншого, на функцію характеризувальну, або функцію виділення такого об'єкта з-поміж інших, підкреслення його іншої якості [2, с. 97].

Новий контекст уживання сигналізує про появу нових значень. Наприклад, прикметник **пороговий** у словосполучі *порогові країни* має значення «країни, що мають ядерний потенціал, здатні виробляти ядерну зброю і випробовувати її»: *Водночас голова МВФ зазначила, що світова економіка зростає «добре», але здебільшого за рахунок розвинутих країн, у той час як так звані «порогові» країни ледь демонструють позитивні показники* (ГПУ, 12.03.2015). *За його [С. В. Лавров – міністр закордонних справ РФ] словами, є і «порогові держави, зокрема, Північна Корея, яка випробувала ядерний пристрій»* (ГПУ, 20.02.2009).

У контексті обговорення нового значення прикметника **теплий** заслуговують на увагу словосполучки *теплі кредити*, *тепла оселя*, ужиті в новому значенні «програма, що компенсує частину коштів, витрачених на впровадження енергозберігальних технологій»: *Водночас команда Зеленського зменшує кількість субсидіантів, обсяги «теплих кредитів»* (ГПУ, 21.11.2020).

Прикметник **адресний** зафіксовано в словниках зі значенням «прикм. до *адрес* і *адреса*» [СУМ, I, с. 21]. Проте в останні десятиліття спостерігаємо формування нових значень лексеми. Цьому сприяють контексти, у яких реалізовано її нові парадигматичні відношення з іншими номінаціями, наприклад, у словосполученнях **адресний підхід** *надання пільг*, **адресна безготівкова субсидія** прикметник має значення «призначений комусь або групі людей». Водночас усталеною стала словосполучка **адресна допомога** «конкретна соціальна допомога»: **адресна допомога внутрішньо переміщеним особам**, **одноразова адресна грошова допомога до Дня захисника України**, **щомісячна адресна допомога**, **адресна цільова допомога**.

СУМ зафіксував прикметник **віяловий** у значенні «**прикметник до віяло** // Який має вигляд віяла, подібний до нього» [СУМ, I, с. 693]. Нині воно більш уживане як термін сфери енергоефективності, пор. його в такому контексті: *Що буде далі, ми не розуміємо, і Україна змушена дорого купувати електроенергію в Білорусі, щоб не допускати віялових відключень* (ГПУ, 17.11.2021); *Вона додала, що сьогоднішня криза і ризик віялових відключень – це прямий наслідок масштабних зловживань фірм-посередників* (ВЗ, 29.07.2021). Щоправда, жоден із новітніх українських загальнономовних словників не подає словосполучки **віялове відключення** – почергові від'єднання споживачів від електромережі задля обмеження навантаження на енергосистему, що сприяє частотному розвантаженню енергосистеми.

Прикметник **кишеньковий** має значення «стос. до *кишені* (у 1 знач.). 2. Який носять у кишені (у 1 знач.), маленький розміром [СУМ, IV, с. 157]. Проте в новому значенні «замовний, близький до керівництва, підпорядкований йому», як доводять контексти, істотно розширив свої парадигматичні відношення, зокрема синонімічні, щоправда, із різним обсягом сполучуваності. Напр.: *При цьому вони не армія, а «кишенькові» силові структури РФ, які використовуються для різних правопорушень* (ГПУ, 15.06.2021); *Не буде в нас у губернаторів ніяких «своїх кишенькових збройних сил»* (Волинські новини, 25.03.2015); *Луценкові пишуть звільнені «за революційним беспределом» працівники міліції. Їх поновив на роботі суд, але «кишенькові генерали Луценка» ігнорують його рішення* (tema.in.ua, 10.10.2008); *Державні ЗМІ перетворюються на кишенькові медіа – Томенко* (Zaxid.net, 17.11.2011); *Кишенькова журналістика – хвороба нашого суспільства* (ГПУ, 20.02.2017). Контексти вживання в лапках посилюють метафоричність значення лексем. У багатьох контекстах лексема **кишеньковий** формує нові синонімічні об'єднання з неосемантизмом **ручний**. Відомо, що синоніми виникають або з потреби виділити якісь додаткові ознаки явищ, або для передавання своєрідності бачення його чи ставлення до нього. Прикметник **ручний** зафіксовано в значенні «1. Прикм. до *рука*.

2. Який здійснюється руками, без застосування машин // Який приводять у дію руками // Який виготовляється руками. 3. Такий, що можна нести в руках (про багаж, кладь і т. ін.). 4. Який звук до людини, не боїться її (про тварину)» [СУМ, VIII, с. 36]. Але все частіше фіксуємо контексти, які ілюструють нове значення: *Конкурс у Мистецькому арсеналі та в інших культурних інституціях – це не просто намагання впровадити ручне управління* (ВЗ, 15.06, 2020); *Модель управління все більше нагадує ручний режим, створений Януковичем і децю модернізований Порошенком* (ГПУ, 03.11.2020).

Фіксуємо цікаву назву пісні Скрыбіна «*Озимі люди*», де є слова: «*Надійся на себе – своїх може й не буде / В нас є тільки ми – озимі люди*». Усталеним є значення прикметника «1. Який сіють восени і збирають наступного року; який потребує для нормального перебігу початкових стадій розвитку осіннього проростання і зимівлі під снігом // Який проріс восени і зимуватиме або зимував під снігом (про сходи, посіви)» [СУМ, V, с. 654]. Проте без контексту, без знання суспільно-політичних реалій кінця ХХ ст., перебігу подій українського політикуму та його дійових осіб неможливо зрозуміти семантику цього слова. Пісня «Озимі люди» стала хітом і водночас прихованою агітацією «Команди озимого покоління» (до якого входили Валерій Хорошковський, Інна Богословська, Микола Вересень та інші). Політики позиціонували себе як молоді й ініціативні люди, які пережили тривожну «зиму» розпаду Радянського Союзу й капіталізму 1990-их, а тепер пробилися назовні й хочуть змінити країну на краще. Крім того, прикметник стали вживати в ролі субстантива *озимі* як найменування члена цієї команди, напр.: *Найбільшу кар'єру з першої п'ятірки «озимих» зробив Валерій Хорошковський, який, попрацювавши за Ющенка і Януковича в СБУ, став першим віце-прем'єром* (ГПУ, 21.12.2003).

Формування нового, негативного, оцінного значення завдяки сполученню з найменуваннями нових понять і реалій суспільного життя демонструє й семантика іменника *паркет* і похідного відносного прикметника *паркетний*. Лексема *паркет* перетворилася на журналістський професіоналізм у новому спеціальному значенні «подання журналістами тих самих прес-релізів, які вони одержують від органів влади, поліції, прокуратури тощо», напр.: «*Джинса*» і «*паркет*» проти стандартів; «*Паркет*» по-закарпатськи (заголовки статей); Велика кількість «*паркету*» – висвітлення діяльності органів центральної та місцевої влади на центральних і регіональних телеканалах (<https://detector.media>, 06.06.2017). Значення цього іменника успадковує похідний прикметник *паркетний*: *Більшість каналів подають це коротким «паркетним» повідомленням із єдиним синхронном Акімової, тобто без жодного балансу думок* (УТ, 23.04.2012); «*Паркетні*» новини та лояльність до влади замість стандартів (УТ, 15.06.2017); «*Паркетні танці*» обласних державних телекомпаній (Детектор, 14.10.2015); *За свідченнями журналістів, концерт у Лондоні вразив діаспору більше, ніж «паркетні» заходи «Днів України»* (УП, 21.10.2013).

Крім того, додано й термінологічне військове значення «не пристосований до суворих умов, який звук до парадного, світського життя», синонімічне до тилових пацюків, тих, хто відсиджувався коло начальства: *Вище керівництво – паркетні генерали, які 25 років зростали без бойового досвіду* (ГПУ, 30.08.2018); *Хай він майор буде – але якщо він грамотний, то його треба вже в Генеральний штаб вводити, а не якогось паркетного товстопузика тримати біля себе* (ГПУ, 09.10.2017); *Гроші хочуть використати на паркетний транспорт, який буде працювати не на передовій, а між лікувальними установами* (УП, 06.03.2018). Прикладом виразного метафоричного переосмислення лексеми *паркетний* є словосполучення в контексті: *Аваков: Звання генерала – не розмінна монета на паркетно-штабному ярмарку марнотратства* (ГПУ, 17.08.2016). Такі метафори тиснуть на свідомість читача, змушують подумати: автор перебільшує чи обурюється.

Дедалі частіше в новітніх газетних текстах натрапляємо на лексему *амністія*, ужиту в інших значеннях, пор. такі контексти, як-от: *У «Дії» можна оформити «будівельну*

амністію» (ВЗ, 29.11.2021); *Власникам фейкових Covid-сертифікатів обіцяють амністію, але є умова* (ГПУ, 16.12.2021); *Зокрема, як визнав сам Гетьманцев, податкова амністія не зацікавила «цільову аудиторію» (тобто людей з очікуваними відрахуваннями \$ 40–50 тис.)* (ГПУ, 16.12.2021). За Словником української мови **амністія** – «здійснюване актом верховної влади часткове або повне звільнення засуджених від кари» [СУМ, I, с. 39], натомість будівельна амністія – це спрощений порядок уведення в експлуатацію, податкова амністія – калька з англ. *tax amnesty* – можливість легалізації грошових коштів, незаконно перерахованих за кордон або прихованих від обліку та оподаткування всередині країни.

Завдяки новому контексту побутування фіксуємо нове значення іменника **ярмарок**. Пор.: *ярмарок вакансій, ярмарок освітніх послуг* – це спеціалізовані заходи, де ознайомлюють з освітніми послугами, а також роботодавці презентують свої компанії, наявні вакансії, програми стажувань або молодіжні програми набору, формують у відвідувачів бренд роботодавця.

Висновки і перспективи. Сьогодні спостерігаємо активну тенденцію творення вторинних номінацій різних типів – як автономних, із вільним значенням, так і неавтономних зі значенням, зв'язаним із певними контекстами вживання слова. Загалом семантичний розвиток мови зумовлений прагненням мовця до різноманіття й виразності висловлення думки. Нові тлумачні словники української мови повинні засвідчити розвиток семантичного потенціалу слів, а для цього потрібно не лише описати вторинні номінації різних типів, а й розробити поняттєвий апарат для їх аналізу, визначення критеріїв їх унормування та кодифікації для фіксування в словниках.

Перспективи подальших наукових студій убачаємо в комплексному дослідженні різних типів вторинної номінації в сучасній українській мові.

Список використаної літератури

1. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. Москва : Учпедгиз, 1947. 784 с.
2. Вплив суспільних змін на розвиток української мови : монографія / відп. ред. С. А. Карпіловська. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 444 с.
3. Гак В. Г. Сопоставительная лексикология (на материале французского и русского языков). Москва : Международные отношения, 1977. 264 с.
4. Козлова Р. П. Лексико-семантический вариант в структуре многозначного слова. Тамбов, 2004. 85 с.
5. Колшанский Г. В. Контекстная семантика. Москва : Наука, 1980. 149 с.
6. Кравченко А. В. Язык и восприятие : Когнитивные аспекты языковой категоризации. Иркутск : изд-во Иркутского университета, 1996. 160 с.
7. Курилович Е. Заметки о значении слова. *Очерки по лингвистике*. Биробиджан : ИП «Тривиум», 2000. С. 237–251.
8. Новичихина М. Е. Коммерческое название, рекламный текст, бренд, товарный знак, номен: разграничение понятий. *Вестник Воронежского государственного университета*. Серия : Филология. Журналистика. 2004. № 1. С. 1–25.
9. Словник української мови : у 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
10. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1996. 288 с.
11. Ульманн С. Семантические универсалии. *Новое в лингвистике*. Вып. V : Языковые универсалии. Москва : Прогресс, 1970. С. 250–299.
12. Языковая номинация : общие вопросы / Отв. ред. : Б. А. Серебрянников, А. А. Уфимцева. Москва : Наука, 1977. 360 с.

References

1. Bilodid I. K. (Ed.). Slovnyk ukrayins'koyi movy: V 11-y t. (1970–1980). [Dictionary of the Ukrainian language: in the 11th volumes] (in Ukr.).
2. Gak, V. G. (1977). Sopotavitel'naya leksikologiya (na materiale frantsuzskogo i russkogo yazykov) [Comparative lexicology (based on French and Russian languages)]. Moskva: Mezhdunarodnyye otnosheniya, 264 (in Russ).
3. Karpilovska, Ye. A. Vplyv suspil'nykh zmin na rozvytok ukrayins'koyi movy [Influence of social changes on the development of the Ukrainian language]. 2017, 444 (in Ukr.).

4. Kolshanskiy, G. V. (1980). Kontekstnaya semantika [Contextual semantics]. Moskva: Nauka, 149 (in Russ).
5. Kozlova, R. P. (2004). Leksiko-semanticheskiy variant v strukture mnogoznachnogo slova [Lexico-semantic variant in the structure of a polysemantic word.]. Tambov, 85 (in Russ).
6. Kravchenko, A. V. (1996). Yazyk i vospriyatiye: Kognitivnyye aspekty yazykovoy kategorizatsii [Language and perception: Cognitive aspects of language categorization]. Irkutsk: izd-vo Irkutskogo universiteta, 160 (in Russ).
7. Kurilovich, Ye. (2000). Zametki o znachenii slova. Ocherki po lingvistike [Notes on the meaning of the word. Essays on linguistics]. Birobidzhan: IP «Trivium», 490 (in Russ).
8. Novichikhina, M. Ye. (2004). Komercheskoye nazvaniye, reklamnyy tekst, brend, tovarnyy znak, nomen: razgranicheniye ponyatiy [Commercial name, advertising text, brand, trademark, nomen: delimitation of concepts]. In: Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya: Filologiya, Zhurnalistika [Bulletin of the Voronezh State University. Series: Philology, Journalism]. 2004. № 1, 1–25 (in Russ).
9. Serebrennikov B. A., Ufimtseva A. A. (Eds.) (1977). Yazykovaya nominatsiya: obshchyye voprosy [Language nomination: general questions]. Moskva: Nauka, 360 (in Russ.).
10. Teliya, V. N. (1996). Russkaya frazeologiya. Semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokul'turologicheskiy aspekty [Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguocultural aspects], 288 (in Russ.).
10. Ulmann, S. (1970). Semanticheskiye universalii. Nove v lingvistike [Semantic universalies. In: New in linguistics]. Vyp. V : Yazykovyye universalii. Moskva : Progress, 250–299 (in Russ.).
11. Vinogradov, V. V. (1947). Grammaticheskoye ucheniye o slove [Grammatical doctrine of the word]. Moskva: Uchpedgiz, 784 (in Russ).

A. A. TARAN. SECONDARY CONTEXT NOMINATIONS IN THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Summary. Introduction. *It has been found that the secondary nomination is based on the associative nature of human thinking. The words reflect the processes of living contemplation of the human environment, there is a semantic rethinking of known names and their gradual codification. The formation and creation of a new concept or a new perception of the subject is carried out on the basis of existing language material.*

Purpose – *to analyze non-autonomous (interword, context-dependent) secondary nominations in the modern Ukrainian language.*

Results. *The formation of a new meaning of a lexical unit can occur within the word and lead to the so-called autonomous secondary nomination or within the phrase. Such contextually dependent new meaning of the word is qualified as a consequence of non-autonomous secondary nomination. The precondition for the emergence of new meanings of words is a new context of their use, which in turn reveals their new lexical and syntactic compatibility and the very type of new meaning, the way it is formed. For subject names, it is primarily their new definitions, for symbolic names – their new objects of definition. The formation of new values of adjectives is facilitated by changing the function in compounds with subject names, for example, the function of identification, or the function of indicating the relationship of one object to another, the characteristic function, or the function of distinguishing such an object from others, emphasizing its other quality. The new context of use signals the emergence of new values.*

Originality. *The semantics of the word implies its compatibility. Regardless of use, any word is in the mind of the bearer in all meanings, potential and hidden, which are realized in context in need. However, the differentiation of meanings itself depends on compatibility with other words, which is a confirmation that any meaning of a word is realized in context. Therefore, the study of word compatibility is extremely important for understanding the meaning of words, because context analysis always implements the individual semantic features of each word.*

Conclusion. *New explanatory dictionaries of the Ukrainian language should testify to the development of semantic potential of words, and for this purpose it is necessary not only to describe secondary nominations of different types, but also to develop a conceptual apparatus for their analysis, criteria for their standardization and codification.*

Key words: *lexicon, context, secondary nomination, innovation, neosemantism, secondary non-autonomous nomination.*

Надійшла до редакції 19.08.21
Прийнято до друку 23.10.21

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО. КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.782.03

DOI: 10.31651/2226-4388-2021-31-89-93

ІНТЕРПРЕТАТИВНИЙ ПІДХІД ДО ПРОЦЕСУ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ (на матеріалі українського перекладу детективної новели Гілберта Честертон «Відсутність пана Гласса»)

**І. М. Литвин, кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики
перекладу Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна)**

e-mail: im.lytvyn@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2276-9796>

Статтю присвячено актуальній проблемі сучасного перекладознавства – інтерпретативному підходу до процесу художнього перекладу.

Схарактеризовано інтерпретативну теорію перекладу, започатковану Даницею Селескович і Маріанною Ледерер, як раціональну теоретичну модель, що пояснює перекладацький процес як комунікативний акт. Інтерпретативна теорія розглядає переклад як когнітивний процес, зосереджуючись на основних фазах цього процесу: сприйманні, розумінні джерельного тексту, девербалізації й узуальному його переформулюванні на основі концептуального розуміння перекладачем. Теорія є інноваційною у визначенні смислу як усвідомленої ментальної репрезентації, що детермінований сукупним впливом мовних значень і відповідних екстралінгвістичних знань реципієнтів тексту.

Інтерпретативний підхід до процесу художнього перекладу потрактовано в поєднанні з метою й установкою перекладу; трансформаційним потенціалом перекладної мови та творчістю перекладача. Ілюстративним матеріалом дослідження слугує джерельний текст англomовної детективної новели Гілберта Честертон «Відсутність пана Гласса» та його сучасний переклад українською мовою, виконаний українським перекладачем Євгеном Тарнавським.

***Ключові слова:** інтерпретативна теорія перекладу, інтерпретативний підхід, установка перекладу, етнокультурна установка, адаптація, перекладацька трансформація.*

Актуальність. Глобалізація, культурна інтеграція, стрімкий розвиток цифрових технологій у сучасному світі спонукають перекладознавців до пошуку нових підходів до процесу перекладу. Наразі актуальним є інтерпретативний підхід як до аудіовізуального, так і до художнього перекладу, які швидкими темпами розвиваються в Україні, з огляду на значну кількість іншомовної мультимедійної продукції та художньої літератури, що потребує перекладу.

Метою нашої перекладознавчої розвідки є аналіз інтерпретативного підходу до процесу художнього перекладу в поєднанні з метою, установкою перекладу; трансформаційним потенціалом перекладної мови та творчістю перекладача.

Матеріал і методи дослідження. Теоретичним підґрунтям статті стали праці Даниці Селескович і Маріанни Ледерер, у яких схарактеризовано інтерпретативну теорію перекладу та методологію інтерпретативного підходу; а також напрацювання Вілена Комісарова, Фортунато Ізраеля, Юджина Найди, Герта Єгера, Олександра Швейцера, Олександра Ребрія, Лоренцо Вінуті, Олени Селіванової та ін. Ілюстративним матеріалом дослідження слугує джерельний текст англomовної детективної новели Гілберта Честертон «Відсутність пана Гласса» та його сучасний переклад українською мовою, виконаний українським перекладачем Євгеном Тарнавським. Застосовуємо описовий,

зіставний, контекстуально-інтерпретативний методи; а також методи синтезу, аналізу та узагальнення, компонентний і трансформаційний аналізи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтерпретативну теорію перекладу започаткував Даниця Селескович як розуміння процесу усного перекладу із середини 60-их років минулого століття. Важливими в цьому напрямі стали роботи Даниці Селескович (1975, 1998, 2004 р.) та Маріанни Ледерер (1981, 1994), присвячені процесові послідовного та синхронного перекладів. Із часом інтерпретативна теорія поширилася на письмовий переклад, зокрема на художній [праці Ф. Ізраеля, Ж. Генрі, Ж. Ру-Фокара (2008 р.), Ф. Пласара (2007 р.)]. Правильність і дієвість теорії підтвердили дослідження в галузях когнітології, вікової та нейропсихології. У центрі уваги став перекладач, а процес перекладу почали тлумачити в розрізі когнітивно-комунікативної парадигми. Інтерпретативна теорія зосереджена на основних фазах процесу перекладу: сприйманні, розумінні джерельного тексту, девербалізації й узуальному його переформулюванні на основі концептуального розуміння перекладачем [2, с. 138]. Теорія є інноваційною в дефініції смислу як усвідомленої ментальної репрезентації, що визначена сукупним впливом мовних значень і відповідних екстралінгвальних знань реципієнтів тексту.

Результати дослідження та їх обговорення. Відстоюючи фазу переформулювання, Маріанна Ледерер трактує переклад як «передавання інтенції автора текстові оригіналу в такий спосіб, який не справлятиме дивного враження на реципієнта тексту перекладу» [2, с. 137]. Ця теза не є новою в перекладознавстві. Про відносну рівність комунікативного впливу на адресатів оригінального та перекладного текстів писав ще німецький філософ XVIII ст. Фрідріх Шлейєрмахер; ця теза є підґрунтям концепції динамічної еквівалентності американського перекладознавця Юджина Найди. Герт Єгер, а услід за ним Олександр Швейцер панівним вважали прагматичний рівень еквівалентності [3, с. 37], що «охоплює такі життєво важливі для комунікації чинники, як комунікативна інтенція, комунікативний ефект, установка на адресата...» [7, с. 86–87].

Переформулювання тексту оригіналу відбувається через трансформації в перекладному тексті: *«The umbrella was a black and prosaic bundle long past repair; the hat was a broad-curved black hat, clerical but not common in England; the man was the very embodiment of all that is homely and helpless»* // «Парасолька була чорна, стара і давно не знала ремонту. Капелюх – крилатий, рідкісний у цих краях. Власник же цих аксесуарів здавався втіленням беззахисності». Перекладач детективної новели Гілберта Честертона «Відсутність пана Гласса» застосував трансформації на різних мовних рівнях. На синтаксичному рівні складному безсполучниковому реченню оригіналу відповідають три прості в українському перекладі, причому кожна предикативна одиниця складного оригінального речення поширеніша за відповідне їй просте речення перекладу. Випущена характеристика речей через вилучення слів *prosaic bundle, clerical*; означення *black*, повторюване в описі капелюха та парасольки, вилучено з опису капелюха, слово *homely* – із характеристики героя. Коротші речення перекладу з коротшим зовнішнім портретом героя послуговували динамічності оповіді. У цьому фрагменті застосовано такі лексичні заміни: **the man** // **власник же цих аксесуарів** – кореферентна заміна; **England** // **цей край** – гіперонімічна трансформація (або генералізація) – заміна видового поняття родовим.

Членування речень застосовує Євген Тарнавський і в наступному фрагменті українського перекладу: *«His hat tumbled to the carpet, his heavy umbrella slipped between his knees with a thud; he reached aftr the one and ducked aftr the other, but with an unimpaired smile on his round face spoke simultaneously as follows...»* // «Коли він сів у крісло, капелюх упав, упала й парасолька. Гість нахилився, щоб їх підняти, але кругле, радісне обличчя було звернене до господаря». Переформулювання відбулося завдяки низці перетворень: додаванню підрядної частини *Коли він сів у крісло*, вилученню синтагми *to the carpet*, заміні поширеного речення оригіналу непоширеним у перекладі (вилучено всі другорядні члени), застосуванню перестановки підмета і присудка: *his heavy umbrella slipped between his knees with a thud* // *упала й парасолька*. Останнє речення

фрагмента повністю зазнало модифікації в перекладі. На жаль, з утратою кількох цікавих метафор оригіналу в українському перекладі не оживає весела картинка, написана Гілбертом Честертоном.

У низці сучасних перекладознавчих праць звучить теза про збереження стилю оригінального, передусім художнього, тексту й ідіостилію його автора. Спираючись на інтерпретативний підхід, Фортунато Ізраель застерігає, що, чим важливішим є стиль для певного тексту, тим далі варто триматися перекладачеві від його формальних ознак у тексті оригіналу (Israel 1998, с. 253–254) [цит. за: 2, с. 137]. На думку Маріанни Ледерер, «смысл живиться від форми так само, як форма живиться від смыслу», однак формальні елементи джерельного тексту слід **інтерпретувати**, а не просто відтворювати [2, с. 137]. Солідарний із цією думкою Вілен Комісаров: розуміючи неприпустимість сліпого копіювання форми оригінального тексту, формулює один із принципів, що визначає стратегію перекладача: «перекладати смысл, а не букву оригіналу». «Фактично орієнтація на «смысл, а не на букву» означає необхідність правильної **інтерпретації** значення мовних одиниць у контексті», – зазначає перекладознавець [1, с. 196]. Стиль, за Даницею Селесковіч, є частиною смыслу, який має бути донесений у перекладі: «У мові перекладу стиль передаватиметься не шляхом перетворення стилю оригіналу, а вираженням перекладацького розуміння смыслу» [9, с. 87].

Для стилю новели Гілберта Честертона характерні численні оригінальні метафори та порівняння. Перекладач зазвичай зберігає стилістичну фігуру оригіналу, проте може змінити її лексичне наповнення – перевирозити: «*But if one took a volume of Chaucer or Shelley from that rank, its absence irritated the mind like a gap in a man's front teeth*» // «Але якщо хтось брав звідти Шеллі чи Чосера, **порожнє місце зяло, немов вирваний передній зуб**».

Бачимо модуляцію фрагмента тексту: *its absence irritated the mind like a gap in a man's front teeth* (букв. відсутність (книг) дратувала розум, як щілина в передніх зубах людини) // **порожнє місце зяло, немов вирваний передній зуб**. Незважаючи на таку лексичну та стилістичну трансформацію фрагмента джерельного тексту, інформацію джерела загалом збережено. Перекладач уміло застосував метонімічну заміну (результат – причина), зберігши порівняння. Утрату авторської метафори *its absence irritated the mind* перекладач дещо компенсував дієсловом **зятти** – «Мати глибокі отвори, великі дірки і т. ін.» [6, т. 3, с. 744]. Пропуск іменника *a volume* (букв. том) в українському перекладі призводить до метонімії: **брав Чосера чи Шеллі**.

За Маріанною Ледерер, інтерпретативний підхід до процесу перекладу полягає в тому, щоб забезпечити ідентичний вплив на адресатів перекладу, «з оригінальної мовної оболонки потрібно вилучити поняття й формальні ознаки і перевирозити їх в інший спосіб іншою мовою» [2, с. 137]. Це завдання досить успішно виконує перекладач детективної новели Г. Честертон «Відсутність пана Гласса»: «*The doctor regarded the new-comer with a restrained astonishment, not unlike that he would have shown if some huge but obviously harmless sea-beast had crawled into his room*» // «**Господар зі стриманим подивом дивився на нього, як дивився б на громіздке, нешкідливе чудовисько, що виповзло з моря**».

Денотативну інформацію, що вміщена в композиті **sea-beast**, перекладач передає контекстуальним міжмовним синонімом **чудовисько** – «Жахлива фантастична істота, потворне страховище // Людина або тварина, яка має дивний, потворний зовнішній вигляд» [6, т. 11, с. 375] – та підрядною предикативною частиною складнопідрядного речення **що виповзло з моря**. Цікаво, що в оригіналі маємо *sea-beast had crawled into his room* (заповз до кімнати). Використано міжмовні конверсиви – слова, які виражають протилежні дії, *заповзти до* // *виповзти з*. Перекладач застосував також кореферентні заміни *the doctor* // *господар*; *the new-comer* – *він*; синонімічну заміну: *huge* – «extremely large in size or amount» [8] // *громіздкий* – «Який займає багато місця; дуже великий, важкий» [6, т. 2, с. 176]. Пор.: із повним прямим відповідником: **величезний** – «Надзвичайно великий розмірами» [6, т. 1, с. 322].

З інтерпретаційним підходом до процесу перекладу тісно пов'язане питання творчості, зокрема творчого потенціалу перекладача. Олександр Ребрій зазначає: «З одного боку, перекладач, безумовно, обмежується певними чинниками, що впливають на виявлення його індивідуальності, але, з іншого боку, перебуваючи під впливом багатьох обмежень, перекладач завжди має можливості творчого пошуку й прояву» [4, с. 137]. Такий творчий пошук притаманний Євгенові Тарнавському: «*The young James Todhunter, – continued the cleric, – is a very decent man so far as I know; but then nobody knows very much. He is a bright, brownish little fellow, agile like a monkey, cleans haven like an actor, and obliging like a born courtier*» // «Джеймс Тодгантер, – продовжував священик, – **хороший чоловік**, наскільки мені відомо, а відомо про нього небагато. Він **невисокий, веселий, спритний, як мавпа, поголений, як актор, і ввічливий, як чичероне**».

Новела Гілберта Честертона «Відсутність пана Гласса» вибивається з низки його детективних новел, що увійшли до збірки «The Fairy Tale of Father Brown» («Казочка патера Брауна»). На нашу думку, це гумористична новела: гумористичний як сюжет (розслідування злочину, якого не було), так і форми викладу (радше пародія на детектив). Тож, здається, гумористичний ефект підтримав би та добре вписався б в український текст повний український відповідник до *a very decent man* – *дуже порядна людина* (це каже герой твору про людину, яку майже не знає). Проте перекладач використав інший відповідник – сполуку *хороший чоловік*, можливо, тому, що саме українці так можуть схарактеризувати людину, не знаючи про неї майже нічого. Творчий підхід застосував перекладач, замінивши порівняння *and obliging like a born courtier*, прямий український переклад якого досить негармонійно лягав у синтаксис перекладного тексту, на *чичероне*. Чичероне – «Провідник, який дає пояснення туристам під час огляду пам'яток культури (переважно в Італії)» [6, т. 11, с. 339]. Такі означення-прикметники, як *young, bright, brownish* та іменник *fellow* зовсім не знайшли місця в українському перекладі, *little* замінено на *невисокий*.

Інтерпретативний підхід зазвичай поєднується з етнокультурною установкою (термін Олени Селіванової) перекладу, або одомашненням (доместикацією від англ. *domesticating strategies* – термін Лоуренса Венуті). Автор українського перекладу новели Гілберта Честертона «Відсутність пана Гласса» обирає також етнокультурну установку, орієнтуючись на сучасного українського читача, адаптує перекладний текст до української культури.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, інтерпретативний підхід до процесу перекладу в поєднанні з етнокультурною установкою та творчим потенціалом перекладача Євгена Тарнавського наблизив текст гумористичної, у чомусь парадоксальної, новели Гілберта Честертона «Відсутність пана Гласса», написаної в 1927 році, до українського читача XXI століття. На жаль, деякі оригінальні елементи ідіостилю автора були втрачені в українському перекладі.

Перспективним є дослідження інтерпретативного підходу до процесу аудіовізуального перекладу, що може слугувати подальшому розробленню інтерпретативної теорії перекладу як раціональної теоретичної моделі, що пояснює перекладацький процес.

Список використаної літератури

1. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва : Высшая школа, 1990. 253 с.
2. Ледерер М. Інтерпретативний підхід. *Енциклопедія перекладознавства* : у 4 т. Т. 1 : пер. з англ. ; за ред. Івз Гамбієра та Люка ван Дорслара ; за заг. ред. О. А. Кальниченко та Л. М. Черноватого. Вінниця : Нова Книга, 2020. С. 133–141.
3. Литвин І. М. Перекладознавство. Вид. 5-е, допов. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2019. 240 с.
4. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : монографія. Харків : Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.

5. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
6. Словник української мови. URL : <http://sum.in.ua>.
7. Швейцер А. Д. Теория перевода. Статус, проблемы, аспекты. Москва : Наука. 1988. 216 с.
8. Cambridge dictionary. URL : <https://dictionary.cambridge.org>.
9. Seleskovitch Danica. Fundamentals of the interpretive theory of translation URL: <http://www.worldcat.org/title/fundamentals-of-the-interpretive-theory-of-translation/oclc/44423665?referer=d>.

References

1. Komissarov, V. N. (1990). Theoria perevoda (linguistic aspects) [Translation theory (linguistic aspects)]. Moskwa: Higher School, 253 (in Russ.).
2. Lederer, M. (2020). Interpretatyvnyi pidhid [Interpretive approach]. In: Encyclopedia perekladoznavstva [Encyclopedia of Translation Studies]: in 4 tomach. T. 1. Vinnytsia: Nova Kniga, 133–141 (in Ukr.).
3. Lytvyn, I. M. (2019). Perekladoznavstvo [Translation Studies]. Cherkasy : vydavets Chabanenko Yu. A., 240 (in Ukr.).
4. Rebriy, O. V. (2012). Suchasni koncepcii tvorchoosti u perekladi [Modern concepts of creativity in translation]. Kharkiv, 376 (in Ukr.).
5. Selivanova, O. O. (2012). Svit svidomosti v movi [The world of consciousness in language]. Cherkasy : vydavets Chabanenko Yu. A., 488 (in Ukr.).
6. Slovnyk Ukrainkoi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. Retrieved from : <http://sum.in.ua>. (in Ukr.).
7. Schweitzer, A. D. (1988). Theoria perevoda. Status, problemy, aspekty [Translation theory. Status, problems, aspects]. Moskwa : Science, 216 (in Russ.).
8. Cambridge dictionary. Retrieved from : <https://dictionary.cambridge.org> (in Engl.)/
9. Seleskovitch, D. Fundamentals of the interpretive theory of translation Retrieved from : <http://www.worldcat.org/title/fundamentals-of-the-interpretive-theory-of-translation/oclc/44423665?referer=d> (in Engl.)/

I. M. LYTUVYN. INTERPRETIVE APPROACH TO THE FICTION TRANSLATION (based on the Ukrainian translation of the detective story «The Absence of Mr. Glass» by Gilbert Chesterton)

Summary. Introduction. *The article deals with the topical issue of contemporary translation studies – the interpretive approach to the process of fiction translation.*

Purpose. *The purpose of our article is to analyze the interpretive approach to the process of fiction translation in combination with the purpose, the strategy of translation, transformational potential of the target language and creativity of the translator.*

The research is conducted on the basis of the detective story «The Absence of Mr. Glass» by Gilbert Chesterton and its modern Ukrainian translation. The translator is Ievgen Tarnavskiyi.

The interpretive theory of translation is characterized. Danica Seleskovitch and Marianne Lederer have created this theory as the rational theoretical model that explains the process of translation as a communicative act. The interpretive theory focuses on the main phases of this process: perception, understanding of the source text, deverbalization and its usual reformulation on the basis of translator's conceptual understanding. The theory is innovative in defining the sense as a conscious mental representation which is defined by the influence of linguistic meanings and extralinguistic knowledge of the recipients of the text.

Results. *The interpretive approach is usually combined with the ethnocultural strategy of translation (the term of Olena Selivanova) (eng. domesticating strategies is the term of Lawrence Venuti). The translator of Gilbert Chesterton's detective story «The Absence of Mr. Glass» chooses the ethnocultural strategy. He focuses on the modern Ukrainian readers and adapts the translated text to the Ukrainian culture.*

Originality. *The interpretive approach to literary translation is demonstrated.*

Conclusions. *The interpretative approach to the process of translation in combination with the ethnocultural strategy and creativity of the translator Ievgen Tarnavskiyi has adapted the humorous and paradoxical short story «The Absence of Mr. Glass» to the Ukrainian readers of the 21st century.*

The research of the interpretive approach to the process of audiovisual translation is promising. It can be used in the further development of the interpretive theory as a rational theoretical model that explains the process of translation.

Key words. *Interpretive theory of translation, interpretive approach, strategy of translation, ethnocultural strategy of translation, adaptation, translational transformation.*

Надійшла до редакції 18.08.21

Прийнято до друку 20.10.21

ПРАГМАТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ АНГЛОМОВНОЇ ХУДОЖНЬОЇ ПРОЗИ

*I. I. Могілей, старший викладач кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)*

e-mail: irynamogiley@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3446-4087>

У статті проаналізовано прагматичні трансформації в українських перекладах творів англomовних письменників. Прагматичний ресурс перекладацьких перетворень подано в аспекті визначення загальних особливостей кореляції вираження прагматичної інформації в текстах оригіналу й перекладу.

Установлено, що прагматичні трансформації – важливий стимул збереження інформації, компенсування її втрат. Прагматичні перетворення в перекладах художніх текстів є передусім результатом комплексного дослідження цілісної картини оцінки художнього твору в аспекті досягнення його трансформаційного потенціалу. Прагматичну спрямованість мають насамперед фразеологізми, які в текстах перекладу замінені або нефразеологічною одиницею, або іншим фразеологізмом. Етнокультурна настанова перекладача передбачає врахування фразеологічних масивів кожної з мов із метою балансу впливу. До поширених прагматичних трансформацій належить також утрата або модифікація якоїсь стилістичної фігури, що впливає на образність і виразність тексту перекладу і тим самим визначає його впливовий потенціал. Із прагматичними концептуальними перетвореннями пов'язані заміщення реалій оригінального тексту реаліями мови перекладу, зміна за допомогою мовних засобів різних рівнів способів категоризації світу.

***Ключові слова:** прагматична еквівалентність, прагматичні трансформації, прагматичний ресурс тексту перекладу.*

Актуальність. Перекладацькі перетворення мовних прагматичних феноменів у більшості текстів зазвичай охоплюють різноманітні вияви явищ. Багатогранність цих трансформацій у царині художніх текстів зумовлена складністю мовлення та труднощами інтерпретації в умовах перекладу. Прагматичні перетворення в перекладах таких текстів є передусім результатом комплексного дослідження цілісної картини оцінки художнього твору в аспекті досягнення його трансформаційного потенціалу. Варто зазначити, що прагматичним виявам еквівалентності в галузі художнього перекладу приділено не досить багато уваги, тому саме в їхньому аналізі полягає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальновідомі висновки щодо сутності прагматичного потенціалу перекладних текстів викладено в працях Л. С. Бархударова, В. С. Виноградова, В. Н. Комісарова, Л. К. Латишева, Т. Р. Левицької, Я. І. Рецкера, О. Д. Швейцера та ін. На думку О. О. Селіванової, прагматичні трансформації належать до формально-змістових і «передбачають зміну форми та змісту одиниць у тексті з метою збалансування прагматичного впливу перекладу на свого читача» [3, с. 861].

Мета статті – Розглянути й проаналізувати приклади відтворення, модифікації або інтерпретації оригінальних прагматичних складників в українських перекладах англomовних літературних текстів, систематизувати проілюстровані випадки згідно з запропонованою класифікацією прагматичних особливостей установлених текстових фрагментів, дослідити природу ідіостилістичної специфіки перекладів в аспекті осмислення й застосування прагматичних перетворень.

Результати дослідження та їх обговорення. Прагматичний напрям дослідження мови й особливо вивчення перетворень, застосованих із метою збереження прагматичної інформації в перекладних текстах художньої літератури, сфокусовані на їх аналізі в динамічній кореляції з авторським задумом та шляхах його втілення. У художніх перекладах зазвичай увагу приділено прагматично важливим елементам твору, поданню

сюжету в певному ракурсі або з домінуванням акцентів; так само важливими є принципи організації і композиції текстів, функціональний характер ужитих мовних засобів, загальна прагматична й ідіостилістична спрямованість художнього твору, вичерпно інтерпретована засобами й інструментами правильного та адекватного перекладу.

Комунікативні засади такої інтерпретації перебувають під впливом рефлексивної діяльності рецептора та його емоційних реакцій. За визначенням В. Н. Комісарова, здатність тексту створювати подібний комунікативний ефект, викликати в рецептора прагматичне ставлення до того, про що повідомляють, потрібно вважати прагматичним аспектом, прагматичним потенціалом або прагматикою тексту [1, с. 209]. На думку О. О. Селіванової, прагматичний потенціал тексту необхідно розглядати як результат вибору автором змісту та способу мовного вираження повідомлення, тому, відповідно до комунікативного наміру, автор висловлення формує його предметно-логічні й конотативні значення та організує їхні смислові зв'язки: це призводить до того, що «створений текст набуває певного прагматичного потенціалу та забезпечує потрібний комунікативний вплив на реципієнта» [2, с. 318]. Ці й інші міркування сформували новітню класифікацію перекладацьких перетворень із прагматичним компонентом у низці формально-змістових трансформацій, що містять фразеологічні, фігуративні, концептуальні, аксіологічні та мегатекстові трансформації [3, с. 862–865]. Випадки застосування трансформацій із прагматичним компонентом розглянуті на прикладі українських перекладів фрагментів англійських художніх творів літератури XIX–XX ст., зокрема оповідань О. Генрі, драматичних творів О. Вайлда (комедія «Ідеальний чоловік», *An Ideal Husband*), прози Д. Кіза (роману «Квіти для Елджернона», *Flowers for Algernon*).

Прагматична спрямованість фразеологічних одиниць, що, за визначенням О. О. Селіванової, «зберігають в усталеній формі уявлення етносу про світ, культуру, історико-міфологічну інтеріоризацію дійсності та внутрішнього рефлексивного досвіду народу» [4, с. 11], відображена у своєрідних етнокультурних рефлексіях мовців і безперечно має бути взята до уваги під час опрацювання відповідних прагматичних виявів у перекладі, співвіднесених з «еталонами і стереотипами національно-культурного сприйняття й розуміння світу» [4, с. 9]. Попри те, що найкращим засобом відтворення образних фразеологічних одиниць вважають використання відповідних фразеологізмів мовою перекладу, випадки такого збігу в передаванні експресивності англійських виразів є досить нечастими й не можуть не привертати увагу читача, як, до прикладу, у перекладах доробку О. Негребецького, одного з перекладачів драматургії О. Вайлда, зокрема в його перекладі комедії «Ідеальний чоловік»: *Suppose that when I leave the house I drive down to some newspaper office, and give them this scandal and the proofs of it! Think of their loathsome joy, of the delight they would have in **dragging you down, of the mud and mire they would plunge you in*** (3, s. 26) // *Припустимо, що я вийду від вас і поїду прямо в редакцію якоїсь газети і розповім їм про скандал і надам докази. Подумайте про їхній захват, їхню огидну радість, із якою вони **затягнуть вас у bagno, у болото, як вони вас у нього вмочать з головою*** (4, с. 27). У цьому випадку англ. фразеологічні вислови *to drag sb down*, *потягти силоміць*, *примусити впасти*, також *to plunge sb into mud (or mire)*, *збруднити*, *примусити забруднитися*, *затягти у бруд* отримують влучні українськомовні фразеологічні еквіваленти *затягти у болото*, *вмочити з головою*. Іноді зміст фразеологізму рідною мовою, наближений до значення англійської одиниці, так само є доречним при перекладі: *I would have lost the love of the one woman in the world I worship, of the only woman who **has ever stirred love within me*** (3, s. 38) // *Я втратив би любов єдиної на світі жінки, яку я обожаю, єдиної жінки, що **запалила кохання в моєму серці*** (4, с. 39), оскільки для англ. *to stir love*, букв. *збудити*, *збурити*, *пришвидшити виникнення почуття любові* віднайдено український еквівалентний вислів *запалити кохання в серці*, де наявна яскраво виражена динаміка дії й прагнення. У деяких випадках перекладач умисно не вдається до використання фразеологічних еквівалентів і не виокремлює образну сутність фразеологічного виразу, як це бачимо у фрагменті перекладу роману Д. Кіза «Квіти для

Елджернона» (пер. В. Шовкуна): *I tried to explain, but she insisted that the living element would make sculpture history* (1, s. 181) // *Я намагався їй пояснити, але вона наполягала, що живий елемент увійде в історію скульптури* (6, с. 180), адже англ. вислів *to make history*, *робити історію, здійснювати вплив на історичні події, на плин історії* є дещо сильнішим за семантикою від укр. *увійти в історію, бути важливим або цікавим*. Подекуди перекладач використовує український фразеологізм, аналогічний за змістом до англійського, який, утім, ґрунтований на іншому образі: *This terror of being kicked out of the bakery is vague, a fear I don't understand. Get hold of yourself* (1, s. 114) // *Страх, який опанував мене, коли мене вигнали з пекарні, це страх неясний, страх, якого я не розумію. – Візьми себе в руки* (6, с. 115). За фразеологічним словником, значення вислову *to get hold of oneself* розглядають як *to gain control of, often used reflexively, здійснювати контроль, діяти рефлексивно*, і в перекладі виявляємо значення *взяти себе в руки, тобто опанувати власні емоції, стриматися, заспокоїтися, приборкати власні почуття*. Протилежний прийом, заміну вільної сполуки фразеологізмом, спостерігаємо у фрагменті: *You mustn't take it so hard* (*сприймати важко, перейматися, картати себе, за одним із значень to take, миритися, зносити, терпіти*), *Charlie. It has nothing to do with you* (1, s. 113) // *Ти не повинен брати це так близько до серця (ставитися із особливою чутливістю). Воно не має стосунку до тебе* (6, с. 114), або так само у фрагменті іншого твору: *One should always play fairly when one has the winning cards* (*виграшні карти, зручна масть*) (3, s. 27) // *Завжди треба грати чесно, коли всі козирі у тебе на руках (перемагати, скористатися перевагою)* (4, с. 28). Докладне дослідження прагматичного впливу фразеологізмів, їхніх значень і семантичних перетворень у перекладі є важливим складником інтерпретаційних процесів і досягнення прагматичної еквівалентності.

Наявність у перекладі фігуративних прагматичних трансформацій, що вказують на «втрату або модифікацію певної стилістичної фігури» [3, с. 861], дає змогу на тлі стилістично нейтральних одиниць уживати стилістично марковані елементи, як це простежуємо у фрагменті перекладу роману Д. Кіза, що містить лексичні відповідники зниженого регістру: *In the midst of all the confusion – luggage drifting in and piling up all around the lobby, bellboys hustling back and forth with their little baggage carts, members who hadn't seen each other in a year, recognizing and greeting each other* (1, s. 148) // *Посеред усього безладу – багажу, який приносили й навалювали скрізь по фойє, коридорних, що снували туди-сюди зі своїми візками для перевезення валіз, членів товариства, які не бачилися протягом року і тепер упізнавали й вітали одне одного* (6, с. 149). Стилістично нейтральному *to pile up* (*складати купою, купити*) – зі словниковим значенням *to gather or to be gathered in a pile, accumulate, збирати і складати докупи, копичити* в перекладі відповідає маркований відповідник *навалювати*, тобто *безладно, недбало кидати, накладати у великій кількості*. У випадку із лексемою *to hustle*, що маніфестує значення *to move or act energetically and rapidly* (*рухатися рвучко, поспіхом*) запропоновано переклад *снувати* зі значенням *ходити, пересуватися без особливої мети, без визначеного напрямку, нікати*; з огляду на це в останньому прикладі конотація оригінальної лексеми змінюється через відсутність компонента значення *швидко діяти*. Так само частина лексичного значення в оригіналі втрачена у фрагменті перекладу: *Drifting and expanding through time and space* (1, s. 274) // *Стаю дедалі більшим і лечу крізь час і простір* (6, с. 275), де *drifting* у значенні *moving slowly, especially as a result of outside forces, with no control over direction* (*рухатися повагом, плисти, дрейфувати*) передано лексемою *летіти*, тобто *пересуватися, переміщатися в повітрі*, що демонструє втрату семантичного компонента *повільно, неначе уві сні*.

Концептуальні прагматичні перетворення, за визначенням О. О. Селіванової, полягають «у підміні реалій оригінального тексту реаліями мови перекладу, у зміні за допомогою мовних засобів різних рівнів способів категоризації світу і внутрішнього рефлексивного досвіду» [3, с. 862] і нерідко демонструють «пристосування» оригінальних реалій «до онтології носіїв мови перекладу», як, до прикладу, у фрагменті: *At luncheon I*

saw by the glare in his eye that he was going to propose again (3, s. 54) // **За другим сніданком** я помітила блиск в його очах і зрозуміла, що він знову зібрався мені **освідчуватись** (4, с. 55). Англійська назва традиційного не надто раннього, радше другого сніданку, мовою перекладу звучить як *ленч* або *ланч* і в такій формі є фіксованою в сучасних словниках, так само може мати додаткове пояснення щодо годин прийому їжі тощо. Аналогічно «пристосованими» до українськомовного читача є й назви страв у перекладі оповідання О. Генрі «Короткий триумф Тільді» (*The Brief Debut of Tildy*) (пер. Ю. Іванова). Тут відбулася концептуальна прагматична заміна, застосування якої можна пояснити наближенням перекладу до гастрономічних реалій рідного вжитку: *They writhed in their chairs to gaze around and over the impending form of Tildy, that Aileen's pulchritude might season and make ambrosia of their **bacon and eggs*** (2, s. 82) // Вони **нахилялися, сидячи на стільцях, щоб десь за Тільді побачити Ейлін і щоб її краса обернула їхню яєчню з салом на амброзію** (5, с. 66), хоча прийнятним і поширеним словниковим варіантом у сучасній мові є переклад *смажений бекон і яйця*. Інший приклад демонструє такий самий спосіб перекладу: *I should hate that Mr. Nicholson should see it when he comes for his tea and **toast** at ten* (2, s. 83) // Як мені **прикро, що містер Нікольсон побачить це, коли о десятій прийде пити чай з кексом** (5, с. 66), адже так само вважають більш поширеним і зрозумілим перекладом *toast* такий варіант як *грінка, грінки*. Вочевидь, подібні модифікації прагматичних елементів надто спрощують рецепцію оригіналу.

Відмову від концептуальних перетворень подекуди супроводжує, до прикладу, використання транскрипції: *An hour later he was back with a **policeman** who told me I couldn't play records that loudly at 4 a.m.* (1, s. 271) // **За годину він прийшов із полісменом, який сказав мені, що я не повинен вмикати музику так гучно о четвертій годині ночі** (6, с. 272). Замість більш звичного слова *поліцейський* перекладач залишив реалію оригіналу – *полісмен*. Так само в іншому випадку: *I was touchy when I came into his **office*** (1, s. 271) // Я був **роздратований, коли увійшов до його офісу** (6, с. 272) перекладач залишив реалію *офіс* замість *кабінет*. Схожий приклад відмови від перетворення реалії спостерігаємо в перекладі того фрагменту комедії О. Вайлда «Ідеальний чоловік», де згадано лондонську адресу резиденції британських прем'єр-міністрів, вулицю Даунінг-стріт: *I am afraid I can't take him with me to Downing street. It is not the Prime-Minister's day for seeing the unemployed* (3, s. 99) // **На жаль, я не можу його взяти з собою на Даунінг-стріт. Прем'єр-міністр сьогодні не приймає безробітних** (4, с. 100), адже подібні назви здебільшого потребують пояснень або коментарів, які наразі перебувають у лексичному оточенні реалії-власної назви, завдяки згадці про державну особу, мешканця відомої резиденції.

Найпоширенішими прийомами компенсації інформації для читача перекладу та засобами збалансування прагматичного впливу, на думку О. О. Селіванової, є різноманітні коментування й примітки, які вважають мегатекстовими перетвореннями [3, с. 863], оскільки «виведення трансформацій за межі тексту визначає вагому інформаційно-компенсаторну функцію мегатексту» [3, с. 864]. Наприклад, уривки перекладу оповідання О. Генрі «Місто без пригод» (*A Municipal Report*) (пер. Т. Тихонової) містять низку приміток стосовно згаданих у сюжеті власних назв, американських реалій, посилань на сучасні авторові видання тощо: *...they picture the city of **the Golden Gate*** (2, s. 308) // *...так розмальовують місто **Золотих Воріт*** (5, с. 200) (примітка: Golden Gate bridge, міст Золоті Ворота, один із найдовших мостів світу, збудований у 1937 р., велична всесвітньовідома технічна споруда, є оригінальною «візитівкою» міста Сан-Франциско); *...it is a bold and a rash deed to challenge in one sentence history, romance, and **Rand and McNally*** (2, s. 308) // *Зухвало й нерозважливо було б однією фразою кинути виклик історії, романтиці і видавництву «**Ренд і Мак-Неллі**»* (5, с. 200) (примітка: видавництво, яке випускало географічні карти, атласи і путівники); *The management was without reproach, the attention full of exquisite Southern courtesy, the service as slow as the progress of a snail and as good-humoured as **Rip Van Winkle*** (2, s. 308) // *Адміністрація поводилася бездоганно, була уважна, витончено чемна; прислуга повільна, як черепаха, і добродушна, як **Ріп ван***

Вінкль (5, с. 201) (примітка: Ріп ван Вінкль – герой новели Уошінгтона Ірвінга, літературний типаж простакуватого ледаря). Утім трапляються випадки відсутності коментарів у перекладі, що є, на нашу думку, недоцільним, адже культури мов оригіналу та перекладу суттєво різняться, до того ж тексти літературних творів можуть бути обтяжені інформацією іншого типу, як це спостерігаємо в більшості постмодерних текстів. У перекладі вже зазначеного твору Д. Кіза мова літературного персонажа, розумово відсталого молодика, недолуга й важка для сприймання, особливим чином графічно оформлена в тексті оригіналу, до того ж ускладнена деталями прагматичного плану, що лишилися без пояснень або коментарів: *I saw the spilld ink and I was very skared even tho I got my rabbits foot in my rockit* (1, s. 9) // *Я побачив на них розлите чорнило і дуже злякався, хоч я мав у кармані лапку кроля* (6, с. 10). Вочевидь, тут був би доцільним принагідний коментар щодо сакрального значення мертвої кролячої лапи – символічного знака успіху й захисту від небезпеки, що є талісманом у деяких культурах, де його властивості вважають магічними.

Серед мегатекстових прагматичних трансформацій О. О. Селіванова називає ще й «демонстрацію акценту або дефекту мовлення автора чи його героїв» [3, с. 865], що виявлені й у досліджуваних текстах. У перекладі роману Д. Кіза «Квіти для Елджернона» спостерігаємо спробу перекладача компенсувати різницю прагматичних впливів у межах різних фрагментів структури тексту: *She said you got to be pashent Charlie these things take time* (1, s. 25) // *Вона сказала, ти мусиш бути терплячим, Чярлі, такі речі потребують часу* (6, с. 26). Для відтворення неправильного правопису *patient* – «терплячий» автор вдається до компенсації різниці прагматичних впливів на різних сегментах речення, зберігаючи, крім усього, неправильну пунктуацію оригіналу. У іншому уривку переклад демонструє порушення правопису української літературної мови: *She said she wasnt sure but the operashun was to make it so that when I did werk hard to get smart it woud stick with me and be like it was before when it dint stick so good* (1, s. 24) // *Вона сказала що точно не знає але аперацію було задумано для того щоб я міг стати умним якщо наполегливо працюватиму а без аперації умним стати я не міг би хоч би скільки і як би тяжко працював* (6, с. 25). У перекладі правопис порушено не лише задля особливого відтворення лексем, а й для передавання граматичних структур оригіналу, допоміжних дієслів *would (woud)* і *didn't (dint)*.

Висновки та перспективи дослідження. Прагматичні трансформації як важливий стимул збереження інформації, компенсування її втрат при перекладі постійно використовувані й становлять основу методології застосування перекладацьких перетворень у значній кількості наявних текстів художніх творів, тому перспектива їх аналізування й вивчення є цікавою та необхідною. Розглянуті уривки демонструють спроби сучасної перекладацької практики в царині художніх творів створити й утвердити алгоритми дослідження прагматичного ефекту текстів, зважаючи на їхні ідіостилістичні й сюжетно-композиційні риси.

Список використаної літератури

1. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва : Высшая школа, 1999. 253 с.
2. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Киев : Фитосоциоцентр, 2002. 336 с.
3. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Черкаси, 2017. 890 с.
4. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ – Черкаси : Брама, 2004. 276 с.

Список використаних джерел

1. Keyes D. *Flowers for Algernon: A Novel*. New York : A Harvest Book, 2004. 322 p.
2. Henry O. *100 Selected Stories*. Wordsworth Editions Ltd, 1995. 735 p.
3. Wilde O. *An Ideal Husband; The Importance of Being Earnest*. Kyiv : Znannia, 2014. 222 p.
4. Вайлд О. *Ідеальний чоловік; Як важливо бути серйозним*. Київ : Знання, 2014. 222 с.
5. Генрі О. *Останній листок*. Оповідання. Київ : Молодь, 1983. 224 с.
6. Кіз Д. *Квіти для Елджернона*. Харків : Книжковий Клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2015. 304 с.

References

1. Komissarov, V. N. (1990). *Teoriya perevoda [Theory of translation]*. Moskva : Higher school, 250 (in Russ.).
2. Selivanova, E. A. (2002). *Osnovy lingvisticheskoy teorii teksta i kommunikatsii [Fundamentals of linguistic theory of text and communication]*. Kyiv : Phytosociocenter, 336 (in Russ.).
3. Selivanova, O. O. (2017). *Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy [Modern linguistics: directions and problems]*. Cherkasy, 890 (in Ukr.).
4. Selivanova, O. O. (2004) *Narysy z ukrayinskoyi frazeolohiyi (psykhokohnityvnyy ta etnokulturnyy aspekty) [Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects)]* Kyiv – Cherkasy: Brama, 276 (in Ukr.).

List of sources used

1. Keyes, D. (2004). *Flowers for Algernon: A Novel*. New York: A Harvest Book, 322 (in Engl.).
2. Henry, O. (1995). *100 Selected Stories*. Wordsworth Editions Ltd, 735 (in Engl.).
3. Wilde, O. (2014). *An Ideal Husband; The Importance of Being Earnest*. Kyiv: Znannia, 222 (in Engl.).
4. Wilde, O. (2014). *Idealnyy cholovik; Yak vazhlyvo buty seryoznym [An Ideal Husband; The Importance of Being Earnest]*. Kyiv: Knowledge, 222 (in Ukr.).
5. Henry, O. (1983). *Ostanniy lystok [Flowers for Algernon]* Kyiv: Youth, 224 (in Ukr.).
6. Keyes, D. (2015). *Kvity dlya Eldzhernona [Flowers for Algernon]*. Kharkiv: Book Club «Family Leisure Club», 304 (in Ukr.).

I. I. MOGILEY. PRAGMATIC TRANSFORMATIONS IN THE UKRAINIAN TRANSLATIONS OF THE CONTEMPORARY ENGLISH PROSE

Summary. Introduction. *Pragmatic aspects in translating any supposed texts mean much for the efficiency of interpreting and reproducing the translated messages both in oral and written translation which generally means applying pragmatic transformations to obtain the functional equivalence of literary texts. Methods of tackling the pragmatic equivalence introduced by Prof. O. Selivanova include textual and pragmatic analyses of the extracts given as well as instances of phraseological, figurative, conceptual and megatextual transformations as means of analyzing the transformed structures and adapting them in the Ukrainian literary contexts. With this effect, the article regards the selected fragments in the aspect of securing the pragmatic information including transformations in translating original phraseological units, in substituting pragmatic categories of concept and figures of speech, or forms of megatextual comments and footnotes. Pragmatic transformations appear as well possible and proficient including finding possible equivalents in phraseology and merging phraseological units, substituting elements of pragmatic meaning and concept type.*

Purpose. *Sense of observing and tackling the phenomenon of pragmatic equivalence in the translated texts and their original counterparts lies in achieving completely eligible literary translations so that they would be perceived as the source work. The article deals with a number of fragments and examples from the 19th– 20th century English and American literature regarded in the pragmatic translation aspect.*

Methods. *The article applies the contrastive methods to establish the differences in form and contents of the two-language comparative analysis, as well as descriptive passages, to fuller explain and provide the illustrative items.*

Results. *Though pragmatic background seems to be rather inconspicuous in terms of general stylistic effect of translating literary texts, its structural role is quite meaningful and brings new or altered senses into the narration. The paper proved pragmatic aspect to be one of the most important for understanding and estimating the imagery of numerous texts under consideration.*

Originality. *The transformation processes are regarded in a new perspective, that of a new approach to the problems of equivalence and adequate translation in the literary context, being supported with modern views on lingual and cognitive phenomena in the evolving communicative activity throughout the global functional and translating practices.*

Conclusion. *Functional and stylistic equivalence is obviously perceived to be achieved through numerous translation devices including pragmatic transformations associated with several types of changes, most of which lie within the inner and contextual meaning of the lexical units and various textual phenomena in imagery of the text.*

Key words: *narration, literary fiction, translation equivalence, pragmatic transformations, phraseologic equivalence, conceptual pragmatic equivalents, megatext, text imagery.*

Надійшла до редакції 16.06.21

Прийнято до друку 05.09.21

PECULIARITIES OF PARAGON NAMES TRANSLATION

*T. V. McGowan, PhD (Philology), Assistant Professor
of the Department of Theory and Practice of Translation
of the Institute of Foreign Languages,
Cherkasy National University named after B. Khmelnytsky
(Cherkasy, Ukraine)*

e-mail: tat.mcgowan@vu.cdu.edu.ua

ORCID: 0000-0003-4836-0622

Paragon names are linguistic means which are culturally charged and reflect the system of values of a definite linguo-cultural community because their primary referents are considered to be prototypes, the best examples of certain qualities and/or actions, which allows paragon names to nominate these qualities and, as a result, to be used to characterize other subjects/objects. The set of paragon names is relatively unique for each culture which creates difficulties of their perception and translation by representatives of different linguo-cultural communities. It is important to find ways of paragon names translation which is the task of this article. The singled out types of paragon names, namely, individual, communal, national, and universal ones, demand different ways of their translation. As a result of the research the following translation models are offered: intact preservation of universal paragon names; preservation of universal paragon names with some additional comments in case of their polysemy; substitution of foreign paragon names (individual, communal, national) by corresponding paragon names from the language the text is translated to; omitting of paragon names unknown to a target culture and their substitution by other lexical means which denote the notion/quality a paragon name nominates.

***Key words:** paragon names, linguo-cultural units, lexical gaps, referents, target and source cultures.*

Introduction. The present-day world is characterized by the integration tendency among countries. Globalization causes an acute necessity to conduct linguo-cultural research of linguistic means the results of which can facilitate and insure successful communication in all aspects of human activities. The underlying premise of linguo-cultural studies is the interconnection of language and culture. There is the close integrity of language and culture: culture is understood as what a certain society thinks and how it acts while language is a means of thinking, in such a way the language content is inseparably connected to culture [9, p. 194]; language is that factor which guarantees culture development [9, p. 223]. Moreover, there is a bilateral interdependence of language and culture where language habits partially create cultural reality and cultural values and beliefs partially form language reality [11, p. 232–233]. One of the linguo-cultural study aspects is the research of specific national elements inherent to a lexical system of a certain language and culture among which we find paragon names studies.

The topicality of the study is caused by the necessity to find a way to translate paragon names. Culturally charged paragon names demand certain models of their translation, which allow to reveal their meaning fully and preserve emotional, appraisive, and stylistic colouring.

The purpose of this article is to study linguo-cultural units of American English, namely paragon names, used in the American media discourse in the late 1990s the early 2000s and the problems of finding their corresponding Ukrainian counterparts when translated. Thus, to achieve the goal of the work the following objectives of the research were set: to define what paragon names are; to clarify different classes of paragon names; and to offer the models of their translation.

Methods. The main methods used in the work are qualitative analysis which allows to see what paragon names mean in various contexts, prototype semantics analysis which helps to explain the ability of paragon names to characterize other subjects/objects, and comparative and contrasting analysis which show which models of paragon names translation serve best.

Paragon names is a discourse variation of proper nouns which nominate the qualities of people, places, and objects as a result of reference change and denote characteristics of other people, places, and objects in comparative constructions [6, p. 4].

The potential of paragon names to characterize other subjects, objects and events is caused by their prototype status: a definite linguo-cultural community considers the referents of the paragon names to be cultural gold standards of actions and qualities. This allows paragon names to act as a contracted metaphor and be a symbol of a certain notion or event [5, p. 171].

Paragon names are classified by their usage sphere. They are subdivided into individual, communal, national, and universal [6, p. 14]. Individual paragon names are the names of some phenomena which are of cognitive, emotional and axiological importance for one definite person [2, p. 25]. Communal paragon names are used by an average representative of some age, society, confession, profession or any other group [4, p. 27–28; 5, p. 173; 7, p. 108; 8, p. 287–288], for ex., in an American media discourse the name of the pop-art artist *Andy Warhol* is a paragon name among professional artists. National paragon names are known to any representative of a national linguo-cultural community, for ex., *Johnny Appleseed* – is a character from American folklore who started a great number of apple trees all over the USA [6, p. 130] Universal paragon names are known to any person [5, p. 173–176], for ex., *Jesus*. Communicators possess the bulk of common knowledge of different social layers partially or completely [1, p. 68], that is why their vocabulary can include paragon names of various kinds – individual, communal, national, and universal.

When contrasting lexical systems of different languages lexical gaps or holes can be found. The reason for such lacunae is experience incompleteness or, on the contrary, over-cluttering of one of the linguo-cultural communities [3, p. 99–100]. It is the usage sphere of paragon names which creates difficulties in their translation, because individual, communal, and national paragon names can be unknown for an interpreter/translator as a representative of a different linguo-cultural community. The translation of paragon names is not limited to the subtleties of their correct transcription, transliteration, or calquing. The meaning of names, namely reference to their original primary referent, its qualities and closely related events, is the most challenging for translation. The successful translation depends on the ability of an interpreter/translator to see what character trait, appearance feature, or behavior pattern a paragon name denotes in each case.

Depending on how well the representatives of a target culture (the one into which language paragons names are translated) know paragon names from a source culture (the one paragon names originated from) the following types of paragon names translation are singled out: 1) paragon names are preserved intact in the translation, 2) paragon names are preserved in the translation with accompanying comments in or after the text, 3) paragon names from the source culture are substituted by the corresponding paragon names from the target culture, 4) paragon names are omitted in the translation and substituted by a lexeme which denotes the notion/quality a paragon name nominates [10, p. 136–137].

In case of universal paragon names translation and coincidence of key lexical meaning of paragon names in both target and source cultures paragon names are preserved intact in the translation, for ex., *But we didn't see the Judas in our midst, who sold us for 20 pieces of gold* (19, p. 4 B) – *Проте ми не помічали Іуд серед нас, які продають нас за 20 срібних монет.*

Paragon name *Juda* is of a biblical origin and serves as a universal tag for labelling betrayal and traitors that is why it does not demand extra explanations when translated.

In case of polysemy paragon names are translated with some additional in/after-the text comments which allow to specify the exact seme of the paragon name activated in the text, for ex., *Angelina Jolie doesn't want to be the Mother Teresa of Hollywood. "I just want to help end poverty", says Jolie. The actress said her involvement in charity work is something she had to do* (16) – *Анжеліна Джолі не хоче бути благодійною мамі'ю Терезою. «Я просто хочу допомогти покласти край бідності», – каже Джолі. За словами актриси? її участь у благодійній діяльності є вимушеною.*

In the example above a paragon name *Mother Teresa* represents only one of the multiple traits of its primary referent – charity – by which it characterizes a person nominated by a proper name *Angelina Jolie*: Angelina Jolie does not want to be a Hollywood lady who completely dedicates her life to charity and care of the sick and the poor, the actress just participates in activities of that kind [6, p. 22]. Additional comments in the form of an adjective *благодійний* (charitable) used in the text of the translation allows to identify the exact meaning of the paragon name.

Polysemy of paragon names is revealed in different contexts and demands extra explanations done in the translation, for ex., <...> *a cinnamon bun that many believe looks like **Mother Teresa*** (17) – *На думку багатьох, булочка з корицею має вигляд старої монахині матері Терези.*

In this example the paragon name *Mother Teresa* nominates a different feature of the initial referent – the appearance of the nun, which is specified by the nominal phrase *стара монахиня* (an old nun) in the translation.

When a paragon name in the target culture denotes some feature more frequently than a paragon name from the source culture the latter should be substituted in the translation by a more known and significant for the recipient, for ex., *So one kid will grow up to be a great blackjack dealer and the other the next **Claude Monet*** (14, p. 35) – *Отже, одна дитина виросте видатним гангстером, а інша – Малевичем.*

A paragon name *Claude Monet* nominates a famous artist, a founder of the impressionism trend in art [12, p. 343]. It still can be substituted by a paragon name *Каземир Малевич* (Kazemir Malevich) which is closer to a Ukrainian recipient and also means “a talented artist”.

The absence of a paragon name in the target culture demands picking up a lexeme which denotes the quality/action nominated by this paragon name as a result of which the name will be omitted, for ex., *It's a necessary battle, and we have no need of negotiation and appeasement; this is no time for a **Chamberlain*** (15, p. 27) – *Ця битва необхідна, нам не потрібні переговори та політика умиротворення, зараз не час для мирних дій.*

A paragon name *Chamberlain* denotes the peace-making attitude of the British Prime Minister N. Chamberlain (1937–1940) to fascist dictators Mussolini and Hitler when Chamberlain signed the Munich agreement with them in 1938, but it still didn't prevent the participation of the UK in WW2 [18]. This name is closed for an average Ukrainian recipient and requires an extra descriptive explanation done with the help of the nominative phrase *мирні дії* (peaceful actions).

The results and discussion. As a result of the research the models of paragon names translation are found out. The counterparts of paragon names can be represented by universal paragon names from the source culture, paragon names from the target culture with the closest meaning to the paragon names under translation, other lexical means in case of paragon names gaps, and additional comments when the translated paragons names are polysemic.

Conclusions and perspectives. Summarizing the findings, it is necessary to state that paragon names are linguo-cultural units difficult for translation. The following translation models of paragon names help to restore and preserve their lexical meaning in the target culture: 1) intact preservation of universal paragon names; preservation of universal paragon names with some additional comments in case of their polysemy; 2) substitution of individual, communal, national paragon names from the source culture by corresponding paragon names from the target culture; 3) omitting of individual, communal, national paragon names unknown to a target culture and their substitution by other lexical means which denote the notion / quality a paragon name nominates.

Further linguistic studies of paragon names are necessary to establish a list of the same paragon names in different languages to see if they denote the same or different primary referent features nominated by the name in different cultures. It is also presently topical to find counterparts of paragon names which do not coincide in target and source cultures, but denote the same qualities or actions.

Bibliography

1. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата : монография. Киев : Вища школа, 1993. 200 с.
2. Гудков Д. Б. Прецедентное имя и проблемы прецедентности. Москва : Издательство МГУ, 1999. 152 с.
3. Заремська І. М. Лексичні лакуни як лінгвокультурне явище. *Актуальні проблеми філології*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 99–101.
4. Земская Е. А. Клише новояза и цитация в языке постсоветского общества. *Вопросы языкознания*. 1996. № 3. С. 23–31.
5. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? Москва : ИТДГК Гнозис, 2003. 375 с.
6. Макгауэн Т. В. Прецедентні імена в сучасному американському медіа-дискурсі: лінгвокогнітивний і функціональний аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2012. 225 с.
7. Постнова Т. Е. Прецедентные тексты в печатной рекламе. *Вестник Московского университета*. Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2001. № 2. С. 106–116.
8. Семенец О. П. Прецедентный текст в газетном заголовке и современная текстовая картина мира. *Русский язык: исторические судьбы и современность* : международный конгресс исследователей русского языка [под общ. ред. М. Л. Ремнёвой и А. А. Поликарпова]. Москва : Изд-во МГУ, 2001. С. 287–288.
9. Сэпир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии [пер. с англ.; общ. ред. и вступ. ст. А. И. Кибрика]. Москва : Изд. гр. «Прогресс», «Универс», 1993. 656 с.
10. Ташченко Г. В. Переклад прецедентних імен: когнітивний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. : Філологія. 2016. 21. Том 1. С. 135–138.
11. Хаймс Д. Х. Два типа лингвистической относительности. *Новое в лингвистике*. 1975. Вып. 7. С. 229–298.
12. The Encyclopedia Americana. International Edition. Vol. 19. Meyer to Naval Rank. N. Yu. : Americana Corporation, 1973. 808 p.
13. Neville Chamberlain. Retrieved from: en.wikipedia.org/wiki/Neville_Chamberlain.
14. Newsweek, Spring/Summer, 1997.
15. Newsweek, October 11, 1999.
16. The HILL Chronicles, April 27, 2007.
17. The Nun Bun. Retrieved from: www.bongojava.com/nunbun.php
18. Yalta Conference. Retrieved from: en.wikipedia.org/wiki/Yalta_Conference.
19. USA Today, August 3, 1999.

References

1. Vorobyova, O. P. (1993). Tjekstovyje kategorii i factor adresata [Text Categories and Addressee Factor]. Kyiv: High school, 200 (in Russ.)
2. Ghudkov, D. B. (1999). Prjecjedjentoje imja i probljemy prjecjedjentnosti [Paragon Names and Precedence Problems]. Moskva: Izdatjelstvo MGU, 152 (in Russ.)
3. Zaremska, I.M. (2016). Leksychni lakuny jak lindhvokulturologhichne javyshche [Lexical Lacunes as a Linguo-cultural Phenomenon]. In : *Aktualni problemy filologhiji* [Current issues of philology], 99–101 (in Ukr.).
4. ZjemskaJa, Je. A. (1996). Klishe novojaza i citacija v jazykje postsovjetskogo obshchjestva [New Language Cliches and Citation in the Language of the Post-Soviet Society]. In : *Voprosy jazykoznanija* [Questions of linguistics]. 3, 23–31 (in Russ.).
5. Krasnykh, V. V. (2003). «Svoj» srjedi «chuzhykh»: mif ili rjealnost? [Manchurian candidate: myth or reality?]. Moskva: Gnozis, 375 (in Russ.).
6. McGowan, T. V. (2012). Precedentni imena v suchasnomu amerykanskomu media-dyskursi: lindhvokoghnyvnyj i funkcionalnyj aspekty [Paragon Names in Modern American Media Discourse: Linguo-cognitive and Functional Aspects]. Cherkasy, 225 (in Ukr.).
7. Postnova, T. Je. (2001). Prjecjedjentyje tjeksty v pjechatnoj rjeklamje [Paragon Texts in Printed Advertisements]. In : *Vestnik Mosk. un-ta* [Bulletin of Moscow University]. Serii: Lingvistika i mjezhkulturnaja komunikacija. (2), 106–116 (in Russ.).
8. Semenetz, O. P. (2001). Prjecjedjentyj tjekst v gazjetnom zagolovkje i sovrjemjennaja kartina mira [Paragon Text in Newspaper Headings and the Current World Map]. In : *Russkij jazyk: istorichjeskije sudby i sovrjemjennost* [Russian language: historical destinies and modernity], 287–288 (in Russ.).
9. Sapir, E. (1993). Izbrannyje trudy po jazykoznaniju i kulturologii [Selected Writings on Linguistics and Culturology]. Moskva: Progress, Universe, 656 [in Russ.].
10. Tashchenko, G. V. (2016). Pereklad precedentnykh imen: koghnyvnyj aspect [Paragon Names Translation: linguo-cognitive Approach]. In : *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogho ghumanitarnogo universytetu*. *Philology* [Scientific Bulletin of the International Humanities University]. 21 (1), 135–138 (in Ukr.).
11. Hymes, D. H. (1975). Dva tipa lingvisticheskoj otноситjelnosti [Two Types of Linguistic Relativity]. *Novoje v linguistike* [New in linguistics] (7), 229–298 (in Russ.).

12. The Encyclopedia Americana. International Edition. (1973). Vol. 19. Meyer to Naval Rank. N. Yu. : Americana Corporation, 808 (in Engl.).
13. Neville Chamberlain. Available at: en.wikipedia.org/wiki/Neville_Chamberlain.
14. Newsweek, Spring / Summer, 1997.
15. Newsweek, October 11, 1999.
16. The HILL Chronicles, April 27, 2007.
17. The Nun Bun. Available at: www.bongojava.com/nunbun.php.
18. Yalta Conference. Available at: en.wikipedia.org/wiki/Yalta_Conference.
19. USA Today, August 3, 1999.

Т. В. МАКГАУЕН. ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ПРЕЦЕДЕНТНИХ ІМЕН

Актуальність. Актуальність дослідження вмотивована недостатньо повним систематичним описом способів перекладу прецедентних імен, які становлять складнощі для перекладача як носія іншої мови та культури.

Мета. Метою статті є розкриття поняття прецедентних імен, їхніх культурологічних особливостей та аналогів у мові перекладу на основі американського медіадискурсу кінця ХХ початку ХХІ століть. Для досягнення мети були поставлені такі завдання: зробити огляд особливостей публіцистичного стилю, з'ясувати його функції, розкрити емоційно-експресивний аспект публіцистичного стилю, схарактеризувати лексичні та семантичні особливості сучасних англійських текстів публіцистичного стилю та визначити частоту їх використання.

Методи дослідження. Для відбору фактичного матеріалу застосовано метод безперервної вибірки та прототипової семантики, кількісний і компаративний методи.

Результати дослідження. У статті окреслено моделі перекладу прецедентних імен, а саме виокремлено принцип їх перекладу, базованих на ступені відомості прецедентного імені комунікантам. Відповідниками прецедентних імен у мові перекладу постають універсальні прецедентні імена, спільні й для мови-джерела, і для мови перекладу, прецедентні імена, найближчі за значенням до їхніх відповідників у мові-джерелі, інші лексичні засоби за умови лакунарності прецедентних імен та додаткові коментарі перекладача при полісемії прецедентних імен.

Висновки та перспективи. Результати, отримані в ході дослідження, довели, що прецедентні імена є важкими для перекладу з огляду на їхню лінгвокультурологічну природу. Описані моделі перекладу дають змогу розкрити їхні значення: 1) збереження форми та значення універсальних прецедентних імен із додатковим коментарем у разі їхньої полісемії, 2) заміна національних прецедентних імен із мови-джерела відповідними за значенням національними прецедентними іменами в мові перекладу, 3) опускання прецедентних імен, закритих для носіїв мови-перекладу, та їх переклад іншими лексичними засобами, що розкривають еталонну ознаку імен.

Перспективи подальшого дослідження можуть стосуватися виокремлення однакових прецедентних імен у різних мовах для виявлення збігу / відмінностей еталонних ознак первинного референта імен та позначення однакових якостей / дій різними прецедентними іменами в порівнюваних мовах.

Ключові слова: прецедентні імена, лінгвокультурологічні одиниці, лексичні лакуни, референти, культура-джерело та цільова культура.

Надійшла до редакції 18.08.21

Прийнято до друку 26.10.21

ПЕРЕКЛАДАЦЬКА СТРАТЕГІЯ ВАЛЕРІЯ КИКОТЯ
Ю. В. Опанасенко, викладач кафедри теорії та практики перекладу
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
(Черкаси, Україна)
e-mail: julia87.ck@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1470-3826>

У статті розглянута перекладацька стратегія відомого в Україні перекладача поезії, письменника й перекладознавця Валерія Михайловича Кикотя на матеріалі його перекладів американської поезії.

У дослідженні проаналізовано як значний перекладацький доробок В. Кикотя, так і його вагомі здобутки на перекладознавчій ниві. Зокрема, він є автором перекладів вішових творів понад тридцяти американських поетів, що в різний час виходили друком у художніх часописах, у періодиці, у частинах книг, а також трьома окремими книгами. До перекладознавчих праць В. Кикотя належать присвячені поетичному перекладові кандидатська й докторська дисертації, одноосібна наукова монографія та численні публікації в наукових періодичних виданнях України й зарубіжжя.

Сутність перекладацької стратегії В. Кикотя проілюстрована на прикладі перекладу поезії Е. По «Ельдорадо». Окрім зіставлення першотвору й виконаного В. Кикотем перекладу цього вірша, авторка статті порівнює його з іншими наявними українськими версіями згаданої поезії. Перекладацька стратегія В. Кикотя полягає передовсім у ґрунтовному вивченні не лише тексту першоджерела, а й супутнього матеріалу, зокрема біографії автора, його індивідуального стилю, літературознавчої та епістолярної спадщини тощо, а також історії написання твору, контексту його функціонування, відповідних літературознавчих розвідок і т. ін. Це великою мірою допомагає перекладачеві не лише досягнути в деталях авторський задум першотвору, а й виокремити його образну домінанту з метою її відтворення в перекладі.

Ключові слова: перекладацька стратегія, поетичний переклад, індивідуальний стиль автора, індивідуальний стиль перекладача, образна домінанта, ритм, рима, ритміко-інтонаційні засоби, макрообраз.

Актуальність. У цьому році виповнюється 60 років із дня народження доцента кафедри теорії та практики перекладу Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, доктора філологічних наук, члена Національної спілки письменників України Кикотя Валерія Михайловича. Ім'я Валерія Кикотя відоме не лише на теренах української автентичної поезії та прози, а й у царині поетичного перекладу та сучасного перекладознавства. Дослідження його перекладацької стратегії видається актуальним не лише з погляду вшанування творчості ювіляра, а й з огляду на те, що питання стратегії роботи з перекладуванням твором, зокрема фахової майстерності окремих перекладачів, наразі лишається малодослідженим та потребує особливої уваги науковців на сучасному етапі розвитку перекладознавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Існують поодинокі літературознавчі та низка літературно-критичних праць, здебільшого публіцистичного спрямування, що проливають світло на творчість Кикотя-поета. Це, зокрема, публікації І. Волелюбної [1], В. Даника [2], С. Тищенка [11], М. Щербини [12] тощо. Водночас авторка цієї статті не виявила жодної наукової розвідки, яка б розкривала особливості стратегії Кикотя-перекладача.

Мета статті – дослідити сутність та особливості перекладацької стратегії В. Кикотя на матеріалі його перекладів американських поетів.

Матеріали і методи дослідження. Перекладацький доробок В. Кикотя охоплює творчість близько тридцяти американських поетів і налічує кілька десятків публікацій у художніх часописах, у періодиці, в антологіях та частинах авторських книг, а також зібраний у трьох окремо виданих книгах: «25 американських поетів у перекладі Валерія Кикотя» [3], «Американська поезія у перекладах Валерія Кикотя» [4], «Роберт Фрост в українських перекладах» [8].

Серед перекладених В. Кикотем поезій можна знайти твори й таких визнаних усім світом класиків, як Генрі Лонгфелло, Едгар По, Волт Вітмен, Роберт Фрост, Емілі Дікінсон, Едвін А. Робінсон, Карл Сендберг, і представників поезії бітників, як-то Аллен Гінсберг, Робінсон Джефферс, і тих, хто з бітниками асоціювався (Деніз Леверттов). Є тут і виразники так званої «чорношкірої» поезії (Лерой Джонс, Роберт Хейден), й авангардисти (Едвард Каммінгс, Роберт Крілі), не обійдена увагою й жіноча поезія (Емілі Дікінсон, Деніз Леверттов, Една Сент-Вінсент Міллей, Сильвія Плат). Ці автори надзвичайно різні, але мають вони одну спільну рису. Попри те, що всі вони жили й творили в Сполучених Штатах Америки, є ще одне, що їх об'єднує, – це схожі між собою долі, подібні не хронометричними чи географічними подробицями, а тим, що називається строкатістю життєписів, пошуками смислу життя, шуканнями себе, любові, Бога, небайдужістю до всього, що відбувається довкола.

Перекладознавчі здобутки В. Кикотя викладені в 106 наукових працях, зокрема в таких вагомих, як кандидатська дисертація «Декодування та відтворення підтексту як складника поетичного макрообразу» [5], докторська дисертація «Макрообраз поетичного твору в перекладі» [6] і доволі розлога наукова монографія «Образна матриця та переклад поезії» [7].

У перекладознавчих дослідженнях В. Кикоть ідентифікує й описує макрообразну структуру поетичного твору, релевантну для його інтерпретації, доперекладного аналізу, перекладу та аналізу якості його результату; опрацьовує метод дослідження поетичного оригіналу і його перекладу за допомогою макрообразної схеми; уводить та обґрунтовує поняття субсемантичного образу; поетичний твір трактує як макрообразне структурне утворення, що складається із систем образів, адекватне відтворення яких відображає єдність змісту і форми першотвору в перекладі; підтекст поетичного твору кваліфікує як складник його макрообразної структури, що підлягає обов'язковому відтворенню в перекладі; досліджує механізми творення поетичного підтексту та його відтворення в перекладі; ідентифікує багатовекторний підтекст; виявляє види неперекаданого підтексту; уводить та обґрунтовує поняття контекстної звукової семантики як об'єкт перекладу тощо.

У своїх розвідках він описує маловивчені складники образної структури поетичного твору, пропонує до введення в науковий обіг перекладознавства низку понять, за якими стоять явища, що є індикаторами повноцінності перекладу; досліджує способи відтворення цих явищ як засобів репрезентації образного наповнення віршового твору, подає їх визначення, обґрунтовує терміни, які їх позначають, серед них: макрообраз поетичного твору, субсемантичний образ поетичного твору, концептуальний субсемантичний образ, локальний субсемантичний образ, синхронний субсемантичний образ, багатовекторний субсемантичний образ, суб'єктивний інтерпретаторський підтекст, контекстна звукова семантика, строга та відносно-пропорційна еквілінеарність та ін. В. Кикоть упроваджує об'єктивні критерії для визначення повноцінності відтворення цілісного поетичного твору та окремих елементів віршової структури; поглиблює розуміння підтексту художнього твору й докладно опрацьовує поетичний підтекст, досліджує понад тридцять засобів його творення та способи їх відтворення в перекладі; розглядає низку малоопрацьованих у перекладознавстві питань, що стосуються перекладацького відтворення металогічних образів, семантизації звуків, ритму та метра. Літературознавець досліджує релевантні для перекладу основні функції звуку, інтонації, ритму (зокрема паузи та переносу), метра, рими, синтаксису й пунктуації, а також

строфіки та низки інших графічних засобів творення поетичного макрообразу; розширює розуміння горизонтальної еквілінеарності в перекладі; подає розгорнуту характеристику й досліджує способи перекладу інших структурних образних компонентів поетичного твору з огляду на їх малодосліджені сторони. Процес перекладу віршового твору В. Кикоть розглядає як багаторівневу реконструкцію макроструктурної актуалізації систем поетичних образів, у якій поряд з автосемантичними та синсемантичними образами виокремлено субсемантичні (підтекстові) образи, адекватне відтворення яких відбиває гармонію змісту і форми оригіналу.

Виклад основного матеріалу. Перекладацька стратегія В. Кикотя, його індивідуальний стиль як перекладача, звісно ж, зумовлені власними науковими дослідженнями й спрямовані головню на вивчення індивідуальних стильових особливостей першотвору та подальше їх адекватне відтворення в перекладі. Основною ознакою індивідуального стилю Кикотя-перекладача є виявлення в індивідуальному стилі автора оригіналу образних доміант та їхнє першочергове відтворення, позаяк усі складники поетичного твору, як відомо, повноцінно передати в перекладі неможливо, а різні поети трактували суть поезії по-своєму. Приміром, Василь Симоненко вважав головним у поезії зміст, Едвард Каммінгс – форму, а Роберт Фрост убачав смисл поетичної творчості в підтексті.

Задля об'єктивного з'ясування художньо-образних доміант першотвору, В. Кикоть активно залучає до свого перекладацького інструментарію вивчення епохи, часу, причин, умов, авторського наміру та стратегії написання поетичного твору. Для цього, окрім біографії автора, він зазвичай ознайомлюється з його епістолярною спадщиною, інтерв'ю, коментарями, його власними літературознавчими дослідженнями та розвідками інших дослідників про нього та його творчість, які висвітлені в історико-бібліографічних джерелах, що віддзеркалюють динаміку світоглядної позиції автора. Доречним прикладом тут може слугувати озвучене самим перекладачем рішення суттєво переробити переклад вірша Р. Фроста «Зорі», після того як він дізнався з наукової розвідки, що цей сонет – не просто холодна філософська замальовка про байдужість Всесвіту до людини, а написаний Фростом під страшним емоційним стресом у ту злощасну ніч, коли помер його одnorічний син-первісток. Іншим прикладом є рішення В. Кикотя, попри наявні 12 українських перекладів вірша Е. По «Ельдорадо», зробити власну версію після того, як із літературно-критичної праці самого Е. По йому, за його ж словами, стало відомо, що художньою доміантою цього твору є ритм та що Е. По у своїй естетичній теорії визначив поезію як створення прекрасного засобами ритму. Ось оригінал вірша «Eldorado»:

*Gaily bedight,
A gallant knight,
In sunshine and in shadow,
Had journeyed long,
Singing a song,
In search of Eldorado.*

*But he grew old –
This knight so bold –
And o□er his heart a shadow
Fell as he found
No spot of ground
That looked like Eldorado.*

*And, as his strength
Failed him at length,
He met a pilgrim shadow –
“Shadow,” said he,*

*“Where can it be –
This land of Eldorado?”*

*“Over the Mountains
Of the Moon,
Down the Valley of the Shadow,
Ride, boldly ride,”
The shade replied, –
“If you seek for Eldorado!” [4, с. 6].*

Ця невелика за обсягом поезія складається із 4 строф та 24 рядків. Особливе місце у творі належить прийому градації: радість, старість, знесилення, смерть, що увиразнено ритмом. Образ химерності та таємничості, створений поетом передовсім і вочевидь за допомогою ритму, на жаль, не відтворено в перекладі Г. Кочура «Ельдорадо», у якому, як видно, не надано належної уваги домінуванню ритму в загальній образній структурі оригіналу:

*Молодий та стрункий
Вершинок мчав навпрошки,
В дощ і в спеку прямуючи радо;
Їхав поночі й вдень,
Ще й співав він пісень, –
Прагнув землю знайти – Ельдорадо.*

*Стільки років блукав,
Що вже й сивий він став,
Вже утратив і силу, й принаду
Скрізь об'їздити встиг,
Та в блуканнях отих
Не знайшов він землі Ельдорадо.*

*На котрімсь із шляхів
Раз він привида стрів, –
Може, в нього він знайде раду:
«Чи не знаєш хоч ти,
Де я можу знайти
Землю ту, на ім'я Ельдорадо?»*

*Каже привид: «Поглянь, –
Там, де обрію грань,
Видко гір нерухому громаду;
Отуди твоя путь,
Щоб аж їх перетнуть,
Якщо хочеш знайти Ельдорадо!» [9, с. 279].*

Наповнивши короткі рядки вірша якомога більшою кількістю лексичних одиниць, очевидно з метою щонайточніше передати зміст першотвору, Г. Кочур створив текст, у якому словам помітно тісно, і який утратив головне – ритміко-інтонаційний малюнок оригіналу, у кожному рядку якого відчувається химерична загадковість, простір, свобода, дальність і безкінечність, і який створено за допомогою особливостей синтаксису, розміру, повторів та завдяки вживанню довгих голосних, дифтонгів, жіночих і відкритих чоловічих рим.

Окрім Г. Кочура, вірш Е. По «Ельдорадо» українською мовою перекладали О. Баранов, Т. В'єнц, П. Грабовський, Г. Гордасевич, О. Грязнов, В. Лавренов, В. Марач, Л. Мосендз,

А. Онишко, Є. Сварожич, М. Стріха, С. Ткаченко, М. Тупайло та, як зазначено вище, В. Кикоть.

Ось українська версія цього твору М. Стріхи, який вочевидь прагнув естетично-тотожного впливу на читача й водночас структурної точності:

*В ясній броні
Він день при дні,
Наспівуючи радо,
У спеку й сніг
Шукав, де міг,
Країну Ельдорадо.*

*Минувся час,
І запал згас,
Лунає спів нерадо.
За кроком крок,
Минає строк –
Ні сліду Ельдорадо.*

*Вже сил нема
І все – дарма...
«О тіне, дай пораду:
Іду здаля, / Та де ж земля,
Що зветься Ельдорадо?»*

*«За непокірні
пасма гір,
Де нізвідкіль ждуть ради,
Ще довго йти –
Як справді ти
Шукаєш Ельдорадо!» [10, с. 177].*

Як бачимо та чуємо, ритм у цьому перекладі в позитивному сенсі більш розкутий, слова в них почуваються багато вільніше, ніж у перекладі Г. Кочура, хоча під час прочитання перекладу вголос відчувається дещо надмірне скупчення на стиках слів приголосних звуків. Не надто зважав під час перекладу М. Стріха й на традиції українського віршування, для якого закрита чоловіча рима, ще й суціль повторена, не характерна, що теж негативно вплинуло на відтворення ритму оригіналу. Рядки, у кінці яких стоять такі рими, стали ніби «обрубаними», що знівельовало створений автором першотвору за допомогою ритму простір, дальину, безкінечність, а відтак лицареві немає куди вільно рухатися далі. В оригінальному творі Е. По створює цей ритмічний образний ефект через застосування численних притаманних англійській мові дифтонгів, який В. Кикоть у своєму перекладі відтворив за допомогою властивих українському поетичному мовленню жіночих рим:

*В панцирі добрім
Лицар хоробрий
У спеку чи в хмарну браваду
Довго блукав,
Пісню співав
У пошуках Ельдорадо.*

*Під шалом вітрів
Юнак постарів,
А серце не знає розради,*

*Бо скільки не йшов –
Землі не знайшов,
Що схожа на Ельдорадо.*

*Як зовсім змарнів,
Він привида стрів
Й спитався у нього поради:
«Мені дай збагнуть,
Лежить де та путь,
Що в землю веде Ельдорадо?».*

*«За місячні гори,
За простір нічний,
В долину тінистого саду,
Скачи до мети,
Як хочеш знайти,
Як хочеш знайти Ельдорадо!» [4, с. 7].*

Отже, факт виявлення в славнозвісному вірші Е. По образного домінування ритму, що став одним із головних мотивів рішення взятися за переклад цього твору після низки вже наявних українських версій, цілком виправдовує перекладацьку стратегію В. Кикотя, яка вочевидь поширюється й на всі інші його переклади.

Висновки і перспективи. Валерій Кикоть – не лише знаний перекладач, а й талановитий поет та відомий перекладознавець сучасності. Саме ці три іпостасі й сформували його перекладацьку стратегію та індивідуальний стиль, адже як поет він на власному досвіді ознайомлений із законами віршування, як перекладознавець – обізнаний зі специфікою художнього перекладу, зокрема поетичного, а як перекладач – має змогу поєднати знання з обох царин та ефективно їх застосувати для якісних віршових перекладів. В основі перекладацької стратегії В. Кикотя – ретельний добір матеріалу для перекладу, співзвучний із його власною творчістю, ґрунтовне дослідження не лише перекладуваного твору, а й особи його автора та епохи, у якій він жив і творив, пошук художньо-образної домінанти кожної поезії та її обов’язкове відтворення в перекладі.

Перспективу подальших досліджень становить вивчення перекладацьких стратегій інших перекладачів, зіставлення, систематизація та узагальнення їх, вироблення алгоритму роботи з перекладуванним твором із метою його впровадження в освітній процес під час підготовки фахівців із перекладу.

Список використаних джерел

1. Волелюбна І. «Я люблю свою свободу...»: [про В. Кикотя]. *Молодь Черкащини*. 2000. 2 берез. С. 8.
2. Даник В. Ранній Кикоть і... пізній Кикоть. URL : <https://novadoba.com.ua/236519-ranniy-kykot-i-pizniy-kykot.html>.
3. Кикоть В. 25 американських поетів у перекладі Валерія Кикотя. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2016. 159 с.
4. Кикоть В. М. Американська поезія в перекладах Валерія Кикотя. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 180 с.
5. Кикоть В. М. Декодуювання та відтворення підтексту як складника поетичного макрообразу (на матеріалі поезії Роберта Фроста та її перекладів): дис. ... кандидата філол. Наук : 10.02.16 – перекладознавство / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2009. 218 с.
6. Кикоть В. М. Макрообраз поетичного твору в перекладі: дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.16 – перекладознавство / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2020. 490 с.
7. Кикоть В. М. Образна матриця та переклад поезії : монографія. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2020. 632 с.
8. Кикоть В. М. Роберт Фрост в українських перекладах. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2021. 360 с.
9. Кочур Г. Друге відлуння: Переклади / авт. передм. М. О. Новикова. Київ : Дніпро, 1991. 558 с.

10. По Е. А. Ельдорадо : Поетичні твори / упоряд. А. Онишко ; англ. мовою з парал. україн. текстом. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2004. 304 с.
11. Тищенко С. І відблиском новим вона тобі засвітить...: [передмова]. *Кикоть В. Вірші. Переклади*. Черкаси, 1994. С. 3–8.
12. Щербина М. Валерій Кикоть: відомий і невідомий. *Рідне місто*. 2011. № 25. С. 16.

References

1. Voleliubna, I. (2000). «Ya liubliu svoiu svobodu...» [pro V. Kykotia]. [«I love my freedom...» [about V. Kykot]]. In: Molod Cherkashchyny [*The Youth of Cherkashchyna*]. *March*, 2, 8 (in Ukr.).
2. Danyk, V. Rannii Kykot i... piznii Kykot [Early Kykot and ... late Kykot]. Retrieved from : <https://novadoba.com.ua/236519-ranniy-kykot-i-piznii-kykot.html> (in Ukr.).
3. Kykot, V. (2016). 25 amerykanskykh poetiv u perekladі Valeriya Kykotia [25 American poets in the translation of Valeriy Kykot]. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu., 159 (in Ukr. and Eng.).
4. Kykot, V. M. (2020). Amerykanska poeziia u perekladakh Valeriya Kykotia [American poetry in the translations of Valeriy Kykot]. Kyiv: Vydavntychyi dim «Kondor», 180 (in Ukr. and Eng.).
5. Kykot, V. M. (2009). Dekoduvannia ta vidtvorenna pidtekstu yak skladnyka poetychnoho makroobrazu (na materialі poezii Roberta Frosta ta yii perekladiv) [Decoding and rendering implied sense as a poem macroimage component (as based on Robert Frost's writings and their translations)]. PhD dissertation (Translation studies). Kyiv, 218 (in Ukr.).
6. Kykot, V. M. (2020). Makroobraz poetychnoho tvoriv v perekladі [Macroimage of poetical work in translation]. ScD dissertation (Translation studies). Kyiv, 490 (in Ukr.).
7. Kykot, V. M. (2020). Obrazna matrytsia ta pereklad poezii [Image matrix and translation of poetry]. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu. A., 632 (in Ukr.).
8. Kykot, V. M. (2021). Robert Frost v ukrainskykh perekladakh [Robert Frost in the Ukrainian translations]. Kyiv: Vydavntychyi dim «Kondor», 360 (in Ukr. and Eng.).
9. Kochur, H. (1991). Druhe vidlunnia: Pereklady [The second echo: Translations]. Kyiv: Dnipro, 558 (in Ukr.).
10. Poe, E. A. (304). Eldorado: Poetychni tvory [Eldorado: Poems]. Ternopil: Navchalna khyha – Bohdan, 304 (in Ukr. and Eng.).
11. Tyschenko, S. (1994). I vidblyskom novym вона тобі zasvityt... [And with a new gleam it will shine to you]. In: V. Kykot *Virshi. Pereklady [Poems. Translations]*. Cherkasy, 3–8 (in Ukr.).
12. Shcherbyna, M. (2011). Valeriy Kykot: vidomyi i nevidomyi [Valeriy Kykot: known and unknown]. In: *Ridne misto [The hometown]*. 25, 16 (in Ukr.).

YU. V. OPANASENKO. VALERIY KYKOT'S TRANSLATION STRATEGY

Summary. Introduction. The article deals with the translation strategy of a well-known Ukrainian translator, writer, poet and researcher Valeriy Kykot. The topicality of the paper is confined to the insufficient study of the problem of translation strategy taken as a whole as well as of the strategy of individual translators in particular.

Purpose. The present article aims to investigate the essence and specifics of Valeriy Kykot's translation strategy.

Methods. The multi-faceted nature of translation strategy, being a complex phenomenon that includes a vast amount of linguistic and extra linguistic realizations, has determined it necessary to employ translational method being a complex of methods and techniques of analysis.

Results. The present paper focuses on the analysis of numerous translations of American poetry by V. Kykot as well as his significant achievements in the field of translation studies. Specifically, he is the translator of verses by more than thirty American poets. These translations have been published in literary and art periodicals, parts of books, as well as in three separate books. V. Kykot's works in the field of translation studies include candidate's and doctoral dissertations dealing with poetical translation, a scientific monograph and numerous publications in scientific periodicals in Ukraine and abroad. The essence of V. Kykot's translation strategy is illustrated by his translation of E. Poe's verse "Eldorado". In addition to the comparison of the original poem and its translation by V. Kykot, the author of the article cites other Ukrainian versions of E. Poe's verse «Eldorado».

Originality. The originality of the research is seen in the fact that the present article is the first attempt to investigate Valeriy Kykot's translation strategy. At the same time it should be pointed out that there have been a number of literary articles and literature reviews on his poetry.

Conclusion. Valeriy Kykot is not only a well-known translator, but also a talented poet and a renowned researcher. All these three incarnations have shaped his translation strategy and individual style: as a poet he knows how to create poetry, as a researcher he is familiar with the specifics of literary translation, poetical translation in particular, and as a translator he is able to combine his knowledge

from both of the mentioned fields in order to provide high-quality translations of poetry. At the core of V. Kykot's translation strategy consists in a careful selection of the material to be translated, a thorough analysis not only of the poem itself, but of the personality of its author and the epoch in which he lived and created as well, the identification of the image dominant of each poem and its rendering in translation.

Key words: *translation strategy, poetical translation, author's individual style, translator's individual style, image dominant, rhythm, rhyme, rhythm-intonation means, macro-image.*

Надійшла до редакції 03.07.21

Прийнято до друку 08.09.21

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ МОРАЛІ В УГОРСЬКІЙ МОВІ

*І. Г. Лехнер, доктор філософії у галузі мовознавства, доцент кафедри філології
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Україна)*

e-mail: lechner.ilona@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7235-6506>

*О. А. Кордонець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології
Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II
(Берегове, Україна)*

e-mail: kordonets.oleksandr@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4298-6096>

У людській свідомості мораль постає як релігійна, правова, філософська та суспільна категорія. Згідно з одним із найбільш поширених визначень, мораль – це сукупність норм, які суспільство вважає правильними. Тож у різні епохи та в різних спільнотах ці норми можуть відрізнятися. У статті зроблено спробу розкрити сформовані раніше знання про мораль у новому світлі. Поняття моралі проаналізовано крізь призму теорії когнітивного мовознавства. Актуальність теми полягає в тому, що наразі в угорській мові не досліджено метафору вказаного вище поняття. Мета статті – через системний аналіз метафоричних мовних зворотів простежити вияви буденної / непрофесійної моделі «моралі», ґрунтованої на концептуальній метафорі «моральної сили», в угорському культурному контексті. В основі дослідження – випадкова вибірка, що охоплює 3000 мовних висловлень, із яких 2216 можна класифікувати як метафоричні. У результаті дослідження мовного корпусу й аналізу метафори ідентифіковано та систематизовано концептуальні метафори. У статті представлено тільки частину досліджуваного матеріалу, а саме – квалітативний та квантитативний аналіз онтологічної метафори «моральної сили» через її конструктивні метафори. Це допоможе повніше розкрити метафоричність мови та мислення, а також базову роль когнітивної лінгвістики у філософському та етичному мисленні.

Ключові слова: когнітивне мовознавство, теорія концептуальної метафори, концептуальна метафора, метафорична концептуалізація, буденна модель, «мораль».

Актуальність. Поняття моралі глибоко закорінене в народній свідомості, однак простій людині зазвичай важко його описати. Різні аспекти цього поняття є об'єктом дослідження багатьох наук. Філософи, психологи, теологи, правознавці намагаються дефініювати поняття «мораль» під власним кутом зору і включити його до своєї термінологічної системи. Мораль переплітається, зокрема, із загальноприйнятими нормами співжиття в суспільстві, а отже, визначає її форми поведінки, водночас тісно взаємодіючи з релігією, законодавством, правом.

Попри те що люди зрідка говорять про моральність, концепція моралі відображена в мовленні. Саме вона впливає на розв'язання проблем із будь-яких сфер життя, впливає як на мовну, так і на немовну поведінку. Емпірична основа морального сприйняття, фізичне відчуття благополуччя є, по суті, потенційно універсальними. Однак потенційно універсальна концептуалізація внаслідок контекстних соціокультурних характеристик може набувати специфічних форм [6; 7].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичне підґрунтя нашого дослідження становить насамперед література з когнітивної лінгвістики, доступна англійською та угорською мовами. Аналіз ґрунтований на моральній концепції, розробленій Дж. Лакоффом [9; 10], а також Дж. Лакоффом і М. Джонсоном [12], яка описує процес інтерпретації поняття насамперед в американському суспільстві, однак

окремі її елементи можна вважати майже універсальними, отже, вона може дати корисну інформацію й щодо інших мов.

Як уважають Дж. Лакофф і М. Джонсон [12], знання моральних понять має метафоричний характер, тому воно робить сприйняття моралі зовсім іншим. Когнітивна лінгвістика дає два важливі ключі до розуміння морального: по-перше, сприяє усвідомленню того, що таке моральні роздуми і звідки вони походять; по-друге, дає змогу побачити дрібні деталі: яку саме моральну метафору використано і яку роль відіграла ця метафора в процесі формування морального висновку.

Базовим у дослідженні є одне з основних положень когнітивної лінгвістики, згідно з яким концептуально-поняттєву систему людини можна схарактеризувати через дослідження мови, адже відомо про взаємозв'язок мислення та мови: мислення репрезентоване в мові, але мова також впливає на процес мислення [8, с. 219].

Мета статті – через системний аналіз метафоричних мовних зворотів простежити вияви буденної / непрофесійної моделі *моралі*, ґрунтованої на концептуальній метафорі *моральної сили*, в угорському культурному контексті.

Матеріали і методи дослідження. Прототипною культурною моделлю поняття є та буденна модель, яка ґрунтована на знанні людей, що належать до цієї культури, і відображена в їхній повсякденній мові [6, с. 369]. Основну частину нашого дослідження становить *аналіз* зібраного матеріалу, для чого використано *методику корпусної лінгвістики*, що передбачає аналітичний спосіб «знизу вгору». Емпіричне дослідження поділено на дві більші частини. Спочатку з угорської бази даних укладено мовний корпус. Для цього використано пошукове слово *мораль* із конкордансом повних речень. Базою даних стало нове, доповнене видання Національної текстової бази угорської мови.

Результати дослідження та їх обговорення. У ході дослідження ми послуговуємося таким тлумаченням буденної / непрофесійної моделі: «Наше знання про світ може ґрунтуватися на щоденних, буденних спостереженнях та досвіді, а може – на професійних знаннях. Для наших повсякденних знань характерні аматорські / профанні інтерпретації й теорії, які допомагають пізнати нам себе в цьому світі. <...> Буденні теорії часто суперечать науковим теоріям» [8, с. 228].

Проаналізовано мовну маніфестацію названої вище концептуальної метафори в угорській мові, а також на основі отриманих результатів реконструйовано буденну теорію моралі, що функціують у мовній спільноті.

Окреме поняття має значення тільки тоді, коли несе інформацію за наявності певного досвіду. Отже, значення насправді ідентичне з концептуалізацією [1, с. 243]. Концептуалізація поняття, тобто створення значення в нашій свідомості, – це результат різних когнітивних процесів, таких як категоризація, створення концептуальних рамок («фреймів»), метафора, метонімія, концептуальна інтеграція, макет фону-фігури, візуальна (наочна) схема тощо. Більша частина таких процесів базована на нашому тілесному досвіді. У межах одного фрейму виникають метонімічні зв'язки, а між поняттями різних фреймів можуть утворюватися метафоричні зв'язки.

У традиційному розумінні метафори зараховують до художніх засобів (тропів), а їх тлумачення й інтерпретацію вважають завданням літературознавців. Такий підхід передбачає, що функцією метафор є досягнення певного естетичного чи риторичного ефекту. Натомість прихильники теорії когнітивної лінгвістики відстоюють думку, що головним завданням цієї дисципліни є опис метафорики природної мови, оскільки концептуальна метафора – один з основних засобів процесу концептуалізації [7].

Когнітивні засади теорії концептуальної метафори ('conceptual metaphor theory', СМТ) були закладені в книзі Дж. Лакоффа та М. Джонсона «*Metaphors We Live By*» («Метафори, якими ми живемо», 1980). Саме на основі цієї праці виконані дослідження когнітивних мовознавців, які розширювали оригінальні ідеї засновників теорії. З. Ковечеша [2] з погляду когнітивної лінгвістики тлумачить концептуальну метафору як семантично двопланове утворення, у якому відбувається перенесення інформації з однієї

царини – знань (сфери джерел – source domain) – до іншої – так званої галузі мети (target domain). Дослідник слушно зауважує, що «метафорами звичайні люди користуються в побуті без жодних зусиль (навіть не усвідомлюючи цього), тобто не йдеться про привілей якихось особливо талановитих осіб» [2, с. 14]. Мовним виявом концептуальних метафор є метафоричні звороти, причому в нашій системі концептуалізації метафори існують не тільки на мовному, але й на поняттєвому рівні. Дж. Лакофф та М. Джонсон [11, с. 5] стверджують: «Поняття є метафорично структурованим, діяльність теж метафорично структурована, із цього можна зробити висновок, що мова так само метафорично структурована» [3]. Між різними поняттєвими сферами ('domains') існують взаємопереходи, а це означає, що одні поняття ми можемо інтерпретувати, знаючи інші. Саме цей процес і названий метафоричним мисленням [3].

Для концептуалізації абстрактних понять важливу роль відіграють візуальні (наочні) схеми (резервуар, частина-ціле, причина тощо). Наочні схеми – це «схематичні, абстрактні структури, які можна схарактеризувати на основі того, який фізичний досвід може бути простежений щодо них, із яких елементів вони складаються, якої базової логіки (структури) вони дотримуються і яка концептуальна метафора побудована на основі них» [8, с. 227]. Стосовно поняття «мораль» першочергового значення набуває наочна схема, базована на силах і контрсилах [18]. У функціонуванні динаміки сили беруть участь елементи, схарактеризовані в таблиці (див. табл. 1).

Таблиця 1

Основні елементи «динаміки сили» для характеристики подій
[за 8, с. 137]

Сукупність явищ, що виявляють силу	Суттєві властивості сили	Рівновага сили	Можливі наслідки
сила (агоніст)	досягти ефекту	сильніша сукупність явищ	дія
протидія (антагоніст)	залишатися в стані спокою	слабша сукупність явищ	спокій

Поняття «динаміка сили» передбачає, що на моральну особу, яка хоче залишитися такою, якою була раніше, впливає зовнішня (фізична) сила, що намагається досягти певного ефекту. У такий спосіб одна одній протистоять дві сили: зла сила та Его. Его насправді є моральною людиною, яка бореться із зовнішньою або внутрішньою силою, що діє на неї. Якщо людське тіло трактувати як резервуар, на який впливають різні сили, тоді можна зробити висновок про те, що в процесі концептуалізації беруть участь і схеми всередині / назовні та резервуар. У разі зовнішньої сили атака надходить ззовні, а за умови внутрішньої сили боротьба відбувається всередині тіла.

Дію загальної динаміки сили на мораль узагальнено в таблиці (див. табл. 2), де сфера (домен) джерел – це дві (різні) фізичні сили, а сфера (домен) мети – мораль.

Таблиця 2

Інтерпретація моральної сили на основі динаміки сили [за 8, с. 141]

Відповідність	Суттєві властивості агоніста	Суттєві властивості антагоніста	Наслідки
Сфера (домен) джерел	Фізичний об'єкт: залишитися таким, як раніше	Фізична сила: спричинити ефект у фізичному об'єкті	Відсутність ефекту
	Его:	Спокуса:	

Сфера (домен) мети	протистояти спокусі (залишатися моральним)	її мета – щоб Его втратив стійкість, тобто аби став аморальним	Его протистоїть Спокусі, тобто залишається моральним
--------------------	--	--	--

Основною умовою моральних дій є сила волі. Без моральної сили ми не змогли б сформувані свою моральну свідомість та усвідомити моральні цінності, тому ця комплексна метафора, згідно з якою існує сила, що допомагає нам перемогти зло, відіграє центральну роль у моральній системі й допомагає дотримуватися послідовної та зваженої поведінки. Отже, постійно долаючи зло, ми стаємо стійкими, моральними [17].

З основного тілесного досвіду, згідно з яким краще бути врівноваженим і прямим, впливає метафора, що *моральна дія перебуває зверху, а аморальність знизу*. Якщо ми робимо щось погане, то віддаляємося від морального (яке перебуває вгорі) і наближаємося до аморального (яке розміщене внизу), тобто *аморальна дія – це падіння*. Для того щоб перебувати зверху або залишатися десь, нам потрібна рівновага, адже одним із метафоричних наслідків є те, що бути добрим означає перебувати в рівновазі.

Інший аспект комплексної метафори стосується того, щоб тримати і себе, і зло під контролем. Зло – це сила (зовнішня чи внутрішня), яка може спричинити падіння або втрату нами контролю, тобто підштовхнути нас до аморального вчинку. Звідси впливає, що *зло* є метафорою внутрішньої або зовнішньої сили. Зовнішньою силою може бути, наприклад, інша людина, внутрішньою – тілесна пристрасть чи бажання. Між ними спостережено метонімічний зв'язок: зовнішнє явище або інша людина пробуджує в нас внутрішнє бажання. Щоб залишатися вгорі, нам потрібно бути достатньо сильними, аби протистояти злу. Однак людина не народжується такою, моральну силу необхідно сформувати й розбудувати. Цього можна досягти самодисципліною та самозреченням. Існують два види моральної сили, залежно від того, стикаємося ми із внутрішнім чи із зовнішнім злом. Для подолання зовнішнього зла потрібна мужність, а для придушення внутрішньої пристрасті необхідна сила волі. Протилежністю самодисципліни є самовдоволення, яке має сенс лише в тому випадку, якщо ми погоджуємося з існуванням метафори моральної сили. Самовдоволення в цій метафорі є гріхом, адже чеснотами вважають оцадливість та аскетичність. В інтерпретації метафори моральної сили сім смертних гріхів постають внутрішнім злом, яке необхідно подолати, а їхні протилежності є чеснотами.

Концептуальна метафора моральної сили, розроблена Дж. Лакоффом [9], складається з таких елементів:

- «добрий вчинок перебуває вгорі: бути зверху → бути добрим» (моральна свідомість має вищий порядок);
- «поганий вчинок перебуває внизу: бути внизу → бути поганим» (дискредитаційна кампанія);
- «падіння в аморальність: падати → робити погане» (впасти у гріх, у розпусту);
- «сила спокуси: дестабілізаційна сила → зовнішнє або внутрішнє зло» (пригнічувати бажання);
- «сила моральності: сила (протистояння) → моральна чеснота» (протистояти спокусам).

Наслідки метафори такі:

- 1) залишатися добрим у протистоянні зі злом, бути морально сильним;
- 2) завдяки самодисципліні та самозреченню ми стаємо морально сильними;
- 3) той, хто морально слабкий, не може протистояти злу й чинить погане;
- 4) моральна слабкість є однією з форм імморальності;
- 5) брак самоконтролю, самодисципліни і самовдоволення є формами імморальності.

Аналізований корпус

Дослідження виконане на основі вибірки, що охоплює 3000 мовних висловлювань, узятих із Національної текстової бази угорської мови (Magyar Nemzeti Szövegtár – надалі

MNSZ2), укладачем якої є Інститут мовознавства Академії наук Угорщини. База містить 187,6 мільйона текстових слів із п'яти регіонів: Угорщини, Трансільванії (Румунія), Фельвїдейка (Словаччина), Воеводина (Сербія) та Закарпаття (Україна). Регіональним відмінностям не приділено особливу увагу, оскільки в підкорпусах отримано різний за величиною результат під час пошуку за ключовим словом. Тож ці результати не можуть слугувати підставою для репрезентативного порівняння. Попри це, узявши до уваги специфіку аналізованого корпусу, ми отримали загальну лінгвістичну картину морального світобачення угорців. До бази MNSZ2, починаючи з 2002 року, включено тексти п'яти стилів (публіцистичний, художній, науковий, офіційно-діловий та розмовний). До пошуку не залучено тексти художнього стилю, щоб виключити з аналізу специфічні метафори, які є в літературних текстах. Причина такого рішення полягала в тому, що метою дослідження є не вивчення мовної креативності, а аналіз метафоричних висловів, уживаних у повсякденному мовленні. За таких критеріїв пошуку на пошукове слово *мораль* ми отримали загалом 10440 результатів, із яких методом випадкового вибору сформувавши вибірку, що містить 3000 мовних висловів. Для аналізу взято повні речення для того, щоб якомога точніше визначити контекст мовних одиниць, які були кваліфіковані як метафоричні. Віднявши повтори, із 2657 висловів на основі критеріїв аналізу визначено 2216 як метафоричні.

Процес аналізу охоплював такі етапи:

I. Ключове слово пошуку 'мораль', яке можна вважати центральним елементом категорії моралі. Skorиставшись цим пошуковим словом, ми переглянули в підкорпусах обрані випадково 3000 результатів і вилучили з них мовні одиниці.

II. Аби визначити, які мовні звороти є метафоричними, ми скористалися методом ідентифікації метафор, розробленим групою «Pragglejaz» [15], – MIP, а згодом удосконаленим Дж. Стеном і його колегами [16] – MIPVU. Використання цього багатокрокового методу дає змогу виключити суб'єктивність, мовну інтуїцію дослідника [5, с. 5]. Виокремлено такі процедури:

1) прочитання всього тексту (повні речення з аналізованими зворотами) для з'ясування загального значення;

2) поділ тексту (речення з аналізованими зворотами) на мовні одиниці, слова;

3) характеристика їх, що охоплює:

а) аналіз значень слів, вирізнень полісемантичних слів;

б) з'ясування первинного значення для всіх слів;

4) урахування контексту: якщо аналізована одиниця має в тексті значення, відмінне від первинного, то фіксуємо метафори.

У пропонованій статті представлено часткові результати такого всебічного аналізу, а саме сконцентровано увагу на метафорі *моральна сила*. Поняття 'моралі' в обраному мовному корпусі угорської мови методом знизу вгору не було предметом окремого вивчення, відповідно мовна реалізація візуальної схеми «динаміка сили» на конкретних мовних прикладах також не досліджена. Наша публікація ґрунтована на концепції моралі американських дослідників Дж. Лакоффа та М. Джонсона, але їхній опис метафори *моральної сили* є результатом аналізу згори вниз. З огляду на це постало питання, чи наявні визначені ними концептуальні метафори і в угорській мові.

Узагальнення результатів аналізу угорського корпусу [13; 14, с. 716–718]

Розроблена Дж. Лакоффом [9] концептуальна метафора моральної сили репрезентована в угорській мові такими моделями:

– «добрий вчинок перебуває зверху», напр.:

(1) *Ha feltesszük, hogy az erkölcsi tudat magasabb rendű (több), mint a nem erkölcsi (pl. állati) tudat (укр.: Якщо припустимо, що моральна свідомість вищого порядку (більше), ніж неморальна (наприклад, тваринна) свідомість);*

– «поганий вчинок перебуває внизу», напр.:

(2) *De még mindig nem értem, hogy Horn miként züllesztette le az és a gazdaságot?* (укр.: *Але я все ще не розумію, як Горн розбестив це < мораль > та господарство?*);

– «падиння в аморальність», напр.:

(3) *Legyetek emberbábok, akik aztán mind mélyebbre zuhannak a sátán által nyújtott örömtök hajszolása közepette!* (укр.: *Станьте а< моральними > ляльками, які помім усе глибше западатимуть у пошук задоволень, запропонованих дияволом!*);

– «сила спокуси», напр.:

(4) *Még álmunkban is csak „azon” jár az eszünk, vagyis pontosabban ekkor leginkább, mert nappali tudatunkkal még csak-csak el tudjuk nyomni sürgető szexuális készletéseinket, az éjszakai tudat azonban nem ismeri a nappali <erkölcs> pirulását* (укр.: *Навіть уві сні ми не перестаємо думати над «тим», точніше саме тоді найбільше, бо денною свідомістю ми ще можемо відтіснити гострі сексуальні бажання, натомість нічний свідомості не відоме почервоніння денної <моралі>*);

– «сила моральності», напр.:

(5) *Nem az < erkölcseim >, hanem a józan eszem tiltakozik az ellen, hogy [...]* (укр.: *Не моя < мораль >, а мій здоровий глузд протестує проти того, щоби [...]*).

У корпусі угорської мови на кожен елемент комплексної метафори знайдено метафоричні мовні приклади, які були піддані подальшому аналізу. Фрагмент із прикладу (4) частково ґрунтований на метонімії, крім цього, наявна в ньому й персоніфікація іменника. У вислові *почервоніння моралі* бачимо втілення метонімії «ефект замість причини». Причиною почервоніння є сором, який людина відчуває тому, що вночі не здатна придушити свої бажання й піддається споусі. А в прикладі (5) поряд із динамікою сили наявна й дієслівна персоніфікація.

Концептуальна метафора *моральної сили* тісно пов'язана з розробленою Дж. Лакоффом [9] теорією сімейної моделі. Одним із наріжних каменів сімейної моделі «суворий батько» є принцип, що батько своєю суворістю та авторитетом виховує у своїй дитині такі чесноти, аби вона не була морально слабкою.

Внутрішня сила або Еґо можуть бути моральним бар'єром, який перешкоджає дії зла, завдяки окресленій динаміці сили перемагає його:

(6) *< erkölcsese > akadályozta abban, hogy...* (укр.: *його < мораль > стояла на заваді тому, щоби ...*).

Візуальна схема «динаміка сили» відіграє центральну роль в ідеальній когнітивній моделі (далі ІКМ) *боротьби*, про яку ми маємо достатні знання. Згідно з нашими буденними уявленнями, ІКМ *боротьби* охоплює такі елементи: *сторони конфлікту* (супротивники), *засіб боротьби*, *місце боротьби*, *процес боротьби*, *результат боротьби* (перемога / поразка).

Стосовно поняття «мораль», виходячи з *динаміки сили*, протилежними сторонами є зовнішня / внутрішня сила та Еґо, засобом боротьби – сила волі / самозречення, процес боротьби – це боротьба Еґо із зовнішньою / внутрішньою силою, а в результаті боротьби Еґо або залишається моральним, або стає аморальним.

Опрацювавши дані аналізованого корпусу, ми виявили такі метафори:

– «залишатися моральним – боротися», напр.:

(7) *De a történelemben egyre jobban izgatja a küzdelem az emberiségért, a helyes életszabályokért, < erkölcsért >, igazságos jogért* (укр.: *Але в історії його все більше хвилює боротьба за людство, за правильні життєві принципи, за < мораль >, за справедливі права*);

– «залишитися моральним – перемогти в боротьбі», напр.:

(8) *Az 56-osok nemzedékének olyan képviselőjét ismertem meg benne, aki érti és értékeli a magyar nemzet legjobbainak történelmi harcát a szabadság, az emberi méltóság és az <erkölcs> győzelméért* (укр.: *У ньому я пізнав такого представника покоління 56-го, який розуміє та цінує історичну боротьбу кращих представників угорської нації за свободу, за людську гідність, за перемогу <моралі>*);

– «перетворитися на аморального – зазнати поразки в боротьбі», напр.:

(9) *Az utóbbi esetben azt, hogy a jog győzedelmeskedett, az elsőben azt, hogy az < erkölcs > kapott egy nagy pofont* (укр.: У цьому випадку те, що перемогу святкувало право, означає насамперед те, що < моралі > дали великого ляпаса).

Відмінність між реченнями-прикладами (7), (8), (9) полягає в тому, що в першому сфокусовано на процесі боротьби, натомість в інших двох – на результаті цієї боротьби. У прикладі (9) утілено дві антагоністичні сили – право і мораль.

Одним із метафоричних наслідків метафори моральної сили є те, що відповідником поняття «бути добрим (моральним)» стало «перебувати в рівновазі / бути прямим».

(10) [...] *a szenátor integráns, szabad és független személyiség, „kisebbség” képviselője, akinek < erkölcséit > – mint például az ifjabb Bushét – semmiféle kilengés nem terheli* (укр.: [...] цей сенатор – цілісна, вільна й незалежна особистість, представник «меншин», < мораль > якого – як, наприклад, молодшого Буша, – не обтяжена ніякими сумнівами);

(11) *A Horn-kormány a jövő esélyeit teszi tönkre a családdellenes, iskola- és ifjúságellenes politikával, a túladóztatás az amúgy is megrendült < erkölcsöket > züllesztí le teljesen, és visszafogja a munkahelyteremtő vállalkozásokat* (укр.: уряд Горна своєю антисімейною, антишкільною та антимолодіжною політикою руйнує шанси на майбутнє, надмірні податки повністю руйнують і без того розхитану < мораль >, а також перешкоджають створенню нових робочих місць);

(12) *És nem is csak az egyén számára, az < erkölcsében >, tartásában megroggyant népek számára is* (укр.: І не тільки для окремого індивіда, але й для цілих народів, що похитнулися у своїх < моральних > принципах).

У (10) прикладі обтяженість означає порушення рівноваги в бік тілесності. Приклад (11) можна інтерпретувати так: якщо мораль як особа може розхитатися чи коливатися, тобто моральні орієнтири втратили чіткість, це призведе до втрати самоконтролю, а отже, і розбещеності, тобто особа стає аморальною. Це є виявом концептуальної метафори «аморальність перебуває в низу». У тлумаченні метафоричного мовного звороту, наявного в реченні (12), динаміка сили так само відіграє важливу роль. Моральна особистість під впливом сил, що діють на неї, похитнулася, що означає «втрату рівноваги». У цьому випадку у фокусі поняття «моральний», як і «прямий» перебуває розуміння сильної фізичної постави.

Як засвідчують числові дані, мовна метафора моральної сили становить 6,85 % від загальної кількості метафоричних мовних зворотів. У межах онтологічної метафори метафорика «моральність – сила» та метафорика «зверху-знизу» мають майже ідентичне трактування.

Таблиця 3

**Показники виявів метафори моральної сили
в угорськомовному корпусі**

МОРАЛЬНА СИЛА	
Концептуальна метафора	Частота (%)
«Моральність – сила»	32,77 %
«Добрий вчинок перебуває зверху»	21,0 %
«Залишитися моральним – перемогти в боротьбі»	14,29 %
«Поганий вчинок перебуває в низу»	12,60 %
«Бути добрим (моральним) – бути в рівновазі / бути прямим»	5,88 %

«Сила спокуси»	5,04 %
«Перетворитися на аморального – зазнати поразки в боротьбі»	4,2 %
«Перетворитися на аморального – власти»	4,2 %

Наслідки квалітативного та квантитативного аналізів представлені крізь призму опису буденних моделей.

Угорська буденна / непрофесійна модель [13; 14, с. 721]

Буденна модель абстрактного поняття сформована з таких фрагментів знань, які наявні в повсякденному житті представників окремої культурної чи мовної спільноти. Це зазвичай побутові спостереження над функціонуванням світу навколо нас. Отриманий досвід формує основу нашої поняттєвої системи, яка дає змогу концептуалізувати свої абстрактні поняття.

В аналізованому корпусі 'мораль' реалізована в динаміці 'Его' та 'спокуси'. Відповідно до цього з допомогою ідентифікованих концептуальних метафор можна окреслити ту динамічну буденну модель, у якій домінантною є метафора «моральність – сила».

Згідно з цією моделлю, моральність – це подібний до почуттів стан, який під дією певного впливу може змінитися. Ця модель ґрунтована на динаміці сили, описаній вище.

Отже, елементами моделі є:

- моральний стан;
- аморальний стан;
- причина зміни: певна зовнішня чи внутрішня сила.

Мораль виявляється в динаміці, взаємодії або в боротьбі протилежних сил.

Згідно з моделлю, у процесі тлумачення бере участь метафорична система «структура події», у якій виокремлено такі складники:

– «стани – це закриті території / місця у просторі», напр.: *Egy cigánytelepen született. Egy szegény hatgyermekes családban, becsületben és <erkölcsben>* (укр.: *Вона народилася в циганському таборі. У бідній шестидітній сім'ї, у чесності та <моралі>*);

– «зміна стану – це рух», напр.: [...] *mivel <erkölcs>, szabályok, irányítás nélkül a globalizáció útja nem jó felé halad* (укр.: [...] *оскільки без застосування <моралі>, правил розвиток глобалізації йде неправильним шляхом*);

– «причина зміни – сила», напр.: *A reneszánsz lesújtó hatással volt Európa-szerte az Egyházra, különösen a főpapok <erkölcsreire>* (укр.: *Ренесанс мав руйнівний ефект для церкви по всій Європі, зокрема на <мораль> вищого духовенства*);

– «дія – це рух, здійснений власними силами», напр.: *Az új évezred kihívásainak az ország csak akkor tud megfelelni, ha az (elit)értelmiségiek nem egymás agyontiprásán, hanem – józan ésszel és tiszta <erkölccsel> – az ország előrelépése érdekében fáradoznak* (укр.: *Викликам нового тисячоліття держава зможе протистояти лише тоді, коли її еліта не буде гритися між собою, а – з тверезим розумом та чистою <совістю> – працюватиме в інтересах розвитку країни*);

– «труднощі – це перешкоди», напр.: *Úgy érzi, az <erkölcs> akadályozná az ő cselekvési szabadságát* (укр.: *Йому здається, що <мораль> обмежує його свободу дії*).

Якщо наведений вище список спроектувати на поняття моралі, то вийде, що мораль – це сила Его, якою можна подолати зовнішні або внутрішні злі сили. Якщо Его здобуде перемогу, тоді зміни на гірше не настануть, тобто людина збереже моральний стан. В іншому разі – зла сила подолає Его, яке втратить контроль, і людина стане аморальною. Перетворення на аморальну особистість через концептуальні метафори «добро перебуває зверху» та «зло перебуває знизу» сприймається як падіння.

Приклади з угорської мови дають підставу стверджувати, що мораль має обмежувальну / стримувальну роль у житті людини. Якщо скористатися метафорою «життя – це подорож / мандрівка», тоді дійдемо до концептуальної метафори «моральне життя – це обмежена мандрівка / рух». Моральні обмеження постають як перешкоди, а також як межі простору, у якому рухаємося. Тому мораль не дозволяє людині робити аморальні вчинки, а також створює певні межі. Крім цього, на життєвій дорозі мораль може стати нашим дороговказом [13; 14].

Висновки і перспективи. Метафора «моральність – сила», що перебуває в центрі буденної моделі, в аналізованому угорському корпусі репрезентована у формі метафори «мораль – внутрішня сила Его». Его веде постійну боротьбу з внутрішніми та зовнішніми злими силами, які нападають на нього. Якщо Его сильне та здатне протистояти спокусам, тоді зміни не відбуваються, тобто людина залишається моральною. В іншому разі – зла сила подолає Его, яке втратить контроль, і людина стане аморальною. Перетворення на аморальну особистість через концептуальні метафори «добро перебуває зверху» та «зло перебуває знизу» в угорській мові концептуалізовано як падіння.

У ході аналізу з'ясовано, що динаміка сили суттєво сприяє концептуалізації поняття моралі. Численні мовні приклади демонструють, що носії угорської мови в процесі інтерпретації проєктують, намагаючись залишатися моральними, певні властивості сили як фізичного явища в цю образну боротьбу. Наше дослідження підтвердило, що концепція моралі, побудована Дж. Лакоффом [9] та Дж. Лакоффом і М. Джонсоном [12] на основі інтуїтивних лінгвістичних прикладів, чітко представлена також у живому мовленні носіїв угорської мови.

Застосований метод «знизу вгору» продемонстрував свою придатність для того, аби крізь призму угорськомовної спільноти окреслити вияви візуальної схеми динаміки сили, виявити елементи метафори моральної сили та, проаналізувавши метафоричні мовні зврати, реконструювати буденну модель. Тому можна констатувати, що мету, задекларовану на початку публікації, досягнуто.

У майбутньому плануємо проаналізувати метафори в німецькій та українській мовах. Зіставивши результати, ми зможемо виявити подібності та відмінності серед метафор на позначення «моралі», а саме дослідження набуде інтеркультурного характеру.

References

- Bančzerowski, J. (2000). A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. Budapest: ELTE, BTK.
- Kövecses, Z. (2005a). *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.
- Kövecses, Z. (2005b): *Metaphor in culture: universality and variation*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2006). *Language, mind and culture*. New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor: A practical introduction*. Second edition. New York: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2015). *Where metaphors come from: Reconsidering context in metaphor*. New York: Oxford University Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.1080/10926488.2015.1074808>
- Kövecses, Z. (2020). *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.1017/9781108859127>.
- Kövecses, Z. & Benczes, R. (2010). *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó. DOI: 10.1556/9789630597340.
- Lakoff, G. (1996). *Moral politics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. (2002). *Moral politics: How liberals and conservatives think*. Chicago: University of Chicago Press. Retrieved from: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471006.001.0001>.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books.
- Lechner, I. (2020). *Az erkölcs metaforikus konceptualizációja a magyar és a német nyelvben*. Doktori Disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem. DOI: 10.15476/ELTE.2020.019.
- Lechner, I. (2021). AZ ERKÖLCS ERŐ fogalmi metaforára épülő laikus modellek a magyar és a német nyelvben. In : *Argumentum*, 17 (2021), 706–726. DOI: 10.34103/ARGUMENTUM/2021/36.
- Pragglejaz Group (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. In : *Metaphor and Symbol*, 22 (1), 1–39. DOI: 10.1080/10926480709336752.

16. Steen, G. J., Dorst, A. G., Herrmann, J. B., Kaal, A. A., Krennmayr, T. & Pasma, T. (2010). A method for linguistic metaphor identification. From MIP to MIPVU. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. Retrieved from: <https://doi.org/10.1075/celcr.14>

17. Szelid, V. (2007). Szerelem és erkölcs a moldvai csángó népdalokban: Kognitív szemantikai elemzés. PhD dolgozat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem.

18. Talmy, L. (1988). Force dynamics in language and cognition. In: *Cognitive Science*, 12, 49–100. Retrieved from: https://doi.org/10.1207/s15516709cog1201_2.

I. LECHNER, O. KORDONETS. CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT OF MORAL IN THE HUNGARIAN LANGUAGE

Summary. Introduction. *In the public consciousness, morality is a religious, legal, philosophical, social category. One of its most common definitions is that morality is a set of norms judged to be correct by a society, varying from age to age and community to community. In the study, however, we place our previous knowledge of morality in a novel light.*

Originality. *We examine the concept of ‘morality’ from the perspective of cognitive language theory. The topicality of the research is given by the fact that the metaphor research on the named concept has not been performed in the Hungarian language so far.*

Purpose. *The aim of the research is to construct a lay model in the Hungarian language based on the conceptual metaphor **morality is strength** through the systematic analysis of metaphorical linguistic expressions, thus presenting a slice of the metaphorical conceptualization of the concept of moral.*

Methods. *The focus of the study is the analysis of the collected material, for which we used the methodology of corpus linguistics, so we followed the “bottom-up” direction of analysis. Empirical research is divided into two major parts. First, we compiled the language corpus from a Hungarian database. For this, we used the search term **erkölcs** (‘moral’) with whole sentence concordance. For the Hungarian language, we used the database of a newer, expanded version of the Hungarian National Text Library. The corpus contains 3000 randomly selected linguistic terms, of which 2216 are considered metaphorical.*

Results. *As result of corpus-based research and metaphor analysis, we identified and systematized conceptual metaphors. In the present study, we present some of the research, namely the qualitative and quantitative analysis of the structural metaphors of the metaphor **morality is strength**. In doing so, we point to the metaphorical nature of language and thinking, as well as the fundamental role of cognitive linguistics in philosophical and ethical thinking.*

Conclusion. *The analysis revealed that – makes a significant contribution to the conceptualization of the concept of moral. Numerous linguistic examples prove that Hungarian speakers, during the process of interpretation, project certain properties of force as a physical phenomenon into the struggle in the figurative sense, while trying to remain moral. The research confirmed that the concept of moral built by Lakoff (1996) and Lakoff – Johnson (1999) on the basis of intuitive linguistic examples is indeed manifested in live speech in Hungarian.*

Key words: *cognitive linguistics, conceptual metaphor theory, conceptual metaphor, metaphorical conceptualization, folk model, ‘morality’.*

Надійшла до редакції 25.06.21

Прийнято до друку 20.09.21

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.31651/2226-4388-2021-31-123-136

ГАЛУЗЬ ДОСЛІДЖЕНЬ УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ МІЖМОВНИХ КОНТАКТІВ ЗБАГАТИЛАСЯ НОВИМ ВИДАННЯМ

Барань Єлизавета. Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2021. 312 с.

**Вільмош Газдаг, доктор філософії у галузі мовознавства, доцент кафедри філології,
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II**

e-mail: gazdag.vilmos@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9331-2307>

**Юрій Чотарі, кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії та суспільствознавства
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II**

e-mail: csatary.gyorgy@kmf.org.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7265-1273>

Нещодавно світ побачила монографія доцента кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II Єлизавети Барань «*Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти*», у якій в органічну єдність структуровано попередні публікації та напрацювання авторки.

Передмову до книги написав професор-емерит Наукового університету ім. Лоранда Етвеша, науковий керівник PhD дисертації авторки, добре знаний у славістичних та угорських наукових колах Андраш Золтан, який справедливо наголошує на тому, що й для україністики в Угорщині, і для українського мовознавства надзвичайну важливість мають такі закарпатські фахівці, як Єлизавета Барань, які добре володіють обома мовами та є висококваліфікованими спеціалістами (с. 11–12).

В авторській передмові Єлизавета Барань не тільки ознайомлює читача зі структурою та змістом видання, але й висловлює подяку всім колегам за цінні поради й рекомендації під час роботи над окремими темами (с. 13).

Перший розділ, структурований на кілька підрозділів, присвячений лексиці угорського походження, її місцю та значенню в українській мові. Авторка наголошує, що аналіз українсько-угорських міжмовних контактів, попри значні напрацювання місцевих, українських та угорських, лінгвістів, має чудові дослідницькі перспективи і в майбутньому, оскільки народи й надалі перебувають у тісних відносинах. Науковиця робить короткий історичний огляд співжиття угорського й слов'янських народів, зазначаючи, що початки інтенсивних мовних контактів датовані зламом IX–X століть, коли угорці осіли в Карпатському басейні. Зауважує авторка й те, що після створення угорської держави все більш інтенсивним ставав вплив угорської мови на слов'янські (с. 15–16).

У першому підрозділі Є. Барань, узявши за основу працю Євгена Тимченка «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.», дає тлумачення гунгаризмів в історичних словниках української мови. Дослідниця звертає увагу на те, що значна частина виявлених слів потрапила до української мови безпосередньо усним шляхом через західноукраїнські (переважно закарпатські) говори, однак більшість увійшла до мови-реципієнта завдяки українсько-польським та угорсько-польським контактам – за посередництва польської мови. Серед таких слів знаходимо, наприклад: *анталъ* ‘бочка’ (< уг. *ántalag*, *átalag*), *гусарка* ‘вид угорського жакета, обшитого галуном’, *добошъ* ‘барабанщик, литаврист’ (< уг. *dobos*), *кабатъ* ‘верхній

чоловічий або жіночий одяг, каптан' (< уг. *kabát*), *кантарь* 'вудзечка' (< уг. *kantár*), *карвашь* 'металевий нараменник' (< уг. *karvas*), *копенякъ* 'вид плаща з капюшоном' (< уг. *körönyeg, kerepyeg, köpeny*), *кочь* 'коляска' (< уг. *kocsi*), *кунтушь* 'верхній одяг з відкидними рукавами' (< уг. *köntös*), *кучма* 'хутрова шапка' (< уг. *kucsma*), *макгерка* 'угорська шапка' (< магу. *sapka*), *надрага* 'вид чоловічих штанів – одяг священників' (< уг. *nadrág*), *палцатъ* 'палиця' (< уг. *pálca*), *чуга(ÿ)* 'шуба' (< уг. *csuha*), *шишакъ* 'шолом, каска' (< уг. *sisak*) (с. 16–25).

У другому підрозділі досліджено гунгаризми в староукраїнських пам'ятках XIV–XVII століть. Джерелом їх виявлення слугували «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» та «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.». Частина зафіксованих у цих працях слів потрапила до української мови завдяки українсько-польським та угорсько-польським міжмовним контактам – за посередництва польської мови. Це переважно економічна, політична та військова лексика: *гермекъ*, *кгермекъ* 'джура, зброєносець' (< уг. *gyermek*), *гаталомъ* 'гвалт, насильство' (< уг. *hatalom*), *годножъ* 'нижчий офіцерський чин' (< уг. *hadnagy*), *бирушат* 'штраф' (< уг. *bírság*), *бирувь* 'суддя' (< уг. *bíró*), *валтовати* 'викупувати' (< уг. *vált*), *варышь*, *варишь*, *варошь* 'місто' (< уг. *város*), *вицашпань* 'заступник жупана' (< уг. *vicispán*), *газда*, *казда* 'чоловік або господар' (< уг. *gazda*), *мещерь*, *мештер* 'магістр' (< уг. *mester*), *немишь* 'дворянин' (< уг. *nemes*), *бань* 'намісник' (< уг. *bán*), *кезъшь* 'поручитель' (< уг. *kezes*), *орашане* 'городяни, міщани' (< уг. *város*), *хотар*, *хотаръ*, *хотарь* 'межа' (< уг. *határ*). Авторка доходить висновку, що щоденні мовні контакти українців та угорців найінтенсивнішими були саме на території сучасного Закарпаття, тож закономірно, що укладачі двох згаданих вище словників залучали одиниці побутової лексики, посиляючись на закарпатську пам'ятку XVI століття «Нягівські повчання». До цієї групи належать, наприклад, такі лексеми: *алдомашь* 'могорич, пригощання' (< уг. *áldomás*), *бановань* 'смуток, туга' (< уг. *bán(at)*), *бетегъ*, *бетюгъ*, *бютюгъ* 'хвороба, слабкість' [< уг. *beteg(ség)*], *бировань* 'міць, сила, влада' [< уг. *bír(ás)*], *бъзентовати*, *бъзеньтовати* 'свідчити, засвідчувати' (< уг. *bizonýt*), *бъзовань* 'надія' (< уг. *bízik, bízalom*), *бъзонъшагъ*, *бъзонъшакъ* 'свідок' (< уг. *bizonyság*), *бъчеловати* 'мати, вважати (кого за що)' (< уг. *becsül*), *валасть* 'відповідь' (< уг. *válasz*), *гамъшно* 'фальшиво, неправдиво' (< уг. *hamis*). Знаходить Єлизавета Барань і такі випадки, коли лексема не є гунгаризмом, але потрапила до української за посередництвом угорської мови. Це, наприклад, *єришены* 'сумка, гаманець' (< уг. *erszény*), *балта* 'сокира' (< уг. *balta*), *бекейшка* 'довгий чоловічий хутрянний одяг' (< уг. *bekecs*) (с. 26–32).

Об'єктом вивчення в третьому підрозділі стали гунгаризми зі «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка, які авторка монографії об'єднала в тематичні групи. Перед тим як розпочати класифікацію, Єлизавета Барань докладно перераховує розвідки, що стали джерелами виявлення гунгаризмів у словнику Б. Грінченка, а також звертає увагу на те, що в цій лексикографічній праці скорочена назва *Угор.* (тобто Угорщина) означає, що такі слова були поширені лише на території сучасного Закарпаття. А це свідчить і про те, що більшість гунгаризмів потрапила до української мови усним шляхом безпосередньо з угорської, а частина – опосередковано через румунські, словацькі чи польські говори. Зафіксовані у словнику Б. Грінченка гунгаризми поділено на такі тематичні групи: назви живих істот та їх органів (напр., *бендюх* 'пузо' < уг. *bendő*); назви ознак тварин (напр., *барнавий*, *барнастий*, *барнявий*, *барнястий* 'коричневий, бурий' < уг. *barna*); назви одягу та взуття (напр., *калп* 'капелюх' < уг. *kalap*); речі та прилади повсякденного вжитку (напр., *валів* 'корито' < уг. *vályú*); назви предметів (напр., *дараба* 'пліт із сплавного лісу' < уг. *darab*); назви властивостей і стану людини (напр., *банність* 'смуток, туга' < уг. *bánat*); назви хвороб [напр., *бетега*, *бетегота* 'хвороба' < уг. *beteg(ség)*]; назви дій і станів (напр., *байлувати* 'притягувати другу пару волів і штовхати вгору' < уг. *bajlódik*); назви народних повір'їв (напр., *босорканя*, *бусурканя* 'відьма' < уг. *boszorkány*); назви їжі та тютюнових виробів (напр., *леквар*

‘повидло (із сливи)’ < уг. *lekvár*); назви житла (напр., *салаш*, *салашина* ‘халупа, намет’ < уг. *szállás*); назви одиниць міри (напр., *дарабчик* ‘шматок’ < уг. *darab*); назви місць поховання (напр., *теметів* ‘кладовище’ < уг. *temető*); назви тканин (напр., *баршан* ‘оксамитовий’ < уг. *bársony*); прислівники (напр., *гіяба*, *гляба* ‘неможливо, даремно’ < уг. *hiába*); інші (напр., *галдамаш*, *одомаш* ‘могорич’ < уг. *áldomás*) (с. 35–40).

Четвертий підрозділ присвячено функціюванню запозичень з угорської мови в українській літературі. Об'єктом дослідження авторки монографії стали передовсім твори західноукраїнських письменників зламу XIX–XX століть. Дослідниця наголошує, що домінантною тематикою творів цих митців є гуцульське село та його мешканці – люди трагічної долі, виснажені жорстокими життєвими випробуваннями. У монографії зазначено, що письменники Західної України широко послуговувалися живою народною говіркою Гуцульщини, тож до їхніх творів поряд із польськими, німецькими, молдавськими, румунськими потрапляли й угорські запозичення, стаючи органічною частиною мови західноукраїнської літератури. У цьому контексті Єлизавета Барань подає діахронний огляд історії дослідження згаданого явища, констатує, що на наявність угорських запозичень у галицьких говорах уперше звернув увагу науковців Еміль Балецький. Цікавим є і те спостереження, що гунгаризми, засвідчені в аналізованих літературних творах, проникли і в інші сусідні мови, зокрема словацьку, польську, сербську, хорватську, болгарську, польську, румунську та російську. Серед запропонованого дослідницею переліку натрапляємо, зокрема, на такі слова: *бана* ‘туга’ [< уг. *bán(at)*], *бізівно* ‘напевно’ (< уг. *biztos*), *бірувати* ‘могти’ (< уг. *bír*), *бунда* ‘шуба’ (< уг. *bunda*), *габа* ‘хвиля’ (< уг. *hab*), *гайдук* ‘гайдук’ (< уг. *hajdú*), *гляба* ‘даремно, марно’ (< уг. *hiába*), *гонвед* ‘угорська кіннота’ (< уг. *honvéd*), *газда* ‘господар’ (< уг. *gazda*), *дараба* ‘пліт’ (< уг. *darab*), *дудурувати* ‘випирати’ (< уг. *dudorodik*), *кабата* ‘пальто’ (< уг. *kabát*), *кібзувати* ‘уявляти’ (< уг. *képzél*), *лаба(-и)* ‘нога або лапа’ (< уг. *láb*), *легінь* ‘парубок’ (< уг. *legény*), *маржина* ‘худоба’ (< уг. *marha*), *наприка* ‘перець’ (< уг. *paprika*), *пугар* (< уг. *pohár*), *рунтати* ‘пошкоджувати, псувати’ (< уг. *ront*), *салаш* ‘нічліг’ (< уг. *szállás*), *хитар* ‘межа’ (< уг. *határ*), *хосен* ‘користь’ (< уг. *haszon*) (с. 40–54).

У наступному підрозділі проаналізовано гунгаризми, ужиті у творах українських письменників Закарпаття ХХ століття. Авторка зазначає, що це питання було об'єктом вивчення як у діахронному, так і в синхронному аспектах. Єлизавета Барань ознайомлює читачів з основними віхами біографій Федора Потушняка, Івана Чендея, Петра Мідянки, а також звертає увагу на те, що після 1944 року функціонування угорської мови в адміністративній сфері на Закарпатті повністю припинилося. Засвідчені у творах трьох згаданих письменників гунгаризми дослідниця подає в алфавітному порядку у формі окремих словникових статей: *банітувати* ‘бити, скаржити кого-небудь’ (< уг. *bánt*), *бачі* ‘дядько’ (< уг. *bácsi*), *бирешити* ‘працювати найманим пастухом великої рогатої худоби’ (< уг. *béres*), *бімбовка* ‘бутон’ (< уг. *bimbó*), *бойти* ‘шкіряні шнурки для прикраси’ (< уг. *bojt*), *боканчі* ‘грубі черевики’ (< уг. *bakancs*), *бокор* ‘пліт’ (< уг. *tutaj*), *бороцковий* ‘абрикосовий’ (< уг. *barack*), *босорка*, *босорканя* ‘відьма, чаклунка’ (< уг. *boszorkány*), *бохтар* ‘сторож’ (< уг. *bakter*), *бунда* ‘шуба’ (< уг. *bunda*), *вашар* ‘ярмарок’ (< уг. *vásár*), *вуйош* ‘піджак із сукна’ (< уг. *ujjas*), *габа* ‘хвиля’ (< уг. *hab*), *готар* ‘межа, кордон’ (< уг. *határ*), *газда* ‘господар’ (< уг. *gazda*), *гамі* ‘штани’ (< уг. *gaty*), *дараба* ‘пліт’ (< уг. *darab*), *йовсаг* ‘масток, обійстя’ (< уг. *jószág*), *кабат* ‘солдатський мундир, пальто’ (< уг. *kabát*), *Карпатоліо* ‘Підкарпаття’ (< уг. *Kárpátalja*), *кочія* ‘камета’ (< уг. *magy. kocsí*), *крумплі* ‘картопля’ (< уг. *krumpli*), *лаба* ‘ніжка’ (< уг. *láb*), *лампаиш* ‘гасовий ліхтар’ (< уг. *lámpás*), *ланц* ‘ланцюг’ (< уг. *lánc*), *левенте* ‘лицар, член молодіжної організації для обов'язкової військової підготовки в гортистській Угорщині’ (< уг. *levente*), *легінь* ‘парубок’ (< уг. *legény*), *леквар* ‘повидло, варення’ (< уг. *lekvár*), *лугош* ‘альтанка’ (< уг. *lugas*), *марга* ‘худоба’ (< уг. *marha*), *норонч* ‘апельсин’ (< уг. *narancs*), *олгоднодь* ‘молодший лейтенант’ (< уг. *alhadnagy*), *пантліка* ‘стрічка’ (< уг. *pántlika*), *пенге* ‘грошова одиниця в Угорщині’ (< уг. *pengő*), *пугар* ‘келик, чарка’ (< уг. *pohár*), *рантовати*

‘підсмажувати в борошні або сухарях’ (< уг. *rántott*), *руд* ‘жердина, дишло’ (< уг. *rúd*), *салаш* ‘стайня’ (< уг. *szállás*), *телековий* ‘земельний’ (< уг. *telek*), *тенгериця* ‘кукурудза’ (< уг. *tengeri*), *турня* ‘вежа’ (< уг. *torony*), *Унгар* ‘Ужгород’ (< уг. *Ungvár*), *фейгоднодь* ‘старший лейтенант’ (< уг. *főhadnagy*), *філер* ‘угорська дрібна монета’ (< уг. *fillér*), *хосен* ‘користь’ (< уг. *haszon*), *цімбора* ‘друг, товариш’ (< уг. *cimbora*), *чарда* ‘корчма, шинок’ (< уг. *csárda*), *шаркань* ‘змія’ (< уг. *sárkány*), *югас* ‘вівчар’ (< уг. *juhász*). Авторка звертає увагу й на те, що серед прикладів наявні декілька слів з угорської, які за своїм первинним походженням є слов’янізмами в угорській мові, проте в аналізованих творах використані як зворотні запозичення з угорської (с. 54–69).

В останньому – п’ятому – підрозділі першої частини Є. Барань, спираючись на дослідження Емілія Балецького, торкається питання етимології закарпатських діалектизмів та зауважує, що більшість зафіксованих Е. Балецьким слів уведено до реєстру семитомного «*Етимологічного словника української мови*» (ЕСУМ). Дослідниця поставила за мету з’ясувати походження згаданих у працях Балецького слів, які не ввійшли до ЕСУМу, визначити, чи всі вони є запозиченнями з угорської мови та чи ввійшли до лексичної системи української мови. Ретельний етимологічний аналіз дав авторці підстави стверджувати, що слова *антал* ‘міра вина’, *гуляш* ‘мясна страва’, *мадяр* ‘угорець’, *ментик* ‘короткий гусарський одяг’, *палаш* ‘вид холодної зброї’, *паприка* ‘перець’, *пушта* ‘угорський степ’, *салаш* ‘халупа’, *таркач* ‘білий плямистий кінь’, *чата* ‘варта, охорона’, *шерега* ‘ряд, шеренга’ безсумнівно мають угорське походження, натомість лексеми *гайдук* ‘солдат придворної охорони, гайдук’, *добош* ‘барабанщик’, *карваш* ‘металічний наплічник’, *коч* ‘коляска’, *кунтуш* (*контуш*) ‘верхній одяг заможного населення’ і *шипош* ‘вид музичного рога’ засвоєні українською мовою через посередництво польської (с. 69–82).

Другий розділ монографії присвячено історії лінгвоукраїністики в Угорщині. Насамперед представлено життєвий і професійний шлях відомого і в українській лексикографії науковця Ласло Чопея, окреслено основні сфери його діяльності. Це і його робота як педагога, філолога та перекладача, й укладання підручників. Зокрема, Л. Чопей обіймав посаду російського перекладача при Раді міністрів Угорщини, а Міністерство освіти доручило йому укласти вісім підручників для руських [тобто українських. – В. Г., Ю. Ч.] народних шкіл. В окремому підрозділі простежена мовознавча діяльність Л. Чопея, яку, по суті, можна трактувати як початок наукового вивчення угорсько-українських міжмовних контактів. Єлизавета Барань зазначає, що в праці «*Угорські слова в рутенській мові*» Л. Чопей наводить 537 гунгаризмів, наголошуючи, що процес запозичення угорських слів у рутенській народній мові є постійним. В окремому підрозділі розкрито значення Л. Чопея як лексикографа. Однією з найважливіших його праць у цій галузі став «*Русько-мадярський словарь*», що побачив світ 1883 року й містив 20 тисяч вокабул. Авторка монографії ознайомлює з основними мовознавчими публікаціями, присвяченими словнику Л. Чопея, а також звертає увагу на те, що в ньому угорські запозичення здебільшого позначено курсивом. У підсумковому підрозділі схарактеризовано працю Аттілі Голлоша «*Жизнь и труды Ласло Чопея*» (с. 83–95).

Звертається Єлизавета Барань і до діяльності Шандора Бонкала, ім’я якого надовго було вилучене з наукового обігу. Разом з Антонієм Годинкою та Гіядором Стрипським цей учений зробив вагомий внесок у розвиток української, зокрема закарпатської, науки. Після наведення коротких біографічних даних Шандора Бонкала, який народився в Рахові, пізніше переїхав до Будапешта, проаналізовано його напрацювання в царині української діалектології, мовознавства та літературознавства. Авторка монографії дає докладну характеристику дисертації вченого «*Описова фонетика рахівського малоруського говору*» (1910) та наголошує, що в колі зацікавлень Ш. Бонкала перебували доля гуцульського народу та його мова. Розглянуто й працю вченого «*Підкарпатська руська література і культура*» (1935), у якій підкарпатське руське письменство поділено на чотири основні епохи. Розглядаючи публікацію Ш. Бонкала «*Реформи письма наших русинів*», Єлизавета

Барань зауважує, що мовознавець, вивчаючи народнопоетичну творчість, зібрав корпус угорських запозичених лексичних елементів, який нараховує 370 лексичних одиниць, та стверджував, що кількість запозичених угорських елементів у мові руського народу сягає загалом двох тисяч (с. 96–111).

Ще одна постать, яка досягла чималих здобутків у галузі славістичних досліджень на території Угорщини, – це Гіядор Стрипський. На жаль, його наукова діяльність, подібно до Шандора Бонкала, тривалий час була маловідомою. Майбутній учений народився в родині священника, 10 років пропрацював бібліотекаром Трансільванського музею в Коложварі, а з 1910 року обіймав посаду заступника куратора етнографічної секції Національного музею в Будапешті. Коротко ознайомивши читачів із життєвим шляхом науковця, Єлизавета Барань докладно аналізує його мовознавчі праці та наголошує, що Г. Стрипський надавав великого значення тому, щоб угорські читачі краще пізнали східних сусідів. У певному розумінні саме цій меті слугував редагований ним журнал «Україна. Огляд україно-угорських культурних і економічних зв'язків» (видано 20 випусків). Авторка монографії слушно наголошує, що мовознавчі праці Г. Стрипського охоплюють три галузі: дослідження з топоніміки, виявлення та вивчення давніх писемних пам'яток і прикладна лінгвістика (с. 112–123).

У наступному підрозділі представлено життєвий шлях та наукову діяльність Ласло Деже. Результатом першого періоду його фахової роботи стала кандидатська дисертація «Історія марамороських українських говорів XVI–XVII ст.», захищена 1956 року. Ласло Деже є автором понад 200 наукових праць, серед яких 17 монографій (три у співавторстві). Переважно в них висвітлено історію закарпатських українських говорів, досліджено лексику пам'яток XVI–XVIII ст. Єлизавета Барань докладно характеризує монографію Ласло Деже «Очерки по истории закарпатских говорів», друга частина якої містить аналіз мови «Нягівських Повчань на Євангеліє». Згодом словник «Нягівських Повчань» та його аналіз вийшов окремою монографією «Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (Словарь и анализ)» (Дебрецен, 1985). У цій монографії вже представлено у вигляді словникових статей усі слова пам'ятки – усього 2749, які дослідник розподілив у межах восьми тематичних груп. Єлизавета Барань зазначає, що перевидання повного тексту «Нягівських Повчань» пов'язане з іменем учня Ласло Деже – Іштвана Удварі. Авторка монографії з жалем констатує, що праці, які Ласло Деже дарував колегам, зберігаються в приватних бібліотеках, тож в українських книгозбірнях більшість досліджень Ласло Деже або повністю відсутні, або, у кращому разі, представлені фрагментарно. Тому цілком справедливим є рішення дослідниці подати в завершальній частині бібліографію праць Ласло Деже з українського мовознавства (с. 124–143).

Ще одна помітна особистість в історії угорської україністики – це Еміль Балецький, який, за спостереженням Є. Барань, відомий не тільки як мовознавець, але і як редактор часопису, письменник, який має твори й русинською, і російською мовами. Дослідниця простежує, що першою мовознавчою публікацією Е. Балецького стала рецензія «Евменій Сабовъ і наша діалектологія», а згодом учений надрукував дослідження про особливості голосного «ө» в березьких говорах, про болгаризми в місцевих говорах, статтю «Про походження слова *оурикъ* (*urék*) въ донанційной грамотѣ грушовского монастыря зъ 1404-ого року». Авторка представляє головні висновки цих публікацій, а докладніше аналізує докторську дисертацію Е. Балецького «Фонетика русскоѣ грамматики и читанки Евменія Сабова», у якій висвітлено специфіку фонетики підкарпатських говорів. Другий період наукової діяльності Еміля Балецького пов'язаний із Будапештським університетом, його наукові напрацювання були опубліковані переважно на шпальтах часопису «*Studia Slavica*». Як зазначає Єлизавета Барань, у цей період до кола наукових зацікавлень ученого входило дослідження поширених на Закарпатті лексичних одиниць із погляду їхньої етимології. Авторка монографії вкладає результати статті Е. Балецького «*Венгерское kert в закарпатских украинских говорах (Из наблюдений над морфологическим оформлением венгерских имен существительных в закарпатских*

українських говорах)», коротко характеризує інші публікації мовознавця, наприклад про вивчення етимології термінів народних страв. Окремо зупиняється Є. Барань на дослідженнях Е. Балецького, присвячених українським говорам на території сучасної Угорщини. І хоч мовознавцеві, як зазначає авторка, не вдалося підготувати словник єдиного українського населеного пункту в Угорщині, однак на цю тему він опублікував чимало статей. Згадує Єлизавета Барань і праці Е. Балецького з історії українського мовознавства, зосереджені переважно на пам'ятках XVI–XVII століть. Акцентуємо, що до кожного етапу наукової роботи Е. Балецького авторка монографії пропонує бібліографічний покажчик праць науковця (с. 144–189).

Наступний підрозділ присвячено мовознавцеві Шандору Моканю, про якого Єлизавета Барань зауважує, що хоч більшу частину життя він провів в Угорщині, але налагодив хороші стосунки з українськими лінгвістами і вважав за важливе ознайомлювати угорських колег із науковими здобутками в Україні. Показово, що фахівець родом із Тячева захистив дисертацію *«Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области»* в Тартуському університеті (Естонія). До проблеми етимології гунгаризмів в українських марамороських говорах він звертався, працюючи в Ленінградському університеті. Дослідниця слушно зауважує, що Шандор Мокань був не тільки етимологом, а й досвідченим фонетистом. Ретельно проаналізувавши всі структурні частини дисертації Шандора Моканя, Єлизавета Барань підсумовує, що це дослідження високого наукового рівня, результати якого доцільно використовувати в діалектологічних працях сучасних учених. Крім цього, вона зазначає, що перед учнями і колегами науковця стоїть завдання систематизації та публікації наукової спадщини Шандора Моканя, адже до сьогодні у формі рукопису зберігається, до прикладу, картотека лексичного складу угорських говорів міста Тячева, а також звукописи, зафіксовані ним на території міста Тячева, смт Вишкова Хустського району. Як і в матеріалах про попередніх науковців, підрозділ про Шандора Моканя завершено докладним описом бібліографії (с. 189–198).

У наступному підрозділі Єлизавета Барань ознайомлює з біографією та науковими здобутками мовознавця, викладача, перекладача й укладача підручників Іштвана Ковтюка. Народився майбутній учений у селі Ратівці, навчався спочатку в Мукачівському педагогічному училищі, а згодом – в Ужгородському державному університеті, де здобув диплом філолога, учителя російської мови та літератури. Авторка інформує про головні результати дисертаційної праці Іштвана Ковтюка *«Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре»*, що була захищена ще 1974 року, а вперше видана лише через кілька десятиліть – у 2007 році в Ніредьгазькому інституті. Іштван Ковтюк зафіксував в ужанській угорській говірці 247 слів, які, на його думку, є українізмами. Дослідник класифікував ці лексеми на 21 тематичну групу. Статті Іштвана Ковтюка, присвячені вивченню угорсько-українських мовних контактів, увійшли до видання під назвою *«На витоках рідної мови»*. Крім цього, мовознавець є автором 16 шкільних підручників, брав участь у підготовці *«Загальнокарпатського діалектологічного атласу»* та *«Порадника з угорського правопису»*, а також в укладанні словників, виданих Ніредьгазьким інститутом (нині Ніредьгазький університет). Підрозділ традиційно завершується бібліографією праць ученого (с. 198–208).

Останній розділ присвячено аналізу наукової спадщини засновника кафедри української та русинської філології в Ніредьгазькому педагогічному інституті ім. Дердя Бешенєї – Іштвана Удварі. Єлизавета Барань наголошує, що Іштван Удварі почав досліджувати угорські лексичні запозичення в мові бачвансько-сримських русинів ще в 1970-х роках. Результатом цієї копійної роботи стала кандидатська дисертація *«Русинська (карпатоукраїнська) офіційна писемність в Угорщині у XVIII столітті»*, захищена 1987 року. Авторка монографії представляє головні висновки цієї дисертації, а окремий підрозділ відводить діяльності Іштвана Удварі з реабілітації наукової спадщини. На початку 90-х років учений розгортає активний пошук рукописної спадщини видатних

діячів науки і культури Закарпаття, що на тривалий час була вилучена з наукового обігу, ознайомлює з нею наукову спільноту, дає їй об'єктивну оцінку. Це, зокрема, праці Антонія Годинки, Гіядора Стрипського, Андрія Бачинського, Юрій Гаврила Блажовського, Михайла Ольшавського, Івана Брадача (с. 208–226).

У третьому розділі авторка спробувала простежити історію українсько-угорського та угорсько-українського словникарства від витоків до сьогодення. Першою проаналізовано рукописну працю Василя Довговича «*Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах*» (1835 р.), у якій, за підрахунками Єлизавети Барань, зафіксовано майже 60 гунгаризмів. Далі схарактеризовано «*Русско-мадьярській словарь*» (1881) та «*Мадьярско-русській словарь*» (1922 р.) Олександра Митрака. Єлизавета Барань зазначає, що традиційно справжнім початком українсько-угорської словникової справи вважають «*Русько-мадьярський словарь*» (1883 р.) Ласлова Чопея. Крім цього видання, авторка також докладно аналізує працю Е. Кубека «*Старославянській-угорській-русській-нѣмецкій словарь къ священному писанію*» (1906), книгу Антонія Годинки «*Русинсько-мадьярський словарь глаголув. Глаголниця. Сборка всѣхъ глаголовъ пудкарпатсько-русинського языка*», а також «*Мадьярсько-русський словарь*» (укладачі Е. Бокшай, Ю. Ревай, М. Брацайко), «*Угорсько-український словник*» (укладачі Павло Чучка, Олександр Рот, Юрій Сак), «*Українсько-угорський словник*» (укладач Лоранд Катона) та, зрештою, «*Базу даних українсько-угорського словника*» й «*Українсько-угорський словник*», створених у Ніредьгазькому інституті за участі вже згадуваного Іштвана Ковтюка. Дослідниця не оминає увагою й словникарську справу в Ужгородському національному університеті та Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці II (с. 227–260).

У висновках Єлизавета Барань наголошує, що елементи угорського походження зафіксовані в українській мові вже в пам'ятках XVI–XVII століть, згодом вони паралельно з мовою українських закарпатських письменників потрапили в літературну мову, тож закономірно, що їх вивчення стало важливим аспектом мовознавчих досліджень, а також словникової роботи, пов'язаної з двома мовами.

Наукову обґрунтованість і ретельність монографії добре підтверджує список використаної літератури, що нараховує понад чотириста праць. У додатках авторка наводить гуцульську народну казку в записі Шандора Бонкала 1909 року та її переклад угорською мовою, а також перелік структурних частин монографії, що раніше опубліковано як окремі статті.

У підсумку можемо сказати, що українськомовна монографія Єлизавети Барань є надзвичайно важливою узагальнювальною працею як для української, так і для угорської лінгвістики. У ній представлено не тільки аналіз засвоєних у закарпатських українських говорах гунгаризмів, а й у хронологічній послідовності розкрито основні здобутки наукової спадщини дослідників, які працювали в цій галузі. Сподіваємося, що в недалекому майбутньому авторка порадує нас угорськомовним варіантом цієї об'ємної праці, що дасть їй змогу посісти заслужене місце і в угорському мовознавстві. Нещодавно світ побачила монографія доцента кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II Єлизавети Барань «*Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти*», у якій в органічну єдність структуровано попередні публікації та напрацювання авторки.

Передмову до книги написав професор-емерит Наукового університету ім. Лоранда Етвеша, науковий керівник PhD дисертації авторки, добре знаний у славістичних та угорських наукових колах Андраш Золтан, який справедливо наголошує на тому, що й для україністики в Угорщині, і для українського мовознавства надзвичайну важливість мають такі закарпатські фахівці, як Єлизавета Барань, які добре володіють обома мовами та є висококваліфікованими спеціалістами (с. 11–12).

В авторській передмові Єлизавета Барань не тільки ознайомлює читача зі структурою та змістом видання, але й висловлює подяку всім колегам за цінні поради й рекомендації під час роботи над окремими темами (с. 13).

Перший розділ, структурований на кілька підрозділів, присвячений лексиці угорського походження, її місцю та значенню в українській мові. Авторка наголошує, що аналіз українсько-угорських міжмовних контактів, попри значні напрацювання місцевих, українських та угорських, лінгвістів, має чудові дослідницькі перспективи і в майбутньому, оскільки народи й надалі перебувають у тісних відносинах. Науковиця робить короткий історичний огляд співжиття угорського й слов'янських народів, зазначаючи, що початки інтенсивних мовних контактів датовані зламом IX–X століть, коли угорці осіли в Карпатському басейні. Зауважує авторка й те, що після створення угорської держави все більш інтенсивним ставав вплив угорської мови на слов'янські (с. 15–16).

У першому підрозділі Є. Барань, узявши за основу працю Євгена Тимченка «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.», дає тлумачення гунгаризмів в історичних словниках української мови. Дослідниця звертає увагу на те, що значна частина виявлених слів потрапила до української мови безпосередньо усним шляхом через західноукраїнські (переважно закарпатські) говори, однак більшість увійшла до мови-реципієнта завдяки українсько-польським та угорсько-польським контактам – за посередництва польської мови. Серед таких слів знаходимо, наприклад: *анталь* ‘бочка’ (< уг. *ántalag, átalag*), *гусарка* ‘вид угорського жакета, обшитого галуном’, *добошь* ‘барабанщик, литаврист’ (< уг. *dobos*), *кабатъ* ‘верхній чоловічий або жіночий одяг, каптан’ (< уг. *kabát*), *кантаръ* ‘вудзечка’ (< уг. *kantár*), *карвашъ* ‘металевий нараменник’ (< уг. *karvas*), *копенякъ* ‘вид плаща з капюшоном’ (< уг. *körönveg, kerpenveg, köpeny*), *кочъ* ‘коляска’ (< уг. *kocsi*), *кунтушь* ‘верхній одяг з відкидними рукавами’ (< уг. *köntös*), *кучма* ‘хутрова шапка’ (< уг. *kucsma*), *макгерка* ‘угорська шапка’ (< магу. *sarika*), *надрага* ‘вид чоловічих штанів – одяг священників’ (< уг. *nadrág*), *палцатъ* ‘палиця’ (< уг. *pálca*), *чуга(ў)* ‘шуба’ (< уг. *csuha*), *ишиакъ* ‘шолом, каска’ (< уг. *sisak*) (с. 16–25).

У другому підрозділі досліджено гунгаризми в староукраїнських пам'ятках XIV–XVII століть. Джерелом їх виявлення слугували «Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.» та «Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.». Частина зафіксованих у цих працях слів потрапила до української мови завдяки українсько-польським та угорсько-польським міжмовним контактам – за посередництва польської мови. Це переважно економічна, політична та військова лексика: *гермекъ*, *кгермекъ* ‘джура, зброєносець’ (< уг. *gyermek*), *гаталомъ* ‘гвалт, насильство’ (< уг. *hatalom*), *годножь* ‘нижчий офіцерський чин’ (< уг. *hadnagy*), *биршаг* ‘штраф’ (< уг. *bírság*), *бировуъ* ‘суддя’ (< уг. *bíró*), *валтовати* ‘викупувати’ (< уг. *vált*), *варышь*, *варишь*, *варошь* ‘місто’ (< уг. *város*), *вицашпанъ* ‘заступник жупана’ (< уг. *vicispán*), *газда*, *казда* ‘чоловік або господар’ (< уг. *gazda*), *мещерь*, *мештер* ‘магістр’ (< уг. *mester*), *нємишь* ‘дворянин’ (< уг. *nemes*), *банъ* ‘намісник’ (< уг. *bán*), *кезшиъ* ‘поручитель’ (< уг. *kezes*), *орашанє* ‘городяни, міщани’ (< уг. *város*), *хотар*, *хотаръ*, *хотарь* ‘межа’ (< уг. *határ*). Авторка доходить висновку, що щоденні мовні контакти українців та угорців найінтенсивнішими були саме на території сучасного Закарпаття, тож закономірно, що укладачі двох згаданих вище словників залучали одиниці побутової лексики, посилаючись на закарпатську пам'ятку XVI століття «Нягівські повчання». До цієї групи належать, наприклад, такі лексеми: *алдомашъ* ‘могорич, пригощання’ (< уг. *áldomás*), *банованъ* ‘смуток, туга’ (< уг. *bán(at)*), *бетегъ*, *бетюгъ*, *бютюгъ* ‘хвороба, слабкість’ [< уг. *beteg(ség)*], *бированъ* ‘міць, сила, влада’ [< уг. *bír(ás)*], *бъзентовати*, *бъзеньтовати* ‘свідчити, засвідчувати’ (< уг. *bizonyít*), *бъзованъ* ‘надія’ (< уг. *bízik, bízalom*), *бъзонъшагъ*, *бъзонъшакъ* ‘свідок’ (< уг. *bizonyság*), *бъчеловати* ‘мати, вважати (кого за що)’ (< уг. *becsül*), *валастъ* ‘відповідь’ (< уг. *válasz*), *гамъшино* ‘фальшиво, неправдиво’ (< уг. *hamis*). Знаходить Єлизавета Барань і такі випадки, коли лексема не є гунгаризмом, але потрапила до української за посередництвом угорської мови. Це, наприклад, *єришєны* ‘сумка, гаманець’

(< уг. *erszény*), *балта* ‘сокира’ (< уг. *balta*), *бекейшка* ‘довгий чоловічий хутряний одяг’ (< уг. *bekecs*) (с. 26–32).

Об'єктом вивчення в третьому підрозділі стали гунгаризми зі «Словаря української мови» за редакцією Бориса Грінченка, які авторка монографії об'єднала в тематичні групи. Перед тим як розпочати класифікацію, Єлизавета Барань докладно перераховує розвідки, що стали джерелами виявлення гунгаризмів у словнику Б. Грінченка, а також звертає увагу на те, що в цій лексикографічній праці скорочена назва *Угор.* (тобто Угорщина) означає, що такі слова були поширені лише на території сучасного Закарпаття. А це свідчить і про те, що більшість гунгаризмів потрапила до української мови усним шляхом безпосередньо з угорської, а частина – опосередковано через румунські, словацькі чи польські говори. Зафіксовані у словнику Б. Грінченка гунгаризми поділено на такі тематичні групи: назви живих істот та їх органів (напр., *бендюх* ‘пузо’ < уг. *bendő*); назви ознак тварин (напр., *барनावий*, *барнастий*, *барнявий*, *барнястий* ‘коричневий, бурий’ < уг. *barna*); назви одягу та взуття (напр., *калап* ‘капелюх’ < уг. *kalap*); речі та прилади повсякденного вжитку (напр., *валів* ‘корито’ < уг. *vályú*); назви предметів (напр., *дараба* ‘пліт із сплавного лісу’ < уг. *darab*); назви властивостей і стану людини (напр., *банність* ‘смуток, туга’ < уг. *bánat*); назви хвороб [напр., *бетега*, *бетегота* ‘хвороба’ < уг. *beteg(ség)*]; назви дій і станів (напр., *байлувати* ‘притягувати другу пару волів і штовхати вгору’ < уг. *bajlódik*); назви народних повір'їв (напр., *босорканя*, *бусурканя* ‘відьма’ < уг. *boszorkányu*); назви їжі та тютюнових виробів (напр., *леквар* ‘повидло (із сливи)’ < уг. *lekvár*); назви житла (напр., *салаш*, *салашина* ‘халупа, намет’ < уг. *szállás*); назви одиниць міри (напр., *дарабчик* ‘шматок’ < уг. *darab*); назви місць поховання (напр., *темемів* ‘кладовище’ < уг. *temető*); назви тканин (напр., *баршан* ‘оксамитовий’ < уг. *bársony*); прислівники (напр., *гіяба*, *гляба* ‘неможливо, даремно’ < уг. *hiába*); інші (напр., *галдамаш*, *одомаш* ‘могорич’ < уг. *áldomás*) (с. 35–40).

Четвертий підрозділ присвячено функціонуванню запозичень з угорської мови в українській літературі. Об'єктом дослідження авторки монографії стали передовсім твори західноукраїнських письменників зламу ХІХ–ХХ століть. Дослідниця наголошує, що домінантною тематикою творів цих митців є гуцульське село та його мешканці – люди трагічної долі, виснажені жорстокими життєвими випробуваннями. У монографії зазначено, що письменники Західної України широко послуговувалися живою народною говіркою Гуцульщини, тож до їхніх творів поряд із польськими, німецькими, молдавськими, румунськими потрапляли й угорські запозичення, стаючи органічною частиною мови західноукраїнської літератури. У цьому контексті Єлизавета Барань подає діахронний огляд історії дослідження згаданого явища, констатує, що на наявність угорських запозичень у галицьких говорах уперше звернув увагу науковців Еміль Балецький. Цікавим є і те спостереження, що гунгаризми, засвідчені в аналізованих літературних творах, проникли і в інші сусідні мови, зокрема словацьку, польську, сербську, хорватську, болгарську, польську, румунську та російську. Серед запропонованого дослідницею переліку натрапляємо, зокрема, на такі слова: *бана* ‘туга’ [< уг. *bán(at)*], *бізівно* ‘напевно’ (< уг. *biztos*), *бірувати* ‘могти’ (< уг. *bír*), *бунда* ‘шуба’ (< уг. *bunda*), *габи* ‘хвиля’ (< уг. *hab*), *гайдук* ‘гайдук’ (< уг. *hajdú*), *гляба* ‘даремно, марно’ (< уг. *hiába*), *гонвед* ‘угорська кіннота’ (< уг. *honvéd*), *газда* ‘господар’ (< уг. *gazda*), *дараба* ‘пліт’ (< уг. *darab*), *дудурувати* ‘випирати’ (< уг. *dudorodik*), *кабата* ‘пальто’ (< уг. *kabát*), *кібзувати* ‘уявляти’ (< уг. *képzél*), *лаба(-u)* ‘нога або лапа’ (< уг. *láb*), *легінь* ‘парубок’ (< уг. *legény*), *маржина* ‘худоба’ (< уг. *marha*), *наприка* ‘перець’ (< уг. *paprika*), *пугар* (< уг. *pohár*), *рунтати* ‘пошкоджувати, псувати’ (< уг. *ront*), *салаш* ‘нічліг’ (< уг. *szállás*), *хатар* ‘межа’ (< уг. *határ*), *хосен* ‘користь’ (< уг. *haszon*) (с. 40–54).

У наступному підрозділі проаналізовано гунгаризми, ужиті у творах українських письменників Закарпаття ХХ століття. Авторка зазначає, що це питання було об'єктом вивчення як у діахронному, так і в синхронному аспектах. Єлизавета Барань ознайомлює читачів з основними віхами біографій Федора Потушняка, Івана Чендея, Петра Мідянки, а

також звертає увагу на те, що після 1944 року функціонування угорської мови в адміністративній сфері на Закарпатті повністю припинилося. Засвідчені у творах трьох згаданих письменників гунгаризми дослідниця подає в алфавітному порядку у формі окремих словникових статей: *банітувати* ‘бити, скаржити кого-небудь’ (< уг. *bánt*), *бачі* ‘дядько’ (< уг. *bácsi*), *бирешити* ‘працювати найманим пастухом великої рогатої худоби’ (< уг. *béres*), *бімбовка* ‘бутон’ (< уг. *bimbó*), *бойти* ‘шкіряні шнури для прикраси’ (< уг. *bojt*), *боканчі* ‘грубі черевики’ (< уг. *bakancs*), *бокор* ‘пліт’ (< уг. *tutaj*), *бороцковий* ‘абрикосовий’ (< уг. *barack*), *босорка*, *босорканя* ‘відьма, чаклунка’ (< уг. *boszorkány*), *бохтар* ‘сторож’ (< уг. *bakter*), *бунда* ‘шуба’ (< уг. *bunda*), *вашар* ‘ярмарок’ (< уг. *vásár*), *вуйош* ‘піджак із сукна’ (< уг. *ujjas*), *габа* ‘хвиля’ (< уг. *hab*), *готар* ‘межа, кордон’ (< уг. *határ*), *газда* ‘господар’ (< уг. *gazda*), *гамі* ‘штани’ (< уг. *gatyá*), *дароба* ‘пліт’ (< уг. *darab*), *йовсаг* ‘маєток, обійстя’ (< уг. *jószág*), *кабат* ‘солдатський мундир, пальто’ (< уг. *kabát*), *Карпатоліо* ‘Підкарпаття’ (< уг. *Kárpátalja*), *кочія* ‘каре́та’ (< маг. *kocsi*), *крумплі* ‘картопля’ (< уг. *krumpli*), *лаба* ‘ніжка’ (< уг. *láb*), *лампаиш* ‘газовий ліхтар’ (< уг. *lámpás*), *ланці* ‘ланцюг’ (< уг. *lánc*), *левенте* ‘лицар, член молодіжної організації для обов’язкової військової підготовки в гортистській Угорщині’ (< уг. *levente*), *легінь* ‘парубок’ (< уг. *legény*), *леквар* ‘повидло, варення’ (< уг. *lekvár*), *лугош* ‘альтанка’ (< уг. *lugas*), *марга* ‘худоба’ (< уг. *marha*), *норонч* ‘апельсин’ (< уг. *narancs*), *олгоднодь* ‘молодший лейтенант’ (< уг. *alhadnagy*), *пантлика* ‘стрічка’ (< уг. *pántlika*), *пенге* ‘грошова одиниця в Угорщині’ (< уг. *pengő*), *погар* ‘келих, чарка’ (< уг. *pohár*), *рантовати* ‘підсмажувати в борошні або сухарях’ (< уг. *rántott*), *руд* ‘жердина, дишло’ (< уг. *rúd*), *салаиш* ‘стайня’ (< уг. *szállás*), *телековий* ‘земельний’ (< уг. *telek*), *тенгеріця* ‘кукурудза’ (< уг. *tengeri*), *турня* ‘вежа’ (< уг. *torony*), *Унгвар* ‘Ужгород’ (< уг. *Ungvár*), *феїгоднодь* ‘старший лейтенант’ (< уг. *főhadnagy*), *філер* ‘угорська дрібна монета’ (< уг. *fillér*), *хосен* ‘користь’ (< уг. *haszon*), *цімбора* ‘друг, товариш’ (< уг. *cimbora*), *чарда* ‘корчма, шинок’ (< уг. *csárda*), *шаркань* ‘змія’ (< уг. *sárkány*), *югас* ‘вівчар’ (< уг. *juhász*). Авторка звертає увагу й на те, що серед прикладів наявні декілька слів з угорської, які за своїм первинним походженням є слов’янізмами в угорській мові, проте в аналізованих творах використані як зворотні запозичення з угорської (с. 54–69).

В останньому – п’ятому – підрозділі першої частини Є. Барань, спираючись на дослідження Емілія Балецького, торкається питання етимології закарпатських діалектизмів та зауважує, що більшість зафіксованих Е. Балецьким слів уведено до реєстру семитомного «*Етимологічного словника української мови*» (ЕСУМ). Дослідниця поставила за мету з’ясувати походження згаданих у працях Балецького слів, які не ввійшли до ЕСУМу, визначити, чи всі вони є запозиченнями з угорської мови та чи ввійшли до лексичної системи української мови. Ретельний етимологічний аналіз дав авторці підстави стверджувати, що слова *антал* ‘міра вина’, *гуляш* ‘м’ясна страва’, *мадяр* ‘угорець’, *ментик* ‘короткий гусарський одяг’, *палаиш* ‘вид холодної зброї’, *паприка* ‘перець’, *пушта* ‘угорський степ’, *салаиш* ‘халу́па’, *таркач* ‘білий плямистий кінь’, *чата* ‘варта, охорона’, *шерега* ‘ряд, шеренга’ безсумнівно мають угорське походження, натомість лексеми *гайдак* ‘солдат придворної охорони, гайдук’, *добош* ‘барабанщик’, *карваиш* ‘металічний наплічник’, *коч* ‘коляска’, *кунтуш* (*контуш*) ‘верхній одяг заможного населення’ і *шпоиш* ‘вид музичного рога’ засвоєні українською мовою через посередництво польської (с. 69–82).

Другий розділ монографії присвячено історії лінгвоукраїністики в Угорщині. Насамперед представлено життєвий і професійний шлях відомого і в українській лексикографії науковця Ласло Чопея, окреслено основні сфери його діяльності. Це і його робота як педагога, філолога та перекладача, й укладання підручників. Зокрема, Л. Чопей обіймав посаду російського перекладача при Раді міністрів Угорщини, а Міністерство освіти доручило йому укласти вісім підручників для руських [тобто українських. – В. Г., Ю. Ч.] народних шкіл. В окремому підрозділі простежена мовознавча діяльність Л. Чопея, яку, по суті, можна трактувати як початок наукового вивчення угорсько-українських

міжмовних контактів. Єлизавета Барань зазначає, що в праці «*Угорські слова в рутенській мові*» Л. Чопей наводить 537 гунгаризмів, наголошуючи, що процес запозичення угорських слів у рутенській народній мові є постійним. В окремому підрозділі розкрито значення Л. Чопея як лексикографа. Однією з найважливіших його праць у цій галузі став «*Русько-мадярський словарь*», що побачив світ 1883 року й містив 20 тисяч вокабул. Авторка монографії ознайомлює з основними мовознавчими публікаціями, присвяченими словнику Л. Чопея, а також звертає увагу на те, що в ньому угорські запозичення здебільшого позначено курсивом. У підсумковому підрозділі схарактеризовано працю Аттілі Голлоша «*Жизнь и труды Ласло Чопея*» (с. 83–95).

Звертається Єлизавета Барань і до діяльності Шандора Бонкала, ім'я якого надовго було вилучене з наукового обігу. Разом з Антонієм Годинкою та Гіядором Стрипським цей учений зробив вагомий внесок у розвиток української, зокрема закарпатської, науки. Після наведення коротких біографічних даних Шандора Бонкала, який народився в Рахові, пізніше переїхав до Будапешта, проаналізовано його напрацювання в царині української діалектології, мовознавства та літературознавства. Авторка монографії дає докладну характеристику дисертації вченого «*Описова фонетика рахівського малоруського говору*» (1910) та наголошує, що в колі зацікавлень Ш. Бонкала перебували доля гуцульського народу та його мова. Розглянуто й працю вченого «*Лідкарпатська руська література і культура*» (1935), у якій підкарпатське руське письменство поділено на чотири основні епохи. Розглядаючи публікацію Ш. Бонкала «*Реформи письма наших русинів*», Єлизавета Барань зауважує, що мовознавець, вивчаючи народнопоетичну творчість, зібрав корпус угорських запозичених лексичних елементів, який нараховує 370 лексичних одиниць, та стверджував, що кількість запозичених угорських елементів у мові руського народу сягає загалом двох тисяч (с. 96–111).

Ще одна постать, яка досягла чималих здобутків у галузі славістичних досліджень на території Угорщини, – це Гіядор Стрипський. На жаль, його наукова діяльність, подібно до Шандора Бонкала, тривалий час була маловідомою. Майбутній учений народився в родині священника, 10 років пропрацював бібліотекаром Трансільванського музею в Коложварі, а з 1910 року обіймав посаду заступника куратора етнографічної секції Національного музею в Будапешті. Коротко ознайомивши читачів із життєвим шляхом науковця, Єлизавета Барань докладно аналізує його мовознавчі праці та наголошує, що Г. Стрипський надавав великого значення тому, щоб угорські читачі краще пізнали східних сусідів. У певному розумінні саме цій меті слугував редактований ним журнал «*Україна. Огляд україно-угорських культурних і економічних зв'язків*» (видано 20 випусків). Авторка монографії слушно наголошує, що мовознавчі праці Г. Стрипського охоплюють три галузі: дослідження з топоніміки, виявлення та вивчення давніх писемних пам'яток і прикладна лінгвістика (с. 112–123).

У наступному підрозділі представлено життєвий шлях та наукову діяльність Ласло Деже. Результатом першого періоду його фахової роботи стала кандидатська дисертація «*Історія марамороських українських говорів XVI–XVII ст.*», захищена 1956 року. Ласло Деже є автором понад 200 наукових праць, серед яких 17 монографій (три у співавторстві). Переважно в них висвітлено історію закарпатських українських говорів, досліджено лексику пам'яток XVI–XVIII ст. Єлизавета Барань докладно характеризує монографію Ласло Деже «*Очерки по истории закарпатских говоров*», друга частина якої містить аналіз мови «Нягівських Повчань на Євангеліє». Згодом словник «Нягівських Повчань» та його аналіз вийшов окремою монографією «*Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (Словарь и анализ)*» (Дебрецен, 1985). У цій монографії вже представлено у вигляді словникових статей усі слова пам'ятки – усього 2749, які дослідник розподілив у межах восьми тематичних груп. Єлизавета Барань зазначає, що перевидання повного тексту «Нягівських Повчань» пов'язане з іменем учня Ласло Деже – Іштвана Удварі. Авторка монографії з жалем констатує, що праці, які Ласло Деже дарував колегам, зберігаються в приватних бібліотеках, тож в українських книгозбірнях більшість

досліджень Ласло Деже або повністю відсутні, або, у кращому разі, представлені фрагментарно. Тому цілком справедливим є рішення дослідниці подати в завершальній частині бібліографію праць Ласло Деже з українського мовознавства (с. 124–143).

Ще одна помітна особистість в історії угорської україністики – це Еміль Балецький, який, за спостереженням Є. Барань, відомий не тільки як мовознавець, але і як редактор часопису, письменник, який має твори й русинською, і російською мовами. Дослідниця простежує, що першою мовознавчою публікацією Е. Балецького стала рецензія «*Евменій Сабовъ і наша діалектологія*», а згодом учений надрукував дослідження про особливості голосного «ö» в березьких говорах, про болгаризми в місцевих говорах, статтю «Про походження слова *оурикъ (urék)* вь донаційной грамотѣ грушовского монастыря зь 1404-ого року». Авторка представляє головні висновки цих публікацій, а докладніше аналізує докторську дисертацію Е. Балецького «*Фонетика русскоѣ грамматики и читанки Евменія Сабова*», у якій висвітлено специфіку фонетики підкарпатських говорів. Другий період наукової діяльності Еміля Балецького пов'язаний із Будапештським університетом, його наукові напрацювання були опубліковані переважно на шпальтах часопису «*Studia Slavica*». Як зазначає Єлизавета Барань, у цей період до кола наукових зацікавлень ученого входило дослідження поширених на Закарпатті лексичних одиниць із погляду їхньої етимології. Авторка монографії вкладає результати статті Е. Балецького «*Венгерское kert в закарпатских украинских говорах (Из наблюдений над морфологическим оформлением венгерских имен существительных в закарпатских украинских говорах)*», коротко характеризує інші публікації мовознавця, наприклад про вивчення етимології термінів народних страв. Окремо зупиняється Є. Барань на дослідженнях Е. Балецького, присвячених українським говорам на території сучасної Угорщини. І хоч мовознавцеві, як зазначає авторка, не вдалося підготувати словник єдиного українського населеного пункту в Угорщині, однак на цю тему він опублікував чимало статей. Згадує Єлизавета Барань і праці Е. Балецького з історії українського мовознавства, зосереджені переважно на пам'ятках XVI–XVII століть. Акцентуємо, що до кожного етапу наукової роботи Е. Балецького авторка монографії пропонує бібліографічний покажчик праць науковця (с. 144–189).

Наступний підрозділ присвячено мовознавцеві Шандору Моканю, про якого Єлизавета Барань зауважує, що хоч більшу частину життя він провів в Угорщині, але налагодив хороші стосунки з українськими лінгвістами і вважав за важливе ознайомлювати угорських колег із науковими здобутками в Україні. Показово, що фахівець родом із Тячева захистив дисертацію «*Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области*» в Тартуському університеті (Естонія). До проблеми етимології гунгаризмів в українських марамороських говорах він звертався, працюючи в Ленінградському університеті. Дослідниця слушно зауважує, що Шандор Мокань був не тільки етимологом, а й досвідченим фонетистом. Ретельно проаналізувавши всі структурні частини дисертації Шандора Моканя, Єлизавета Барань підсумовує, що це дослідження високого наукового рівня, результати якого доцільно використовувати в діалектологічних працях сучасних учених. Крім цього, вона зазначає, що перед учнями і колегами науковця стоїть завдання систематизації та публікації наукової спадщини Шандора Моканя, адже до сьогодні у формі рукопису зберігається, до прикладу, картотека лексичного складу угорських говорів міста Тячева, а також звукописи, зафіксовані ним на території міста Тячева, смт Вишкова Хустського району. Як і в матеріалах про попередніх науковців, підрозділ про Шандора Моканя завершено докладним описом бібліографії (с. 189–198).

У наступному підрозділі Єлизавета Барань ознайомлює з біографією та науковими здобутками мовознавця, викладача, перекладача й укладача підручників Іштвана Ковтюка. Народився майбутній учений у селі Ратівці, навчався спочатку в Мукачівському педагогічному училищі, а згодом – в Ужгородському державному університеті, де здобув диплом філолога, учителя російської мови та літератури. Авторка інформує про головні

результати дисертаційної праці Іштвана Ковтюка «Українские заимствования в ужанском венгерском говоре», що була захищена ще 1974 року, а вперше видана лише через кілька десятиліть – у 2007 році в Ніредьгазькому інституті. Іштван Ковтюк зафіксував в ужанській угорській говірці 247 слів, які, на його думку, є українізмами. Дослідник класифікував ці лексеми на 21 тематичну групу. Статті Іштвана Ковтюка, присвячені вивченню угорсько-українських мовних контактів, увійшли до видання під назвою «На витоках рідної мови». Крім цього, мовознавець є автором 16 шкільних підручників, брав участь у підготовці «Загальнокарпатського діалектологічного атласу» та «Порадника з угорського правопису», а також в укладанні словників, виданих Ніредьгазьким інститутом (нині Ніредьгазький університет). Підрозділ традиційно завершується бібліографією праць ученого (с. 198–208).

Останній розділ присвячено аналізу наукової спадщини засновника кафедри української та русинської філології в Ніредьгазькому педагогічному інституті ім. Дердя Бешені – Іштвана Удварі. Єлизавета Барань наголошує, що Іштван Удварі почав досліджувати угорські лексичні запозичення в мові бачвансько-сримських русинів ще в 1970-х роках. Результатом цієї копіткої роботи стала кандидатська дисертація «Русинська (карпатоукраїнська) офіційна писемність в Угорщині у XVIII столітті», захищена 1987 року. Авторка монографії представляє головні висновки цієї дисертації, а окремий підрозділ відводить діяльності Іштвана Удварі з реабілітації наукової спадщини. На початку 90-х років учений розгортає активний пошук рукописної спадщини видатних діячів науки і культури Закарпаття, що на тривалий час була вилучена з наукового обігу, ознайомлює з нею наукову спільноту, дає їй об'єктивну оцінку. Це, зокрема, праці Антонія Годинки, Гіядора Стрипського, Андрія Бачинського, Юрій Гаврила Блажовського, Михайла Ольшавського, Івана Брадача (с. 208–226).

У третьому розділі авторка спробувала простежити історію українсько-угорського та угорсько-українського словникарства від витоків до сьогодення. Першою проаналізовано рукописну працю Василя Довговича «Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах» (1835 р.), у якій, за підрахунками Єлизавети Барань, зафіксовано майже 60 гунгаризмів. Далі схарактеризовано «Русско-мадьярській словарь» (1881) та «Мадьярско-русский словарь» (1922 р.) Олександра Митрака. Єлизавета Барань зазначає, що традиційно справжнім початком українсько-угорської словникової справи вважають «Русько-мадьярський словарь» (1883 р.) Ласлова Чопея. Крім цього видання, авторка також докладно аналізує працю Е. Кубека «Старославянській-угорській-русській-нѣмецкій словарь къ священному писанію» (1906), книгу Антонія Годинки «Русинсько-мадьярський словарь глаголув. Глаголниця. Сбирка встѣх глаголовъ пудкарпатсько-русинського язика», а також «Мадьярсько-русський словарь» (укладачі Е. Бокшай, Ю. Ревай, М. Бращайко), «Угорсько-український словник» (укладачі Павло Чучка, Олександр Рот, Юрій Сак), «Українсько-угорський словник» (укладач Лоранд Катона) та, зрештою, «Базу даних українсько-угорського словника» й «Українсько-угорський словник», створених у Ніредьгазькому інституті за участі вже згаданого Іштвана Ковтюка. Дослідниця не оминає увагою й словникарську справу в Ужгородському національному університеті та Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці II (с. 227–260).

У висновках Єлизавета Барань наголошує, що елементи угорського походження зафіксовані в українській мові вже в пам'ятках XVI–XVII століть, згодом вони паралельно з мовою українських закарпатських письменників потрапили в літературну мову, тож закономірно, що їх вивчення стало важливим аспектом мовознавчих досліджень, а також словникової роботи, пов'язаної з двома мовами.

Наукову обґрунтованість і ретельність монографії добре підтверджує список використаної літератури, що нараховує понад чотириста праць. У додатках авторка наводить гуцульську народну казку в записі Шандора Бонкала 1909 року та її переклад угорською мовою, а також перелік структурних частин монографії, що раніше опубліковано як окремі статті.

У підсумку можемо сказати, що українськомовна монографія Єлизавети Барань є надзвичайно важливою узагальнювальною працею як для української, так і для угорської лінгвістики. У ній представлено не тільки аналіз засвоєних у закарпатських українських говорах гунгаризмів, а й у хронологічній послідовності розкрито основні здобутки наукової спадщини дослідників, які працювали в цій галузі. Сподіваємося, що в недалекому майбутньому авторка порадує нас угорськомовним варіантом цієї об'ємної праці, що дасть їй змогу посісти заслужене місце і в угорському мовознавстві.

Надійшла до редакції 12.07.21

Прийнято до друку 02.09.21